

T.C
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SAĞLIK BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

**1919- 1923 YILLARI ARASINDAKİ CERRAHİ
SAĞLIK HİZMETLERİ**

Elif ALTIPARMAK

**CERRAHİ HASTALIKLARI HEMŞİRELİĞİ
ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

DANIŞMAN

Doç. Dr. Sezgin YILMAZ

**Tez No:
2012- Afyonkarahisar**

KABUL VE ONAY

Afyon Kocatepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü

Cerrahi Hastalıkları Hemşireliği Yüksek Lisans Programı

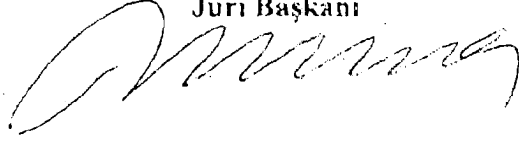
çerçevesinde yürütülmüş bu çalışma aşağıdaki jüri tarafından

Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi: 08/06/2012

Doç. Dr. Sezgin Yılmaz

Jüri Başkanı

Doç. Dr. Mutlu Ateş

Üye

Doç. Dr. Mustafa Karalar

Üye

Cerrahi Hastalıkları Hemşireliği Yüksek Lisans Öğrencisi Elif Aluparmak'ın "1919-1923 Yılları Arasındaki Cerrahi Sağlık Hizmetleri" başlıklı tezi 15/06/2012 günü saat 14.15'da Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği'nin ilgili maddeleri uyarınca değerlendirilerek kabul edilmiştir.

Prof. Dr. İsmail Bayram

Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	
İÇİNDEKİLER	i
ÖNSÖZ	iv
KISALTMALAR	v
ŞEKİLLER DİZİNİ	vi
ÇİZELGELER DİZİNİ	vii
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	2
1. İSTİKLAL SAVAŞI ÖNCESİNDE DÜNYA TIBBININ DURUMU	2
1.1. İSTİKLAL SAVAŞI ÖNCESİNDE DÜNYA TIBBI.....	2
1.1.1. Dezenfektan ve Antisepsi.....	3
1.1.1.1. Loğusa Humması ve Semmelweiss.....	3
1.1.1.2. Lister'in Asepsi Terimini İlk Defa Kullanması	4
1.1.2. Kuduz Aşısının Bulunması	5
1.1.2.1. Küçük Bir Hikaye Büyük Bir Buluş	6
1.1.2. Cerrahinin Anestezi ile Tanışması	6
1.1.2.1. Gülme ile Gelen Anestezi	7
1.1.2.2. Anestezinin Başlangıcı.....	7
1.1.2.3. Kraliçeyle Gelen Kloroform	8
1.2. İSTİKLAL SAVAŞI ÖNCESİNDE OSMANLI'DA TIP	9
1.2.1. Osmanlı'da Tıp Eğitimi	11
1.2.1.1. Osmanlı Tıbbında Batı Tesiri.....	13
1.2.1.1.1. Osmanlıda Dezenfeksiyon	13
1.2.1.1.2. Osmanlıda Röntgen Işınlığının İlk Kez Kullanılması.....	15
1.2.1.1.3. Esat Işık Paşa'nın Oftalmoskobu	17
1.2.1.1.4. Osmanlı'nın Çiçek Aşısı İle Tanışması.....	17
1.2.1.1.5. Osmanlıdan Pastör Enstitüsüne.....	18
1.2.1.1.6. Kloroformun Osmanlı Devletinde Kullanılmaya Başlanması	19
İKİNCİ BÖLÜM	21
2.1. İSTİKLAL SAVAŞI ÖNCESİ OSMANLI DURUMU	21
2.1.1. İç Sebepler.....	21
2.1.1.1. Mülki İdarenin Bozulması.....	21
2.1.1.2. Ordu Teşkilatının Bozulması	22
2.1.1.3. İلميye Teşkilatının Yetersiz Kalışı	22
2.1.1.4. Adliye Mekanizmasının Çöküşü	23
2.1.1.5. Azınlıkların Devlet Aleyhindeki Faaliyetleri.....	24
2.1.2. Dış Sebepler	24
2.1.2.1. Coğrafi Keşifler, Rönesans ve Reform Hareketleri Bunların Osmanlı Devleti Üzerindeki Etkileri.....	24
2.1.2.2. Kapitülasyonlar ve Etkileri	25
2.1.2.3. Sanayi İnkılâbı ve Etkileri.....	25
2.1.2.4. Fransız İnkılâbının Osmanlı Devleti Üzerindeki Etkileri	26

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	27
3.1. TÜRK KURTULUŞ SAVAŞI'NDA İÇ ve DIŞ MÜCADELENİN GERÇEKLEŞME BİÇİMİ	27
3.1.1. Anadolu'nun Durumu ve Mustafa Kemal.....	27
3.1.2. Ankara'da Millî Hükümet Sağlık Teşkilatını Kuruyor.....	29
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	30
4.1. İSTİKLAL SAVAŞINDA SAĞLIK HİZMETLERİ.....	30
4.2. HÜKÜMET PROGRAMLARINDA SAĞLIK MESELESİ	34
4.3. SAĞLIKLA İLGİLİ ÇIKARILAN KANUNLAR.....	34
4.4. SAĞLIK MALZEMESİ NAKLİ ve PERSONELİN DURUMU	37
4.5. SAĞLIK KURUMLARININ BÖLGELERE GÖRE DAĞILIMI.....	40
4.6. İLMİ – MESLEKİ ÇALIŞMALAR.....	41
4.7. İSTİKLAL SAVAŞINDA TIBBİYELİ ÖĞRENCİLERDEN BİR HATIRA	42
4.8. İSTİKLAL SAVAŞINDA ASKERLERİN SAĞLIK DURUMU	43
BEŞİNCİ BÖLÜM	45
5.1. CEPHELER	45
5.1.1. Batı Cephesi	45
5.1.1.1. İzmir'in İşgali.....	45
5.1.1.2. Batı Cephesi Sağlık Hizmetleri.....	50
5.1.1.2.1. İnönü Savaşları ve Sağlık Hizmetleri.....	52
5.1.1.2.1.1. I. İnönü Savaşı.....	52
5.1.1.2.1.2. I. İnönü Savaşı Sağlık Hizmetleri	53
5.1.1.2.2. II. İnönü Savaşı	54
5.1.1.2.2.2. II. İnönü Savaşı Sağlık Hizmetleri	55
5.1.1.2.2.3. Operatör Dr. Emin Bey'in Gözüyle II. İnönü	58
5.1.1.3.1. Kütahya-Eskişehir Savaşları	60
5.1.1.3.2. Kütahya-Eskişehir Savaşlarında Sağlık Hizmetleri	60
5.1.1.4.1. Sakarya Meydan Savaşı	65
5.1.1.4.2. Sakarya Savaşı Sırasında Sağlık Hizmetleri	68
5.1.1.5.1. Büyük Taarruz.....	74
5.1.1.5.2. Büyük Taarruzda Sağlık Hizmetleri	77
5.1.1.5.3. İleri Yürüyüşte Sağlık Teşkilatı	81
5.1.1.6. Yunan Esirleri ve Sağlık Durumları.....	85
5.1.1.7. Batı Cephesindeki Hastaneler	89
5.1.1.7.1. Eskişehir Hastanesi	89
5.1.1.7.2. Kırşehir Nekahethânesi	90
5.1.1.7.3. Kırşehir Hastanesi	91
5.1.1.7.4. Ankara Hastanesi	91
5.1.1.7.5. Isparta Hastanesi	92
5.1.1.7.6. Konya Hastanesi ve Tevâbi'i.....	92
ALTINCI BÖLÜM	95
6.1. GÜNEY CEPHESİ	95
6.1.1. Urfa - Maraş Gaziantep Savunma Hareketleri	95
6.1.2. Güney Cephesi Sağlık Hizmetleri	102

6.2. DOĞU CEPHESİ.....	106
6.2.1. Doğu Cephesi Hareketleri	106
6.2.2. Doğu Cephesi Sağlık Birimleri	107
YEDİNCİ BÖLÜM	111
7.1. İSTİKLÂL SAVAŞINA AİT ZAYİAT ve İSTATİSTİKLER	111
SEKİZİNCİ BÖLÜM	115
8.1. CUMHURİYET DÖNEMİ	115
8.2. HİZMET TEŞKİLATLANMASI	117
ÖZET.....	123
SUMMARY	125
KAYNAKÇA	125
ÖZGEÇMİŞ.....	135

ÖNSÖZ

Tezimin her aşamasında bilgi, birikim ve deneyimleriyle yardımını esirgemeyen değerli danışmanım Sayın Doç. Dr. Sezgin YILMAZ'a, katkılarından dolayı Sayın Prof. Dr. Adnan Ataç'a, Sayın Tarih Öğretmeni Mustafa Yılmaz'a, GATA Tıp Tarihi Müzesi çalışanlarına, hayatımın her anında desteklerini yanımda hissettiğim fedakar AİLEME sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

Elif ALTIPARMAK

KISALTMALAR

Alb.	Albay
BMM	Büyük Millet Meclisi
Bnb.	Binbaşı
c.	Cilt
Çev.	Çeviren
Dr.	Doktor
kg.	Kilogram
km.	Kilometre
m.	Metre
M.	Miladi
Müt.	Mütehasıs
OHAC	Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti
Prof.	Profesör
Rönt.	Röntgen
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
Tbb.	Tabib
Tümg.	Tümgeneral
v.d.	Ve devamı
v.s.	Ve saire

RESİMLER DİZİNİ

Resim 1.1. Türk-Yunan Harbi Teselya cephesinde yaralanan Boyabatlı asker Mehmet efendinin sağ el radyografisinin çekilişi (1897). Röntgen Tüpü 3 bacaklı sehpaaya asılı durumda ve fotoğraf camı bacağıının üzerinde sağ kolunun altında. Tıbbi Cerrahi amaçlı çekilen ilk Röntgen Filmi. Şarapnel parçası Baş Cerrah Prof. Dr. Cemil Topuzlu (Paşa) tarafından ameliyat ile çıkarılmıştır.	15
Resim 1.2. Dr. Esat Fevzi ve Dr. Rıfat Osman tarafından kullanılan Crookes katot ışın tüpünün bir eşi.....	16
Resim 1.3. Savaş alanında röntgen çekimi.....	16
Resim 1.4. Ophtalmoscope Essad, Giroux – Paris (39 mm.).....	17
Resim 1.5. Bakteriyolojihane-i şahane 1895 (Nişantaşı).....	19
Resim 1.6. Operatör doktorlar bir ameliyat çadırında müdahale öncesi anestezi yaparken.....	20

ÇİZELGELER DİZİNİ

Tablo 5.1: II. İnönü Savaşında Türkler ve Yunanlıların tespit edilen kayıpları	57
Tablo 5.2: III. Tümen'in Kütahya-Altıntaş muharebesi sonrası geri çekilme zayıatı.....	64
Tablo 5.3: Kütahya- Eskişehir Savaşlarında Temmuz 1921 Ayı İçinde Değişik Hastalıklardan Hastanelere Giren Personel Sayısı	64
Tablo 5.4: Sakarya Muharebelerinde Batı Cephesi Kuvvetlerinin Personel Zayıatı	74
Tablo 5.5: Yunanlılarla savaşan cephe Birliklerinin 28 ağustos - 18 eylül tarihleri arasındaki kayıpları	84
Tablo 7.1: İstiklal Savaşına katılan sıhhiye subayları.....	111
Tablo 7.2: Sakarya Savaşının ikiye ayrıldığı önemli safhalarda personel durumu	111
Tablo 7.3: İstiklal Savaşının genel zayıatı	111
Tablo 7.4: Subay zayıatının muharebelere göre durumu	112
Tablo 7.5: İstiklâl Savaşında hastanelere giren vakalar	112
Tablo 7.6: 1920 yılının son yedi ayı ile 1921, 1922, 1923'ün son yedi ayına kadar hastanelerde görülen işlemler	113
Tablo 7.7: Birliklerde ve hastanelerde tedavi görmüş yaralıların yaralanma durumları.....	113
Tablo 7.8: Çeşitli âdi ve Bulaşıcı hastalıklardan ölenlerin zayıat durumları	113
Tablo 7.9: İstiklâl Savaşında Hastanelere Giren Yaralıların Durumu	114
Tablo 7.10: Personelin yıllara göre hastanelerdeki durumu.....	114

GİRİŞ

1919-1923 yılları Türk tarihinde büyük bir dönüm noktasıdır. Osmanlı devletinin bir çok konuda çağın getirdiklerine ayak uyduramaması, ülke içindeki azınlıkların yeni devletler kurma mücadelesine girmeleri ve emperyalist devletlerin bölgedeki çıkarlarını gerçekleştirmek istemeleri ülkede büyük bir savaş dönemi başlatmıştır.

Kuşatma içinde haberleşme işleri güvercinlerle yapılmış, ilaç darlığı da başlamış, Teintur d'iode bile bulunmaz olmuştu. Elde iode vardı, fakat alkol yoktu. Evlerden erzak toplamakta olan ekiplerin bir mahzende buldukları üç varil 90 derecelik ispirto ile yeteri kadar tentür yapılmış ihtiyaç savuşturulmuş idi. Kloroform olmadığından hastaların kol ve bacakları iplerle bağlanarak, bağırtı bağırtı kesilmiş, yaralar temizlenmiş, serumsuzluktan birçok yaralı Tetanoz olmuştu. Ermeni mahallesindeki Amerikan Hastanesi Baştabibi mister BOYİT'ten, Özdemir Bey bir miktar kloroform ile tetanoz serumu istemek zorunda kalmıştı. Serum verilmiş fakat Kloroforma Fransızlar izin vermemişlerdi. Pamuk ve sargılar da kıtlanmış, bu yetmiyormuş gibi şehirde ve mücahitler arasında açlık, ve kıtlık başlamıştı(106). Bütün bu örnekler milli mücadele yıllarında yaşanan sıkıntıların ve imkansızlıkların vehametini göstermektedir.

Milli mücadele döneminde savaş ile gelen açlık, sefalet ve imkansızlıklar nüfusun yarıya yakının hasta olmasına neden olmuştur. Bunun farkında olan Büyük Millet Meclisi, sağlığı korumak ve geliştirmek için reform niteliğinde birçok tüzük, yönetmelik ve kanun çıkarmıştır. T.B.M.M Tekâlif-i Milliye emirleriyle askerlerin giyim kuşam ve gıda ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlamış, bu durum Türk askerinin sağlık koşullarının bir nebze de olsa düzelmesine katkı sağlamıştır.

Bu çalışmamızda milli mücadele yıllarındaki sağlık hizmetleriyle ilgili ayrıntılı bilgiler sunulmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. İSTİKLAL SAVAŞI ÖNCESİNDE DÜNYA TIBBININ DURUMU

1.1. İSTİKLAL SAVAŞI ÖNCESİNDE DÜNYA TIBBI

Sağlık, bireyin ve toplumun müşterek değeri ve günlük yaşamın kaynağıdır. Sağlık bize, toplum içinde aktif rol oynama, sosyal ve ekonomik yönden gelişmiş bir toplum olma gücü verir(1).

XVII. yüzyılda mikroskobun keşfedilip araştırmalarda kullanılmaya başlamasından sonra hayvanların organları da incelenmiş fakat insan organları ancak XIX. yüzyılda incelenmeğe alınmıştır. İtalyan bilim adamı Morgagni insan organlarının mikroskobik araştırmaları sonunda "Hastalıklar organlardaki lezyonlardan kaynaklanıyor" diyerek tıp araştırmacılarının dikkatlerini organlara çekti. Fransız Anatomi bilgini Bichat da o tarihlerde vücutta 21 farklı doku olduğunu gösteriyor ve bu organların içerdiği dokulardan bazılarının hastalıktan etkilenebileceğini yazıyordu. 19. Yüzyılın ikinci yarısında yaşayan Alman patoloji bilgini R. Virchow, yaptığı çalışmalarla hastalıklarda normal hücrelerin değiştiğini ve bozulduğunu mikroskop kullanarak gösterdi. Berlin'de patolojik anatomi enstitüsü kurdu ve organ ve dokulardaki hastalıkları açıklamaya yönelik hücre kuramını geliştirdi. Hastalıkların önce hücre düzeyinde başladığına dikkat çekti(2).

Tıp dünyasında gözle görülmeyen canlıların fark edilmesi ve bilim dünyasına tanıtılması bu canlıların hastalıklarla ilişkisini gösterene kadar çok önemli olmamıştı. Ufak canlılarla hastalıkların direk ilişkisinin gösterilmesi tıpta çok önemli adımların atılmasına sebep olacaktır. O dönemlerde bunun sebebi "zehirli gaz, görünmeyen gaz, zehirli buhar" olarak tanımlanıyordu(2).

1.1.1. Dezenfektan ve Antisepsi

19. yüzyıl cerrahi devrimi bağlamında antisepsi ve asepsi yöntemlerinin geliştirilmesi, yeni kurulmuş mikrobiyoloji disiplini temel alan, uzun inceleme ve araştırmalara dayanan bir süreçtir(15). Gözle görülmeyen canlıların keşfi ile bu canlıların hastalıkların sebebi olduğu düşüncesinin bir araya gelmesi kolay olmamıştır. Bilim dünyası bir taraftan gözle göremediğimiz canlılar dünyasını mikroskoplar ile tek tek tanıtırırken öte yandan cerrahlar ve kadın doğumcular önlerine geçemedikleri ve ölümle neticelenen enfeksiyonların sebebini açıklamaya çalışıyorlardı(2,3). Fen adamları septik enfeksiyonların sebebini çözmeye doğru ilerledikleri sırada cerrahlarla doğum hekimleri de kendi başarılarının sebebini tamamıyla izah edememekle beraber sepsis'in önüne geçecek bir vasıta keşfediyorlardı. Loğusalık hummasının korkunç mahiyeti bütün doğum hekimlerinin zihnini kurcalamakta devam ediyor, fakat gelenekten vazgeçilemiyor, ilerleme ise pek ağır gidiyordu(2, 3, 4).

1.1.1.1. Loğusa Humması ve Semmelweiss

1846 yılında Viyana Hastanesi doğum kliniğinde çalışan genç Macar doktor Ignaz Philipp Semmelweiss (1818- 1865) gözlemleriyle, ölümlerle neticelenen doğum enfeksiyonlarını önlemeyi başarmıştı. Bu buluş tıp dünyasını hemen etkilemese bile enfeksiyonların dezenfeksiyon ile önenebileceğini ispat ediyordu(3, 4, 8).

Semmelweiss Viyana Hastanesi 1. doğum koğuşunda asistanken genç annelerin loğusa hummasından peş peşe ölmesinden çok etkilenmişti. Asistanlığının ilk ayında doğum yapan 208 kadının 36 sı ölmüştü. 2. koğuşta ise ölümler fark edilecek kadar azdı. Bunun sebebini düşünüyor ve gözlemlerine devam ediyordu. 1. koğuşta görev yapan hekimler sabah otopsi yapıp sonra hastanedeki görevlerine başlarken, 2. koğuşta hekimlerden ziyade ebelerin görev yapması ve otopsi ile ilgilerinin olmaması, otopsi ile loğusa humması arasındaki ilişki açısından önemli

gibi duruyordu(2, 3, 4, 8). Hastalar bile bu olayın farkına varmış olacaklar ki kendilerinin yalnız ebeler tarafından tedavi edilmelerini istiyordu. Semmelweiss ölüm nispetindeki bu farkı izah etmeye çalışırken Viyana tıbbiyesinin adli tababet hocası, kendi dostu Kolletschka bir otopside aldığı yaradan ölüp gitmişti(3, 4, 6, 7). Onun otopsisinde bulundu ve loğusa hummasında ölen kadınlarınkine benzer lezyonları fark etti. Sebep aynı idi. Bu mikrobu ve etkisini bilimsel olarak gösteremese bile önlem alabilirdi. Doğum kliniğinde hemen önlemler aldırdı. Semmelweiss bu servislere giren hekim ve öğrencilerin ellerini dezenfektan bir su ile yıkamalarını istiyordu. Temizlik ve dezenfeksiyon için kesin kurallar koydu(3, 6, 7, 8). Bu dezenfektanın kalsiyum hipoklorid (kireç kaymağının sulandırılması ile elde edilen solüsyon) olmasını istiyordu. Bunu şart koştu. Kısa sürede loğusa hummasından ölenlerin sayısının %12'den 0'a düştüğünü gördü. Sonuç çok açık olsa da önce hastane hekimleri sonra Viyana tıp çevresi bu uygulamaya karşı çıktılar. Semmelweiss işten çıkarıldı, Budapeşte'ye döndü. Oradaki doğum kliniğinde bu uygulamaya devam etli. 1861 de bu konuyu detayları ile açıklayan bir kitap yazdı. Bu kitapta istatistik bilgilerle; "loğusa humması, muayeneyi yapanların parmakları ile sağlıklı gebe kadınlara naklediliyor" diyordu. Tutucu ve bu gözlemlere inanmayan hekimler tarafından çok itiraz gördü, çok yıpratıldı. Mücadeleye devam edemeyeceğini anlayınca istifa edip doğum kliniğinden ayrılmak zorunda kaldı(2, 3, 4).

1.1.1.2. Lister'in Asepsi Terimini İlk Defa Kullanması

XIX. yüzyılın ikinci yarısında İngiliz cerrah Joseph Lister (1827- 1912) ameliyatlar sırasında hastanelerde oluşan enfeksiyonların nedenlerini araştırıyordu. Enfeksiyonlar cerrahinin belini büken en önemli zorluktu(5, 8).

Lister'in giriştiği çözümler, kokuşmanın yaralardaki irinlenme, intana sebep olmanın esası bulunduğunu, bunların sadece havadaki gazlarla değil fakat hava ile naklolunan bir şeyle vukua geldiği kuşkusunu uyandırmıştır. L. Pasteur'ün keşiflerine Lister'in dikkatini çeken Glasgow'daki kimya profesörü Thomas Anderson olmuştur.

Pasteur, öncede kaydettiğimiz gibi kokuşmanın hava ile naklolunan mikroskopik organizmalarla husule gelen bir mayalanmadan meydana geldiğini göstermişti. Lister, Pasteur'ün keşiflerinden ilham almış bunu gerek konferanslarında, gerek yazılarında Pasteur'e borçlu olduğunu tekrarlamıştır. Lister Pasteur'ün araştırmalarını gözden geçirdiği vakit, yaralardaki enfeksiyonun şaraptaki kokuşmanın eşi olması lâzım geldiği inancına varmıştır. Bundan dolayı Lister, organizmaları yok edecek bir vasita araştırmış bu maksatla Mançester'de bir eczacı olan Calvert'e yaptırdığı bir asit fenik mahlûlünü seçmiştir. Asit feniği Paris'te Jules Le-maire isminde bir eczacı kullanıyordu. Fakat Lister'in bundan haberi yoktu. Eğer Lister kendi tedavi usulüne «aseptik» kelimesini tatbik etmiş olsaydı onun ancak bir antiseptik bulduğuna kail olanlarca husul bulmuş, yanlış anlayışa meydan vermiş olmazdı. Lister asit feniği, yahut başka bir antiseptik ilâcı keşfettiğini hiç bir zaman iddia etmemiştir. Onun bulduğu şey yaralardaki sepsinin önüne geçilmesini ve tedavisini içine almış bulunmasıdır. O ilk sıralarda ham asit feniği ve bununla bulanmış olan sargılar ve yakılar kullanıyordu. Daha sonraları 1/20, 1/40 mahlûller gibi daha hafif tatbiklerin maksada uygun olduğunu tespit etti. Lister tahriş edici etkisi en aşağı dereceye indirilmek üzere kalay levhaları yahut yağlı iplik gibi bir protectif kullanıyordu. O ilacın yaraya tatbiki ile iktifa etmeyerek gerek sargı, gerek âlet, gerek parmaklar gibi yara ile temas edilen her şeyin asit fenikle muamele edilmesinde ısrar ediyordu(2, 3, 4, 5, 8, 16).

1.1.2. Kuduz Aşısının Bulunması

Pastör öldürücü bir hastalık olan kuduz hastalığının mikrobunu araştırmaya girişti(2).

Kuduza yakalanıp da kurtulabilen birisinin tekrar kuduz köpek tarafından ısırıldığında kudurmadığı biliniyordu. Kuduz mikrobunu çok araştırdı. Kuduz köpeğin kanında bu etkeni bulamıyordu. Uzun araştırmalardan sonra bu etkeni kuduz köpeğin beyin ve omuriliğinde buldu. Bu organların süspansiyonunu vererek sağlam köpeğe kuduz bulaştırabildi. Böylece hastalık etkenini izole etmek ve çoğaltmak

mümkün oldu. Kuduzdan ölen hayvanın omurilik parçalarını mikropsuz bir şişede zayıflattı. Bu organ parçalarından aldığı süspansiyonu sağlıklı köpek beynine enjekte ettiğinde köpeğin kudurtmadığını gördü. Bu usulü köpeklerde denedi, kuduza karşı etkili oluyordu(9, 10).

1.1.2.1. Küçük Bir Hikaye Büyük Bir Buluş

Pastör'e göre kuduz aşısını insanlarda denemek çok tehlikeli olabilirdi. Bu yüzden Pastör bun aşığı insanlar üzerinde denemek istemiyordu. Fakat bu sırada kuduz bir köpek; tarafından ısırılan 14 yaşındaki bir çocuğun annesi Pastör'e bu aşığı denemesi için çok yalvardı. Aksi takdirde çocuğunun kudurması muhakkaktı. 6 Temmuz 1885'de Pastör kuduz aşısını bu çocuğa uyguladı. Kuduz etkeninin zayıflatılmış solüsyonu ile 14 defa aşıladığı bu çocuk kudurmadan hastalığı atlattı. Bu olay tıp dünyasının çok önemli bir zaferi idi. Bütün dünyada yankı uyandırdı. İnsanlığın ölümcül hastalığı olan kuduza karşı uygulanan aşığı öğrenmek için hekimler akın akın Paris'e geliyorlardı(2, 3, 9, 10).

1.1.2. Cerrahinin Anestezi ile Tanışması

İnsanlığın en eski devirlerinden beri ağrıyı azaltmak veya gidermek için hekim ve cerrahlar bir çok ilaçlar denemişlerdi(2, 3). Anestezi uygulamalarının ortaya çıkışı deneyip görme anlayışıyla yürütülen çalışmaların sonucudur(15). Ağrı dindirmek için uzun zamandan beri afyon mandragora, haşış gibi maddeler kullanılmış; hastalara ameliyat esnasında şuurlarını kaybettirmek için çeşitli usullere baş vurulmuştur. Bu hususta, Asuriler zamanından kalma olduğu söylenen Karotid arterlerine basılarak senkop yapmaya baş vurulduğu gibi Mesmerisme'de Mesmer ile talebeleri tarafından, kesin olmayan sonuçlarla, kullanılmıştır(3).

1.1.2.1. Gülme ile Gelen Anestezi

XIX. yüzyılın başlarından itibaren kimya ilmi hızla gelişiyor, yeni yeni maddelerin sentezi yapılıyor ve bu maddelerin özellikleri tespit ediliyordu. Bu şekilde bulunan maddelerden biri de NO=Diazot Monoksit idi. Bu uçucu gazın bulunduğu etkisini hafif bir sarhoşluk ve gülme krizi biçiminde gösterdiği tespit edilmiş ve ismine güldürücü gaz denilmişti. Bu gazın anestezi madde olarak kullanılması 1844'de Amerikalı diş hekimi Horace Wells tarafından başarılmıştı. Wells diş çekimleri sırasında hastanın acı duymaması için bu gazı kullanmaya karar verdi. Kendi üzerinde denediğinde çok iyi netice aldığı bu maddenin etkisini ispat için bir heyetin önünde bir diş çekiminde güldürücü gazı denedi. Bu sınav sırasında güldürücü gazı iyi kullanamadı ve istediği neticeyi alamadı. Maalesef bu gösteri evvelkiler derecesinde başarılı çıkmamış; bu hal yalnız ilâcı gözden düşürmekle kalmayıp kâşifinin de işini bozmuş; sonunda "Wells mesleğini bırakarak resim satıcılığına başlamıştır. Fakat uğradığı ümit kırıklığından da bir türlü kurtulamayarak nihayet intihar etmiştir(2, 3, 11, 12).

1.1.2.2. Anestezinin Başlangıcı

Anestezi eterin kullanılması başlangıcı olarak görülmüştür. Anestezi madde olarak "eter" in kullanılması daha geniş çaplı olmuş ve hızla bütün dünyada kullanılmıştı. XIII. yüzyılda sentezi yapılan "etil eter" (kısa adıyla eter) uyutucu etkisi tanınıyordu. Diş çekiminde iyi netice alınamayan güldürücü gaz gibi başka maddelerin aranmasına yönelmişti. Etkisi kimyacılar tarafından bilinen eterin diş çekimlerinde kullanılması 1846 yılında oldu. Amerikalı diş hekimi William Morton aynı zamanda tıp eğitimi alıyordu. Ağrısız diş çekimi için hangi maddeyi kullanabileceğini kimya hocasına sordu. O da eteri denemesini söyledi(2, 11, 13). Gerek kendinde, gerek bir vakada yaptığı bu tecrübeden iyi sonuç alan Morton bu usulü 16 Ekim 1846 da, Massachusetts umumi hastanesinde bazı tabipler muvacehesinde izah etmek üzere, operatör John Collins Warren'in muvafakatini almıştı. Toplantıda yapılan ameliyat, anlaşıldığına göre, Gilbert Abbot adındaki bir

gencin boynunda ensize edilmesinden ibaretti. Müdahalede hastanın acı duymaması üzerine Warren “baylar bu işte hile yok” demişti. Ancak Morton'a da kaygı verecek haller yok değildi. Zira kendisi ilacın mahiyetini saklamış, içine boya ve kokusunu değiştirecek madde katmış; hatta Jackson'la birlikte, ‘Letheon’ adı altında bir patent bile almıştı; tabip olmayan Morton, kazanç temini için, ilacı istismar etmekte belki mahzur görmemişti. Fakat bu hareketi tabipler arasında antipati uyandırmış ve eterin hakiki mahiyeti fazla geçmeden anlaşılmıştır(3, 14).

Bu denemenin yapıldığı 10 Ekim 1846 tarihi anestezinin başlangıcı olarak kabul edilir. Bu tarihten kısa bir müddet sonra bilimsel makalelerde eter anestezisinin etkisinden bahsediliyor ve hekimler tarafından deneniyordu. Birkaç ay sonra tıp dünyası eteri anestezi madde olarak kabul etmiş ve cerrahide kullanıma geçirilmişti(3, 13).

1.1.2.3. Kraliçeyle Gelen Kloroform

Kloroform'un anestezi madde olarak kullanılması 1847 yılında İngiliz hekim James Simpson tarafından denenmişti. Kloroform, solunum yoluyla verilen anestetiklerin en güçlülerindendi(2). Profesör Simpson'a kloroform eşantyonu, Liverpool kimyagerlerinden David Waldie tarafından gönderilmişti. Edinburgh'da ki Floekhart ve Duncan kumpanyası da bu maddeyi ihzar edip kendine göndermeye başladı. Bahsi geçen tecrübe akşamı yeni ilâç çabucak tesirini göstermiş, Simpson kendine gelip de meslektaşlarını masanın altına serilmiş görünce «bu maddenin eterden çok daha kuvvetli olduğu» kanaatine varmıştır. Simpson yeni anestezi maddesi hakkındaki raporuna Edinburgh Tıbbi - Cerrahi cemiyetine 1847 kasımında tebliğ etmiş ve beş gün sonra Royal Infirmary'de, osteomyelit nedeniyle radius kemiğinin bir kısmı çıkarılan bir çocuğun ameliyatında, bizzat kloroform vermiştir. Kloroformun en iyi kullanılış tarzını John Snow (1813 - 1858) “Kloroforma ve diğer anestezi maddelere dair” adlı eserinde izah etmiş; iki defa da Kraliçe Victoria'ya kloroform narkozu tatbik etmiştir(3).

Kloroformun doğumda kullanılması “Tanrı çocuk doğuran kadınların ağrı duymasını ister” düşüncesini taşıyan hekimler tarafından reddedildi. Ancak Kraliçe Viktorya'nın doğumunda kloroform kullandı ve başarısı bu uygulamanın yaygınlaşmasına yol açtı. Kısa zamanda anestezi madde olarak ön plana çıktı ve kullanılmaya başlandı. Tıp dünyasında, eter veya kloroform kullanılması ile cerrahinin en büyük korkularından birinin daha üstesinden geliniyordu. Artık ameliyatlarda cerrahlar daha rahat çalışabiliyorlardı(2).

1.2. İSTİKLAL SAVAŞI ÖNCESİNDE OSMANLI'DA TIP

Dünyanın üç büyük kıtasına yayılan Osmanlıların, tıbbının da oldukça ilerlemiş olacağı açık ise de; tıbbi hadiselerle dair tarih sayfalarında pek esaslı malumat bulunmamaktadır. Ancak 957 (1550) senesi hicriyesinde, İstanbul'da Süleymaniye Mahallesi'nde, Tiryaki Çarşısı yakınında, bir Tıp Medresesi'nin açılmasıyla, cami derslerini tamamlayan öğrencilerden isteyenlere, tıp eğitimi verilerek; daha sonra sağlık hizmetlerinde istihdam edildikleri, tarih kitaplarında kayıtlıdır(17).

Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet sağlık işlerini uzun yüzyıllar “hekimbaşı”lar(18) yürütmüşlerdir(19). Sıhhiye Nezareti'nin kurulmasına kadar da Osmanlı Devleti'nde sağlık hizmetlerinin birinci derecede sorumlusu yine “hekimbaşı”lardır. “Seretibba-ı hassa” unvanıyla da anılan hekimbaşı; ilmiye sınıfına mensup olup, ülkedeki tüm hekimleri, ser cerraha bağlı cerrahların ve ser kehhale bağlı kehhallerin(20) sorumluluğunu taşımaktadır. Cerrahlar statü olarak tabiplerden farklıdır. Tabipler ilmiye sınıfı mensubu olarak kabul edilirken, cerrahlık sanat dalı olarak nitelendirilmektedir. Cerrahlar, darüşşifalarda, saraylarda, orduda veya dükkân denilen muayenehanelerde, hekimbaşına bağlı olarak mesleklerini icra etmişlerdir.

XIX. yüzyılda hekimliğimiz artık Batıya yönelmiş ve Doğuya özgü hususiyetlerden ayrılmıştır. O kadar ki kullanılan yöntem ve bilgiler hep batı kökenlidir(21).

Tıp biliminin, ülkede hak ettiği yere kavuşması, zamanın şartlarına uygun hale getirilmesi, ordunun ve halkın ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla; II. Mahmut'un emirleriyle, 14 Mart 1827 senesinde, İstanbul'da Acemoğlu Kışlası yakınında, Tulumbacıbaşı Konağı'nda, ilk tıp okulu olan, "Tıphane-i Amire" açılarak bahsedilen eksikliklerin giderilmesine yönelik ilk adım atılmıştır(66, 76). Böylece, ilki 14 Mart 1919'da, işgal altındaki İstanbul'da tıp öğrencileri tarafından kutlanan Tıp Bayramı, tarihte yerini almıştır(67, 208). Osmanlı saltanatının geleceği, sürekliliği ve mutluluğu için yegâne zorunlu olan sağlık ve huzurun temini amacıyla; II. Mahmut tarafından, Tıphane'ye ilaveten bir de Cerrahhane'nin tesisi emredilmiş; 9 Ocak 1832'de Haliç Sahili'nde, Yıldızlı Kapı'da üç koğuşlu bir bina, "Cerrahhane" olarak kabul edilerek hizmete açılmıştır. Fakat Tıphane ve Cerrahhane'den istenilen neticenin alınamamasından dolayı müteessir olan II. Mahmut'un emirleriyle, bu kez "Dar-ül-ulum Elhah kimiye-i Osmaniye ve Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane" unvanıyla 1839 senesinde Tıp Mektebi açılmıştır. Bu mektepten, bilgi ve ahlak bakımından olgun tıp mensupları, eczacılar, cerrahlar, aşıcılar ve ebeler yetiştirilerek ülkenin her tarafında istihdam edilmiştir(68, 207, 209, 70).

Osmanlı İmparatorluğu Batılılaşma anlamında ilk büyük adımı, 1839 yılında Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile atmıştır. Bu tarihten sonra, ülkemizde gerek eğitim, gerek bilimsel, gerekse de hizmet yönünden tıp ve sağlık alanında önemli gelişmelerin gerçekleştiği bilinmektedir(69).

Tanzimat döneminde sağlık hizmetlerini üstlenmeye başlayan Osmanlı yönetimi, ülkenin dört bir köşesine sağlık hizmeti götürebilecek bir idari örgütlenmeye girişmiştir. Böylelikle sağlık hizmetlerinde 19. yüzyılda Batı dünyasında izlenen, devletin sağlık sorunlarını sahiplenerek, sağlık hizmetlerini örgütlenme girişimi, ülkemizde de yaşanmaya başlamıştır(69).

Osmanlı devlet idaresi Tanzimat döneminde yepyeni bir devlet örgütü oluşturma sürecine girmiştir. Birçok devlet kademesi yeniden tanımlanmış; yeni kurumlar, yeni görevler, yeni yetkiler belirlenmiştir. Hizmet alanları birbirinden

ayrılmış, yeni hizmet alanları oluşturulmuştur. İdare anlayışı modern merkezi-devlet sistemine yönelmiştir(71, 69). Devletin söz konusu bu örgütlenme faaliyetleri arasında sağlık hizmetleri de payını almıştır. Tanzimat döneminde sağlık alanında genel örgütlenmeye paralel giden, merkezi ve taşra sağlık örgütlenmesi olgusu da yaşanmıştır(69).

1.2.1. Osmanlı'da Tıp Eğitimi

Geleneksel usta-çırak usulü eğitimin hakim olduğu darüşşifalardaki eğitimin çağın gereklerini karşılayamadığının görülerek, modern bir tıp eğitimi tesis edebilmek için ilk adımlar yüzyılın ilk çeyreğinde atılır. Tıphane'de öğrenciler önce, okuma, yazma, Türkçe ve Arapça grameri; İtalyanca ve Fransızca öğrenirlerdi. Daha sonra tabiat tarihi, kimya, botanik, tıbbi bitkiler konularında ders alırlardı. Bunun anatomi, fizyoloji dersleri izler; kurşun çıkarma, amputasyon, kırık ve çıkıkların yerleştirilmesi, yara pansumanı gibi operasyonları öğrenirlerdi. Kadavra üzerinde diseksiyon yapmak yasak olup; anatomi derslerini modeller üzerinde görürlerdi. Bu okulda dördüncü sınıf, ancak kuruluşundan altı yıl sonra, 1833'te açılabilmişti. Okula sadece Müslümanlar kaydediliyordu(2).

Toplumda geniş çaplı reformların uygulamaya konulması anlamına gelen Tanzimat Fermanı'nın (1839) ilanı ile eş zamanlı olarak tıp eğitiminde de yeniden yapılanma ve yenileşme çalışmaları başlatıldı. Öncelikle Osmanlı Devleti'nde mevcut bütün dinlere, mezheplere mensup öğrenciler okula kabul edilmeğe başlandı. Öğretim programı hazırlık ve tıp bilimleri olarak iki ana bölüme ayrıldı. Hazırlık (idadi) bölümü, öğrencilere, Türkçe, Arapça, Fransızca ve genel kültür (tarih, coğrafya, fen bilimleri) bilgileri kazandıracak şekilde yeniden düzenlendi. Eğitimin Fransızca yapıldığı Tıp Bilimleri Bölümünde fizyoloji, anatomi, botanik, tıp müfredatı, dahili bilimler, cerrahi bilimler dersleri veriliyordu. Öğretim süresi önce yedi yıldır, daha sonra on bir yıla kadar çıkarıldı. Öğretim kadrosu Batı tıp fakülteleri mezunu hekimler ile zenginleştirildi. Hekimbaşı İsmail Efendi'nin çabaları ile tıbbi diseksiyon yapma izni alındı. Bu şekilde öğrencilerin anatomik ve patolojik bulgular

ile tanı bilgilerini bütünleştirmeleri sağlandı. Talebe okul kliniğinde hasta başında eğitiliyordu. İntern öğrenciler, tortikolis, çeşitli ampütasyonlar, katarakt, litotomi, rinoplasti, tenotomi, tümör ekstirpasyonu, kanseröz oluşumların rezeksiyonu ve benzeri türde ameliyatlar yapabiliyorlardı. Osmanlı Devleti'nde eczacılık yapabilmek için Tıbbiye'deki Eczacılık Okulundan diploma alma şartı bu dönemde getirildi. Ayrıca ilk kez Galatasaray Tıbbiyesi'nde kadın adaylara yönelik Ebelik Okulu açıldı. Kuruluşu için büyük emek harcanan bu okul, sahip olduğu müzeler, laboratuvarlar, botanik bahçesi, kütüphane ile birlikte 11 Ekim 1848'deki Beyoğlu yangınında kül olmuş ve eğitime ertesi yıl, Halıcıoğlu'ndaki Humbarahane Kışlası'nda devam edilmiştir (2, 22).

Tıbbiye'nin bu dönemde yeniliklerinden biri okulun kendi matbaasında Türkçe (Vekayi-i Tıbbiye) hem de Fransızca (Gazette Medicale de Constantinople) iki bilimsel tıp dergisi çıkarmasıdır. Ülkemizin ilk tıp dergisi, "Vekayi-i Tıbbiye" adıyla "Mekteb-i Tıbbiye'nin basımevinde basıldı. Türkçe ve Fransızca olarak iki nüsha halinde ve zengin bir içerikle yayınlanan dergi, Avrupa tıp literatürünü, nadir olguları, ilginç gözlemleri, sağlık yönetmenliklerini, haberleri ihtiva ettiğinden büyük ilgi topladı (23). Dergide İstanbul'da ve İmparatorluğun çeşitli yerlerindeki tıbbi cerrahi uygulamaları ele alan makaleler, okul kliniklerinden vaka takdimleri, okulun faaliyet raporu, yabancı tıp dergilerinden yapılan çeviriler yer alıyordu. Derginin niteliği açısından dikkati çeken özellik, otopsi ve diseksiyon uygulamalarını içeren, post mortem inceleme bulgularıyla desteklenen yazıların zenginliğidir. Gazette Medicale de Constantinople da yer alan post mortem incelemeler ülkemizde türünün ilk örnekleri arasındadır. Bundan başka derginin ek sayısında yer alan otopsi raporu, ülkemiz modern tıp tarihinde otopsi protokolünün öncülerindedir. Tıbbiye'nin 1850'li yıllarda okuldaki önemli bir başka gelişmenin, tıp eğitimini Fransızcadan Türkçeye çevirmek için verilen mücadele olduğunu görürüz(2).

O zamanlar Demirkapı'da (Sarayburnu) bulunan Mekteb-i Tıbbiye içinde 1887'de Kuduz Aşısı Kurumu (Daülkelp Ameliyathanesi), 1889'da Aşı Müessesesi (Telkihane-i Şâhâne), 1893'te Bakteriyojoloji Laboratuvarı (Bakteriyojijhane-i Şâhâne) ve 1894'te ilk Doğum Kliniği (Viladethane) açılır. Bu dönemde, Rieder Paşa

tarafından, mezuniyet sonrası bir üst eğitim kurumu olarak faaliyet gösteren Gülhane Seririyat (Klinikler) Mektebi açılır. Bu okul, sağlık sisteminde en etkili ve üstün hizmet veren kurumlarından biri olmuştur. Örneğin ilk aspirin ve kinin hapları koruyucu tifo, dizanteri ve kolera aşılıarı burada üretilmiştir(2, 24, 25, 26).

1895'te birleştirilen Sivil ve Askeri Tıp okulları, 1909'da Darülfünûn-ı Osmani Tıp Fakültesi adıyla Haydarpaşa'da açılan yeni binaya taşınmıştır. Okul Cumhuriyet döneminde Mustafa Kemal Atatürk zamanında gerçekleştirilen Üniversite Reformu (1933) ile Tıp Fakültesi adını alarak, yeniden Avrupa yakasına taşınmıştır; 1967 yılında ikiye bölünerek, İstanbul Üniversitesi'ne bağlı İstanbul Tıp Fakültesi ve Cerrahpaşa Tıp Fakültesi iki ayrı kurum şeklinde günümüze kadar gelmiştir(2).

1.2.1.1. Osmanlı Tıbbında Batı Tesiri

1.2.1.1.1. Osmanlıda Dezenfeksiyon

Mikroorganizmaların sebep olduğu salgın ve bulaşıcı hastalıklar, hava, su, yiyecekler, giysiler ve ev eşyaları vasıtasıyla yayılıp genişlediğinden bu ortamları dezenfekte etmek üzere çeşitli yöntemler ve araçlar geliştirilir. Havanın temizlenmesi için pulvarizatörler, içme suları için filtreler, giysiler ve ev eşyaları için ise etüv makineleri tasarlanır(27).

Avrupa'da 1870 yılından itibaren sabit etüvler "tebhirhane/dezenfeksiyon istasyonu" adı verilen özel mekânlara yerleştirilerek yaygın olarak kullanıma girer. İngiltere'de açılmaya başlanan dezenfeksiyon istasyonları başta Fransa olmak üzere bütün Avrupa'ya yayılır ve bütün salgın ve bulaşıcı hastalıklarda, özellikle kolera salgınlarında, giysi ve eşyaların temizlenmesinde yaygın olarak kullanılır(28).

Doğu-Batı ulaşımının kavşağında yer alması nedeniyle, ilk kolera pandemisinden itibaren bütün kolera salgınlardan etkilenen Osmanlı Devleti bir ara

hacıların Hicaz'dan hastalığı yaydığı gerekçesiyle kolera odağı olarak bile itham edilmişti. Yeni dezenfeksiyon yöntemleri ile aletlerinin kullanılmaması yüzünden özellikle 1870'den sonra kolera salgınları birbirini izlemeye başlamıştı. İlerki yıllarda kolera vak'aları artınca 1891 yılında Geneste ve Herscher Fabrikası'ndan o da en küçüklerinden iki aded etüv getirilmiş, biri İzmir Klazomen diğeri de İstanbul Kavak Tahaffuzhanelerine yerleştirilmişti(29).

1892 yılında hemen hemen Avrupa'nın tamamı koleranın pençesinde kıvranıyordu(30, 204). Osmanlı Devleti salgını endişeyle izlerken korunmak amacıyla yeni tahaffuzhaneleri hizmete sokmaya başlar(31).

Bahriye Nazırı Hasan Hüsnü Paşa'nın(1832- 1903) girişimiyle 10 Eylül 1891 tarihinde tebhir/etüv makinesi yapmak için Bâbıali'den iki ihtira beratı alınır(32). Bahriye Merkez Hastahanesi operatörlerinden Dr. Ancelo Bohor ile Çarkçı Solkolağası Mehmed Ali, Geneste ve Herscher etüvlerini model alarak bir etüv yaparlar(203, 33). 4 Mayıs 1892 tarihli Servet-i Fünûn'da "Tersane-i Âmire ma'mûlâtından nev-icad âlet yani etüv" alt yazısıyla fotoğrafı yayınlanarak imal edildiği duyurulan (34) bu etüvün bir fotoğrafı da Dr. Ancelo Bohor'un hazırladığı kullanım talimatı ile birlikte Bahriye Nazırının 12 Haziran 1892 tarihli tezkiresiyle padişaha arzedilmek üzere Sadaret'e gönderilir. Bahriye Nazırı makineyi Padişahın huzurunda denemek için izin de istediğinden cuma günü Selamlık resminden sonra denemek üzere makinenin saraya gönderilmesi emredilir(35). Padişah huzurunda yapılan deney başarıyla sonuçlanır. Gördüklerinden çok memnun olan II. Abdülhamid görevlileri kutlar ve Bahriye Nazırına başka etüv makineleri yapımı için gerekli emri verir(36). Böylece Tersane-i Âmire Fabrikalarında etüv üretimi başlar(1892). Aynı yılın sonunda ikinci etüv hazırlanır. Bahriye Nazırı, 2 Aralık 1892 tarihli tezkiresiyle 120 cm çapında en büyük boyda üretilen bu etüvün fotoğrafını da Sadaret'e gönderir(37). Bahriye Nezareti bir süre sonra etüvün hazır bekletildiğini hatırlatınca bu etüvün Sadaret'in belirleyeceği bir yere konması ayrıca saray için de orta boy bir etüvün imal edilmesi emredilir(38). Ardından Ancelo Bohor'un dezenfeksiyon yöntemi ve aletleri hakkında derlediği bilgiler hem Vekâyi-i

Tıbbiye'de tefrika edilir hem de "Âlât-ı Tebhiriye ve Usûl-i Tathiriye" adıyla kitap olarak yayınlanır(39).

1.2.1.1.2. Osmanlıda Röntgen Işınlarnın İlk Kez Kullanılması

Batıda X-ışınlarının 1895 yılında W.C.Röntgen tarafından keşfedilmesinden sadece bir yıl sonra, 1896 yılında Askeri Tıp Mektebi son sınıf öğrencileri olan Esat Fevzi (1874- 1901) ve Rifat Osman (1874- 1933), "Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye-i Şahane" fizik laboratuvarında, Crookes katot ışın tüpü, Ruhmkorft yüksek voltaj bobini ve bataryadan oluşan basit bir röntgen cihazı düzeneğini kurarak çalıştırmış ve ilk el grafilerini elde etmişlerdir. 1897 Osmanlı Yunan savaşı sırasında yaralanan askerlerimizin röntgen grafileri çekilmiş ve şarapnel parçalarının yerleri başarıyla tespit edilmiştir. Bu grafiler aynı zamanda röntgen biliminin savaş alanındaki ilk kullanımı olma ayrıcalığını da taşımaktadır(40).

Resim 1.1. Türk-Yunan Harbi Teselya cephesinde yaralanan Boyabatlı asker Mehmet efendinin sağ el radyografisinin çekilişi (1897). Röntgen Tüpü 3 bacaklı sehpaye asılı durumda ve fotoğraf camı bacağının üzerinde sağ kolunun altında(40). Tıbbi Cerrahi amaçlı çekilen ilk Röntgen Filmi.

Şarapnel parçası Baş Cerrah Prof. Dr. Cemil Topuzlu (Paşa) tarafından ameliyat ile çıkarılmıştır(40).

Resim 1.2. Dr. Esat Fevzi ve Dr. Rifat Osman tarafından kullanılan Crookes katot ışın tüpünün bir eşi(40).

Resim 1.3. Savaş alanında röntgen çekimi

1.2.1.1.3. Esat Işık Paşa'nın Oftalmoskopu

Esat Işık Paşa, ülkemizde çağdaş anlamda ilk göz kliniğini kuran kişidir(42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51). Demirkapı'daki Askeri Tıbbiyeye tayin edilir edilmez ilk işi, Demirkapı'da bulunan Askeri Tıp Okulu'nda bir baraka içinde, Paris'ten getirdiği tıbbi cihazlarla 15 yataklı bir göz kliniği kurdu. Özellikle son sınıf öğrencilerinden amatör yardımcıları edinerek bunları eğitti (46, 46). Esat oftalmoskopu ya da Esat modeli/tipi denilen oftalmoskoplar kısaca şöyle tanımlanabilir: 'Aynı sap üzerinde bir tarafında skiaskopi yapmak için düz ayna, diğer tarafında oftalmoskopi yapmak için içbükey ayna ihtiva eden modeli ilk defa Esat Işık Paşa tarafından geliştirildiğinden bu tür oftalmoskoplara Esat Modeli derler'(41).

Resim 1.4. Ophtalmoscope Essad, Giroux – Paris (39 mm.)(41)

1.2.1.1.4. Osmanlının Çiçek Aşısı İle Tanışması

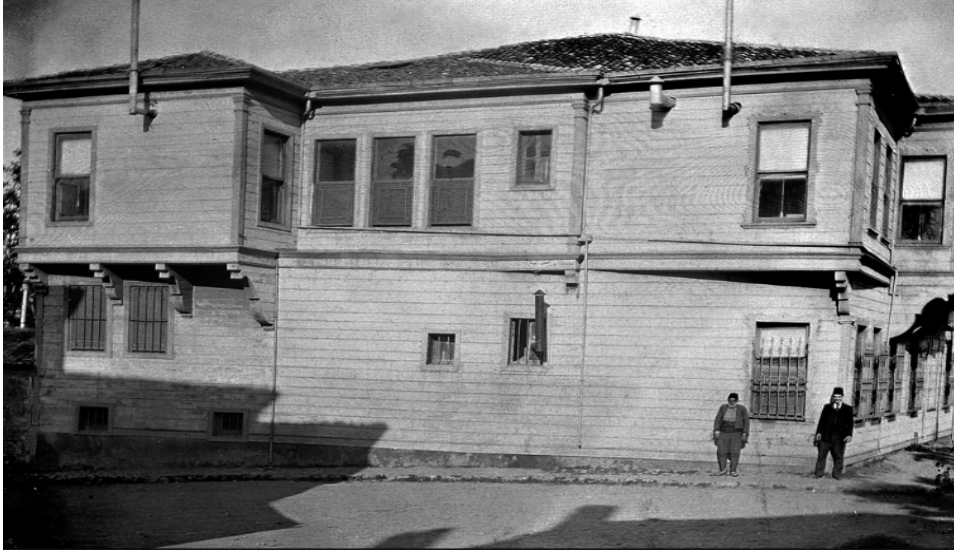
Kuduz, tifo, tifüs, tüberküloz gibi bulaşıcı hastalıklar, toplumu tehdit eden felaketlerdi. Osmanlı yönetimleri bunlarla mücadele için bütün koruyucu tedbirler ve çabaları desteklemişlerdir. Tıp eğitiminde modernleşmenin zorunlu hale geldiğini bilen Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi, devrin padişahı II. Mahmud'a (1808- 1838) verdiği raporlarla bu gerekliliğe dikkat çekmiştir. Mustafa Behçet Efendi (1774- 1834), Buffon, Plenck, Marshall gibi devrinin Batılı bilim adamlarından çiçek

hastalığı, sifilis tedavisi, tabiat tarihi konulu eserlerinde Türkçeye çeviriler yapmış ve yayınlamıştır. Mustafa Behçet Efendi'nin çağdaşı, hekim, bilimadamı ve tarihçi Şanizade Mehmed Atullah Efendi (1771- 1826), yaptığı tercümelemler sayesinde, Edward Jenner'ın modern çiçek aşısı yöntemini ülkemize getirmiş; anatomi, fizyoloji, teşhis ve tedavi konularında birçok kitap yazmıştır(52, 53).

1.2.1.1.5. Osmanlıdan Pastör Enstitüsüne

Kuduz aşısı Osmanlı İmparatorluğu'nda da büyük yankı uyandırdı. Sultan II. Abdülhamid kuduz aşısı tekniğini öğrenmeleri için Tıbbiye'den üç önemli hocayı Paris'e gönderdi. Bu üç hekim beraberlerinde Pastör'e Osmanlı'nın en büyük nişanı ve 10 000 Fransız Frangı tutarında Osmanlı altını götürmüşlerdi. Bu para yeni kurulacak olan Pastör Enstitüsü'nde kullanılacaktı. Pastör'ün yanında kuduz aşısı tekniğini öğrenen bu hekimler 1887 yılında kurulan 'Daül-kelb = Kuduz Müessesesi'ni kurmuşlar ve aşı üretmeye başlamışlardı(59).

Mikrobiyoloji alanındaki çalışmalar Dr. Aleksandr Zoiros (Çalikus) Paşa'nın 1886 yılında Louis Pasteur'ün laboratuvarını ziyareti ile yeni ve çağdaş bir aşamaya girmiştir(54). Paris ile kurulan bilimsel ilişkinin hemen ardından bir kuduz laboratuvarı 'Da'ül-kelb ve Bakteriyoloji Ameliyathanesi' açılacaktır(55, 205). Daha ileri bir araştırma ve üretim kurumu olan 'Bakteriyolojihane-i Şahane' 1893'ün Kasım ayında yine Pasteur Enstitüsü'nün uzmanlarından Dr. Maurice Nicolle'ün yönetiminde açılmış ve önce Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin kimya laboratuvarında su analizleri yapılmaya başlanmıştır(56, 146). Bakteriyolojihane için Demirkapı'daki Askeri Tıbbiye'nin bitişiğinde yapılan, laboratuvar ve dersliklerden oluşan ahşap bina 1894 Nisan'ında tamamlandığında Fransa'dan ısmarlanan donanım henüz gelmemiştir(57, 206, 146). Bakteriyolojihane bir yıl sonra Dr. M. Nicolle'ün isteğiyle Nişantaşı'na taşınmıştır. Serum ve aşı üretiminin ön plana alındığı konağın yerleşim düzeni ayrıntılarıyla bilinmektedir(58).

Resim 1.5. Bakteriyolojihane-i şahane 1895 (Nişantaşı)

1.2.1.1.6. Kloroformun Osmanlı Devletinde Kullanılmaya Başlanması

Osmanlı topraklarında anestezi uygulamasına ilişkin en eski bilgi Kırım Savaşına dair olup (1854- 1956) bu savaşta yaralanan 1 000'e yakın askerde kloroform kullanıldığı şeklindedir(59).

Yapılan araştırmalar sonucunda, Batıda uygulamaya konuluşundan hemen hemen bir yıl sonra (1848), kloroformun, bir anestezik madde olarak hayvanlar üzerinde denenerek, cerrahi ameliyatlarda kullanıldığını öğreniyoruz.

Resim 1.6. Operatör doktorlar bir ameliyat çadırında müdahale öncesi anestezi yaparken

İKİNCİ BÖLÜM

2.1. İSTİKLAL SAVAŞI ÖNCESİ OSMANLI DURUMU

Dünya'nın üç büyük kıtasında önemli toprakları ve strateji noktaları hâkimiyetine alan Osmanlı Devleti, zirve dönemlerinde devrinin tek süper devleti durumundadır. Devlet; askeri, siyasi, ekonomik ve kültürel yönden çok yüksek bir seviyeye erişmiştir. Fakat daha sonraları Avrupa'da meydana gelen Rönesans, Reform, Fransız İnkılâbı gibi gelişmeler, bu kıtada büyük değişikliklere yol açmış ve Batı Medeniyeti denilen bugün hâlâ varlığı, gücü devam eden yeni bir medeniyet doğurmuştur. Fakat aynı paralelde gelişmeler Osmanlı Devleti'nde olmamış, Yeniçağ'ın en büyük dünya devleti, Yakınçağ'da hızlı bir gerilemenin içine girmiş ve XX. yüzyılın başlarında da çöküşle karşı karşıya kalmıştır(60).

2.1.1. İç Sebepler

2.1.1.1. Mülki İdarenin Bozulması

Osmanlı Devleti, veraset usulüyle tahta geçen mensuplarınca yürütülüyordu. (62) Daha sonra bu usulün yerini "ekberiyet" denilen usul aldı. Bu usul en büyük erkek çocuğun tahta geçirilmesi sistemine dayanıyordu. Bu sistem taht kavgalarını, iç bunalımı engellese de iktidara gelmede sadece yaşın ölçü alınması şahsi yeteneklere bakılmayışı yetersiz kişileri devletin başına gelmesine neden olmuştur. Bu da kaçınılmaz bir çöküşe zemin hazırlamıştır. (60)

2.1.1.2. Ordu Teşkilatının Bozulması

Osmanlı ordusu şu şekilde teşkilatlanmıştı; Kapıkulu Ocağı, Tımarlı Sipahiler (Eyalet Askerleri) ve Donanma. Türk ordusu tarihi içinde Osmanlı Kara ve Deniz Kuvvetlerinin önemli bir yeri vardır.

Osmanlı ordusu başlangıçta yaya ve atlılarda oluşan, savaş zamanlarında toplanan bir uç beyliği ordusu niteliğindedir. Devletin kurulmasından sonra yaşanan gelişmelere paralel olarak ordu da yeniden teşkilatlandırıldı. Ordu kara ordusu Yeniçeri Ocağı ve Tımarlı Sipahiler olmak üzere iki kısımdan oluşuyordu (60). Yeniçeri Ocağı I. Murat döneminde kurulmuş ancak XVIII. ve XIX. Yüzyılda gerileyip özellikle Ruslar karşısında yetersiz kalmıştır. Yeniçeri Ocağı artık kendi yönetimini ve halkı korkutan bir ordu kimliğine bürünmüştür. (60) Neredeyse dünyanın en büyük ordusunun gerilemesinin başlıca nedenleri şu şekilde sıralanabilir:

- Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarındaki dinamizmini devam ettirememesi, bunun sonucunda gelişen Avrupa orduları karşısında yetersiz kalması,
- Yakınçağ'da, Avrupa orduları ateşli silahlar kullanırken, Osmanlı'nın bu konuda gerekli duyarlılığı göstermeyişi yani modernleşmeye kapalı olması,
- Uğranılan yenilgilerin ordunun bünyesinde bir moral çöküşüne neden olması ve bunun idare edilmeyişidir(62).

2.1.1.3. İlimiye Teşkilatının Yetersiz Kalışı

İlimiye Teşkilatı XVIII. ve XIX. yüzyıla gelindiğinde çok farklı bir şekil almıştır. Zamanın şartlarına uyum gösteremeyip, Avrupa'daki gelişmeleri takip edemeyip kendi sahip olduklarını da kaybetmiştir. Ayrıca siyasetle uğraşmaya başlayarak, ilimle uğraşmayan bir kurum haline gelmiştir(60).

Osmanlı İlmiye Teşkilatı, yönetim bakımından da bütünlük göstermiyordu. Eğitimde birlik bütünlük sağlanamıyordu. Yakınçağda özellikle II. Mahmud döneminde eğitimle ilgili reformlar yapılmaya çalışıldı. Ancak bu reformlar medresenin dışında oldu. Yani eğitimde birlik sağlanamadı. Eğitimdeki bu ikilik Cumhuriyet devrine kadar sürmüştür(62).

2.1.1.4. Adliye Mekanizmasının Çöküşü

Türk devletlerinde başlangıçtan beri var olan üç temel kurum ordu, maliye ve adliyedir. Osmanlı Devleti'nin sınırlarının genişlemesinde adalet mekanizmasının da rolü büyük olmuştur. Fakat XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde adaletin yerini rüşvet, adam kayırma ve menfaat almıştır. Osmanlı Devleti'nde adaletin yara alışı bu devlette sosyal patlamalar meydana getirmese de, devlet hızlı bir çöküş dönemine girmiştir(60).

XVI. yüzyılda ekonomisi en güçlü devletlerarasında yer olan Osmanlı İmparatorluğu son zamanlarda (gerileme dönemi) ekonomide büyük bir gerileme yaşamıştır ve devlet iflasla karşı karşıya kalmıştır. Bunun sebepleri kısaca şöyle özetlenebilir:

- Avrupalı devletlere verilen ticari imtiyazların (kapitülasyonlar) Osmanlı aleyhine gelişme göstermesi,
- Batıdaki Sanayi İnkılâbının Osmanlı Devleti'nde gerçekleşmemesi,
- Savaşların kaybedilmesi ve bunun ekonomik yükümlülüklerinin artması,
- Duyun-u Umumiye Teşkilatı'nın devletin birçok gelirine el koyması,
- Artan rüşvet ve suiistimal olayları ve devletin bu alandaki yetersizliği,

- Ekonomiye düzeltecek yetenekli yöneticilerin yetiştirilememesi,
- Sömürgecilik sonucunda, özellikle İspanyolların Güney Amerika'dan getirdikleri altınlar yüzünden Avrupa'yı sarsan büyük enflasyonun Osmanlı Devleti'ni etkilemesi,
- Dirlik sisteminin bozulması, zirai faaliyetlerin aksaması ve devletin vergi toplayamaz hale gelmesi
- Coğrafi keşifler sonucu yeni ticaret yollarının bulunması ve Osmanlı'nın elinde tuttuğu ticari avantajları kaybetmesi(60).

2.1.1.5. Azınlıkların Devlet Aleyhindeki Faaliyetleri

Osmanlı Devleti pek çok farklı dinden ve ırktan insanları bir çatı altında yürütüyordu. Yakınçağ'da Avrupa ülkelerinin kuvvetlenmesi ve Osmanlı azınlıklarına el atmaları, bu toplulukların her birinin Osmanlı aleyhine faaliyet göstermelerine sebep oldu. Bu faaliyetlerde din ve milliyet faktörleri etkili oldu(61).

2.1.2. Dış Sebepler

2.1.2.1. Coğrafi Keşifler, Rönesans ve Reform Hareketleri Bunların Osmanlı Devleti Üzerindeki Etkileri

Avrupa'da Rönesans ve reform hareketleriyle birlikte; kilisenin, bilim üzerindeki baskının kalkmasıyla coğrafyada ve diğer bilim alanlarındaki gelişmeler artmıştır. Bu gelişmeler Avrupalı denizcileri okyanuslara doğru harekete geçirmiş onlara dünyanın başka kıtalarına ulaşma imkânı vermiştir(60). Osmanlı'nın elinde tuttuğu alanlardan geçen ticaret yolları bu nedenle kullanılmaz olmuş, onu ekonomik

bakımdan önemli ölçüde etkilemiştir. Akdeniz ticareti artık önemini yitirmeye başlamıştır. Taşıma ve alışverişten alınan vergiler alınamaz olmuştur. Amerika'nın keşfedilmesi ve buradaki gümüşlerin Avrupa'ya aktarılması da Osmanlı'nın para düzenini bozmuştur.

Osmanlı'nın ürettiği hammaddeyi, Avrupalı tüccarlar daha fazla gümüş vererek almaya başlamıştır. Bu durum paranın değer kaybetmesine yol açmıştır(61).

2.1.2.2. Kapitülasyonlar ve Etkileri

Osmanlı devrinde 1535 yılında Fransa'ya verilen bazı ticari ayrıcalıklardır. Buna göre Osmanlı Devleti'nde ticaret yapacak Fransız tüccarları on yıl vergi vermeyecekler, malların değeri üzerinden %3 gümrük alınacak Fransızlar arasında çıkacak ticari anlaşmazlığa, anlaşmazlığın çıktığı yerdeki Fransız konsolosu bakacak, eğer taraflardan biri Türk ise meseleyi Osmanlı kadısı Fransız elçiliğinin bir görevlisinin gözetiminde çözecekti. Zamanla bu ayrıcalıklar tüm Avrupa ülkelerine tanınmıştır(60).

2.1.2.3. Sanayi İnkılâbı ve Etkileri

Avrupa'da buharlı makinelerin üretime katılması, işyerlerinin fabrikaya dönüşmesi, üretimde iş bölümü sisteminin uygulanması gibi nedenlerle Avrupa küçük sermayeden büyük sermayeye yani kapitalizme geçti. Ucuz ve bol mal üretimi dünya ticaret dengesini değiştirdi. Bununla birlikte Avrupa'da pazar ve hammadde problemi doğdu. Bu problemler sömürgeci ülkeleri hem milli sınırlar içinde hem de sömürgelerinde koruyucu tedbirler almaya ve yeni pazarlar bulmaya zorlandı.

Osmanlı İmparatorluğu bu devletler için; kalabalık nüfusu, yer altı ve yer üstü zenginlikleri ile iyi bir pazar niteliği taşıyordu. Sanayi inkılâbından en çok etkilenen

devlet de Osmanlı İmparatorluğu olmuştur ve kendini yenileyememiş, teknolojisini geliştirememiştir(60, 61).

2.1.2.4. Fransız İnkılâbının Osmanlı Devleti Üzerindeki Etkileri

XV. ve XVI. yüzyıllarda Batı'da büyük bir uyanış hareketi başladı. Böylece özgür düşünceye geçiş çalışmaları hızlandı ve özgür düşünce aydın kesimin ülküsü haline geldi. Aklın ve deneyin temel alınmasını mucizenin reddedilmesini isteyen aydınlar, o güne kadar yaşadıkları dünya görüşleri devlet yönetimine karşı çıktılar(60). Ortaya çıkan yeni kavramlar Osmanlı gibi çok uluslu devletlerde yıkıcı etkilere sebep oldu çünkü Osmanlı İmparatorluğu'nda farklı etnik kökenler yaşıyordu ve Fransız İnkılâbını getirdiği milliyetçilik akımı bunların eyleme geçmesine neden oldu. Bazı devletlerin de kışkırtmasıyla Sırlar, Rumlar, Bulgarlar, Romenler vs. ayaklandılar. Bunların önce özerklik daha sonra da bağımsızlıklarını elde etmeleri giderek Osmanlı Devleti'nin küçülmesine neden oldu(62).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.1. TÜRK KURTULUŞ SAVAŞI'NDA İÇ ve DIŞ MÜCADELENİN GERÇEKLEŞME BİÇİMİ

I. Dünya Savaşı'na son veren Versailles, Saint German, Trianon ve Neuilly Barış Anlaşmaları, Paris Konferansı'nda hazırlanarak yenik devletlerin önlerine konulmuştu. Bu konferansın kararlarına hakim olan sadece beş devletti: A.B.D., İngiltere, Fransa, Japonya ve İtalya. Kendi emperyalist menfaatlerine uygun olarak bir yandan Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan'la imzalayacakları anlaşmaları düzenlerlerken bir yandan da Osmanlı meselesini ele almaya hazırlanıyorlardı (63).

İtilaf Devletleri, Osmanlı ile Mondros Mütarekesini imzalamışlardı. Osmanlı Devleti çok ağır şartları içeren Mondros'u imzalarken Wilson Prensipleri'nin ve bunların yarattığı olumlu havanın etkisinde kalmıştı. Bununla birlikte Ateşkes şartlarının bir tedbir niteliğinde olduğu ve art niyetli uygulamalara kaynak teşkil etmeyeceği düşünülüyordu. Oysa İtilaf Devletleri, Mondros Ateşkesi'ni Parçalama Projelerine temel teşkil eden düşüncelerini gerçekleştirmeye yönelik bir adım olarak hazırlamışlardı (64).

3.1.1. Anadolu'nun Durumu ve Mustafa Kemal

Mondros Ateşkesi imzalandığında, Mustafa Kemal Suriye sınırında Yıldırım Orduları Grup Kumandanı olarak bulunuyordu. Mustafa Kemal, mütarekenin imzalanmasından sonra Sadrazam İzzet Paşa'ya çektiği telgraflarda, ateşkes şartlarının yanlış anlaşılmaya, suistimale açık olduğunu, bu durum düzelmedikçe ordular terhis edilecek ve İtilaf Devletleri'nin her dedikleri yapılacak olursa, düşman ihtiraslarının önüne geçilemeyeceğini söylemiştir. Bununla birlikte Mondros'un 16. maddesine göre, Suriye hududu içerisinde bulunan kuvvetlerin de İtilaf Devletleri

ordularına teslimi icap ediyordu. Mustafa Kemal, bütün kuvvetlerini tespit ettiği Suriye sınırı dışına, Anadolu'ya, Türk topraklarına çekmişti. Böylece bu ordunun teslimi bir zorunluluk haline gelmemiş ve ileride bu ordudan Milli Mücadele için faydalanılmıştır. Bu arada İngilizlerin İskenderun'u işgal niyetlerine direnen Mustafa Kemal, Yıldırım Orduları ve VII. Ordu karargâhının kaldırılması üzerine Sadrazam'ın davetiyle İstanbul'a 13 Kasım 1918'de gelmiştir. İlginçtir aynı gün İtilaf Devletleri donanmaları da İstanbul'a gelmişlerdi. Zaten bu sıralarda yurdun her tarafı Mondros Mütarekesi'ne dayanılarak, paylaşma projeleri çerçevesinde hızla işgallere maruz kalmaktaydı(64).

Mustafa Kemal, İstanbul'a geldiğinde İzzet Paşa hükümeti istifa etmişti. Bunun üzerine hemen harekete geçmiş, gerek milletvekilleri ile gerekse padişahla konuşmalar yaparak, çevresini aydınlatmaya çalışmıştı. Bu süre zarfında Mustafa Kemal, İzzet Paşa'yı desteklemekteydi. Zira ona göre bu durumdan kurtulmanın ilk şartı onurlu, güçlü ve dirayetli bir hükümet kurmaktı. Ancak bu şekilde İtilaf Devletleri'nin isteklerinin önüne geçilebilir ve bu durum biraz toparlanabilirdi. İzzet Paşa güçlü bir kabine kuracak ve Mustafa Kemal de Harbiye Nazırı olacaktı. Bu düşünceler çerçevesinde Mustafa Kemal kulis çalışmaları yaparak, İzzet Paşa'yı desteklemişti. Fakat bu düşüncelerin paralelinde olaylar gelişmemiş hükümeti ilk olarak Tefik Paşa, sonrasında ise Damat Ferit kurmuştu. Yaşananlar karşısında Mustafa Kemal, İstanbul'da kalarak hiçbir sonuç alamayacağını anlamış, Anadolu'ya geçme kararını vermiş, orada neler yapabileceğini planlamaya başlamış ve yakın çevresi ile bunları tartışmıştı (65). Aynı sıralarda Karadeniz bölgesinde çeşitli sorunlar yaşanmaktaydı. Rum çeteler İngilizler tarafından desteklendiğine göre burada sorun Türk teşkilatları idi. İngilizler, Osmanlı Hükümeti'nden bu meselenin halledilmesini istiyorlardı. Bu işi halletme görevi 9. Ordu Müfettişi sıfatıyla Mustafa Kemal'e verilmiştir. Böylece Mustafa Kemal, geniş mülki ve askeri yetkilerle, hem de Sivas, Van, Trabzon, Erzurum, Samsun ve bu bölgenin çevresini yani Ankara, Kastamonu, Elazığ, Bitlis ve Diyarbakır'ı da içine alan coğrafyada emir verme yetkisine sahip olarak 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkmıştır. Artık Mustafa Kemal, İstanbul'da düşündüğü Anadolu'ya geçme şansını yakalamıştır(65).

Mustafa Kemal'in Samsun'a gitmek için hazırlandığı sıralarda, İtalya'nın payına düşen İzmir, Paris Barış Konferansı'nda Lloyd George'un baskısı ile Yunanlılara verilmiş ve Yunanlılar da burayı 15 Mayıs 1919 tarihinde işgal etmişlerdi. Ama bu süreçle birlikte yani İzmir'in Yunanlılara bırakılmasıyla başlayan süreçte İngiliz-İtalyan ilişkileri de gevşemeye başlamıştır. Daha da önemlisi İzmir'in işgali, Anadolu'da gerçek uyanışa sebep olacaktır(65).

3.1.2. Ankara'da Millî Hükümet Sağlık Teşkilatını Kuruyor

16 Mart 1920'de İstanbul'un İtilâf güçlerince resmen işgali ve 11 Nisan'da padişahın Mebuslar Meclisini dağıtmasının ardından, millî iradeyi gerçekleştirecek bir meclisin toplanması hazırlıklarına girişilmişti. 22 Nisan 1920'de yayınlanan bir genelgeyle "Makamâtı mülkiye ve askerîyenin ve umum milletin merciinin Büyük Millet Meclisi olduğu bildiriliyordu". 24 Nisan 1920 tarihinde mecliste bir konuşma yapan Mustafa Kemal, Mondros Mütarekesi'nden 23 Nisan 1920 tarihine kadar geçen zaman sürecindeki hadiseyi izah etmiş, aynı gün yapılan seçimle meclis başkanlığı görevine başlamıştır(109).

Meclis'in açıldığında en yaşlı üye sıfatıyla başkanlığı deruhte eden Sinop mebusu A. Şeref, İstanbul'un yabancı kuvvetlerce işgal olunup, Halifelik makamı ve hükümetin idaresine el konulduğunu belirttikten sonra: "Bu Meclis-i Âlî'nin Reis-i Sinnî sıfatıyla ve tevfikî İlâhî ile milletimizin dahilî ve haricî mukadderatım bizzat deruhte ve idare etmeye başladığımı bütün cihana ilân ederek Büyük Millet Meclisi'ni küşad eyliyorum." demiştir(110).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4.1. İSTİKLAL SAVAŞINDA SAĞLIK HİZMETLERİ

İstanbul başta olmak üzere, Anadolu'nun her tarafında büyük sorun oluşturan bulaşıcı hastalıklar(99), 1920 yılında ordunun mevcudiyetini de tehdit etmeye başladı. Çiçek, kolera, karahumma ve dizanteri gibi bulaşıcı hastalıkların önlenmesine yönelik gerekli tedbirler alındı ve aşuların talimatlar doğrultusunda uygulanmasına gayret edildi(100). Mesela İspanyol nezlesine yakalanan askerlerin, hastanelere gönderilmesine dair tüm birliklere bir tamim gönderilmiştir(101). Aşı uygulamalarıyla ilgili olarak 14 Ağustos 1920'de Milli Savunma Bakanlığı'na bir yönetmelik hazırlandı ve uygulamaya geçildi. Birliklerin, sabun, çamaşır ve elbise ihtiyacı elden geldiğince karşılanmaya çalışıldı(102). Tümenlerde; 1 tabip, 10 er, 2 kazan ve 2 mekkâreden(103) ibaret küçük temizlik ekipleri teşkil edilerek, müfrezelere gerekli temizlikler yaptırıldı. Askerlik daireleri baştabiplikleri meydana getirilerek, büyük merkezlerde temizlik istasyonları kuruldu(104).

Büyük Taarruz öncesi ordu sıhhiye teşkilatı gerekli hazırlıklarını yaparken, bu çalışmalara OHAC da katılmıştır. Ankara Murahhaslığının İstanbul'dan getirttiği 22 adet hasta nakliye otomobilinden 16'sı ordu emrine verilmişti. Bu kamyonlardan 12'si yaralı nakil aracına çevrilip cephe emrine gönderildi. Adana'da kurulması kararlaştırılan 10 000 yatak kapasiteli hastanelerin bütün levazımı İstanbul ve Ankara'daki OHAC depolarından karşılanmıştı. OHAC tarafından ordu sağlık teşkilatına ilaç ve sağlık malzemesinden başka çamaşır, yatak levazımı, battaniye, havlu, çorap ve porselen gibi yardımlarda da bulunmuş, malzemelerden Anadolu'da bulunanlar Niğde, Ankara, Kastamonu ve Kırşehir'deki depolardan temin edilmişti(105).

Takip ve savaşlara katılan birliklere destek olacak sağlık teşkilleri, araç ve gereçten yoksun sıhhiye bölükleri ile bazı kolordularda aynı durumdaki seygar

hastanelerden ibaretti. Kolordu, Tümen ve alaylarda, birer Baştabip bulunmakta, diğerleri zaruri hallerde geçici elemanlar tarafından idare edilmekte idi(106).

Sabit sağlık tesisi olarak, üçüncü kolordu bölgesinde ikiyüzellişer yataklı Sivas, Amasya, Samsun Hastaneleri ile Tokat, Zile, Kavak ve Bafra'da yirmişer yataklı Alay Revirleri. XII. kolorduda 400 yataklı Konya, 200 yataklı Niğde, Afyon, 50 yataklı Kütahya, Uşak Hastaneleri(106).

XIII. kolordu emrinde 400 yataklı Diyarbakır, 200 yataklı Elazığ, 30 yataklı Siirt ve Mardin Hastaneleri ile Malatya, Nusaybin, Mezraa (Harput)ta yirmişer yataklı birer revir.

XV. kolordu'da 500 yataklı Erzurum, 200 yataklı Horasan, 100 yataklı Ernis, Trabzon, Bayburt, Narman, Maçka ve Erzincan'da ufak birer mevki Hastanesi ile IX., XI., XII. tümenlerde, Cihan Savaşından kalmış ve fakat lağvedilen birer seyyar hastane.

Adana bölgesinde, Bilemedikte 50 yataklı bir hastane.

XX. kolorduda, 400 yataklı Ankara ve Eskişehir, 50 yataklı, Bozüyük, Göynük, 30 yataklı Bilecik Hastaneleri ile 50 yataklı Geyve Reviri.

Ayrıca büyük yollama merkezlerinde (Askerlik Daire Başkanlıklarında) birer Başhekim nezaretinde temizleme istasyonları bulunmakta idi(106).

Kolordu ve bağımsız komutanlıklarından ordu sağlık işleri hakkında bilgiler gelmeye başladıkça, personel, araç gereçlerinin noksanlığı ortaya çıkmıştı. Sıhî olayların on günde bir özel istatistikî raporlar halinde, her ayın sonunda bildirilmesi istenmişti(108).

Gönüllü kuvvetlerin sağlık hizmetleri imkânlarla göre mahallî ve en yakın il sağlık kurumlarınca yapılıyordu(106).

Müdafaa-i Millîye Vekâleti'nce açılan hastanelerin teçhizatı çoğu kez OHAC'ca karşılanıyordu. Konya'da teşkil edilen 500 yataklı hastane, Konya OHAC Merkezi'nce teçhiz edilmişti. Sıhhiye Dairesi; Konya'ya terk edilen yüzde 10 varidat kifayet etmediği Menzil Müfettişi Umumiliği'nden bildirildiğinden ihtiyaç nispeten de sarfiyat icrasına mezuniyet verilmesini 26 Haziran 1921 tarihli yazısıyla Ankara Murahhaslığından istemişti. 13 Ekim'de Konya ve havalisinde vasi' teşkilatı sıhhiye yapılmakta olduğundan buraya en yakın OHAC deposundan 15 000 m Amerikan bezi ve 10 000 kg pamuk istenmesi üzerine Niğde deposundan 5 000 m Amerikan bezinin gönderildiğini görüyoruz. 1921 yılı Ekim ve Kasım aylarında Sıhhiye riyasetliğine verilen çamaşır ve eşya arasında 2 000 don, 2 000 gömlek, 4 500 fanila ve battaniye, 5 000 çift yün çorap, 500 hasta tezkeresi, 50 sandık pansuman malzemesi, pamuk ve sargı bulunuyordu(107).

Cepheler kurulmağa başlayınca Batıda Köşk mevkiinde Doktor Hayri Bey idaresinde, Çine'de 57. tümen Başhekimisi Galip Beyin himmeti ile açılan milli Hastane, Nazilli'de Dr. Rafet Bey idaresinde ve yine Mustafa Feridun Bey Başkanlığında Dr. Reşit Bey ve arkadaşları ile çalışan Kızılay Yardım Hastaneleri. Denizli'de Memleket Hastanesi ve ayrıca Kızılay Dispanseri çalışmalara başlamıştı.

23. ve 61. tümen bölgelerinde ve İzmir'in doğu ve kuzeyinde lojistik hizmetler de yerli imkânlarla yürütülmekte idi.

«Heyeti temsiliye» cephe'deki XIV. Kolordu 57., 61., 23. ve 24. Tümenlere birer sıhhiye müfrezesi tertip edilmişti. Ayvalık taraflarındaki 61. Tümen'de Dr. Bnb. Aziz, 180. Alayda Dr. Bayram, 171. Alayda da Raif Çorum (Eyuboğlu) ve Dr. Kâmil (Gören) Beyler İzmir'in işgalinden önce İstanbul hükümetince atanmış, muvazzaf hizmeti yürütmüş, hastalar ve çarpışmalarda yaralananları Edremit ve daha yakın hastanelere terk etmekle yetinmişlerdi(106).

Tabur sıhhiye sandıklarında kalmış birkaç parça pansuman malzemesi, lüzumunda milli kuvvetlerin de istifadesine arzedilmişti.

Ayvalık cephesi dağılıp, Bandırma Yunanlıların eline geçince Dr. Aziz Bey esir düşmüş, Dr. Raif Bey Alay Yaveri ile İstanbul'a dönmüş, Milli Kuvvetlere hizmet ettiği gerekçesi ile Harp Divanına verilmiş, beraat edince Davut Paşa da bir seyyar hastane emrine atanmış, bir süre sonra Kızılay aracılığı ile tekrar Anadolu'ya geçmişti. Aynı yardımla iki yıl sonra Dr. Aziz Beyde esirlikten kurtulmuş, tekrar cepheye gelmişti. Dr. Kamil Bey Alay kumandanı ile Ankara'ya dönmüştü.

Aydın havalisindeki Demirci Mehmet Efe kuvvetlerinin sağlık işlerinde Dr. Cevdet (Akın) ve Dr. Vefik Vessafla beraber bir süre de tıbbiye öğrencilerinden Denizlili Salih (Alb.), Soma cephesinde, Dr. Necip (Aydın) hizmette bulunmuşlardı.

Bursa-Yenişehir civarında Rumlarla savaşan Sarı Efe kuvvetlerinde hekim yoktu. Zorluklar içinde Bursa'dan bu birliğe katılan Tıbbiyeli Nurettin (Otmar Savcı) Yenişehir'den itibaren bu kuvvetlerle Eşme, Uşak taraflarında bir süre hekimlik görevi yapmıştı.

Çerkes Etem kumandasındaki Kuvayi seyyare birliklerine Ayvalık cephesinden dönen Kâmil (Gören) Bey verilmiş, Sıhhiye Müfettişi Umumisi adı altında hizmete sevk edilmişti(106).

Zile ve Yıldızeli isyanlarında üçüncü kolorduca tertip edilen kuvvetlerin sağlık hizmetlerine verilen Sivas Hastanesi Bakteriyoloğu Yüzbaşı Daniş Bey, Yıldız Hanı'ndaki çarpışmalarda çevrilen ordu kuvvetlerinin yaralılarını Han köşesinde tedavi etmekte iken âsiler tarafından «Sen millicilere hizmet ediyorsun» İthamı ile öldürülmüştü. Milli mücadelenin ilk «Tabib Şehidi» bu genç yüzbaşı olmuştu.

Lâdik, Postacı Nâzım, Zile Yenihan, Konya, Bozkır, Adapazarı, Bolu isyanlarında sağlık hizmetleri ancak yaralananların basitçe sargılanmasından sonra

en yakın birliğe veya hastaneye terk suretinde cereyan etmiş, Harekâтта genel sağlık hizmetlerinin yürütülmesinde 5. Kafkas Tümeni Başhekimî Binbaşı Hasan Kadri, (Prof. Dirim) Seyyar birliklerde Dr. Yzb. Ali ve Dr. Tevfik, Askerî Tıbbiye öğrencilerinden Zileli Aptullah Mazhar (Ataay) Beylerin gayretli görülmüşü(106).

4.2. HÜKÜMET PROGRAMLARINDA SAĞLIK MESELESİ

Millî Mücadele yıllarında sağlık sorunları yanında sosyal yardım işleri de Vekâletin çalışma alanının önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Hekim ihtiyacını karşılamak için milletvekili hekimler zaman zaman hastanelerde görev yapmıştır. Vekâletin yapacağı işler bir programa konmaya ve bu program doğrultusunda yürütülmeye çalışılmıştır. Bu yıllarda takip edilen sağlık politikası önce zaafa uğramış sağlık teşkilatının yeniden düzenlemesine matuftur. Doktor ve diğer sağlık personeli açığını kapatmak salgın hastalıklarla mücadele etmek ve koruyucu önlem almak diğer önem verilen konulardır. Korunmaya muhtaç çocuklara ve göçmenlere yardım etmek, çocuk ölümlerini önlemek ve nüfusu artırmak, karantina hizmetlerini geliştirmek, sağlık alanında gerekli kanuni düzenlemeleri yapmak bu alanda yapılması düşünülen işlerdendi.

4.3. SAĞLIKLA İLGİLİ ÇIKARILAN KANUNLAR

21 Temmuz 1914'de çıkarılan kanunun uyarınca, yükümlü tabip ve eczacılara seferberlik kanunlarının uygulanmasına başlandı. Birinci ve ikinci yedek tabip ve eczacıların görevlendirilmelerine gayret edildi(111).

21 Temmuz 1914 tarihli Sivil Memurlarla İlgili Kanun şu şekildedir:

1- Mükellef sivil tabipler, eczacı ve dışı sınıflarından maksat 20 – 40 yaşlarında bulunan ve askeri hizmetle yükümlü bulunmayan tabipler, eczacı ve dişçilerdir.

2- Seferberlikte bunlardan ihtiyaç oranında ve en gençleri, yaşlarına göre sıhhi hizmetlere celp olunacaktır.

3- Fazla kalanlar memleket genel sağlığının yürütülmesi için silâh altına alınmayacaktır.

4- Mükellef (yükümlü) tabipler orduda yedek subay sıfatıyla ve kıdemsiz yüzbaşı tahsisatı ile istihdam edileceklerdir.

5- Yolluk, hayvan yemi ve seyis hakkında yüzbaşı rütbesindeki tabip subaylara tanınan hakların tümü ihtiyat (yedek) sıhhiye subaylarını da uygulanır.

6- Yükümlü sivil eczacılar ve diş mütehasısları (madde – 2 uyarınca) orduda üsteğmen rütbesiyle istihdam edileceklerdir. Bunlar da orduda üsteğmen haklarının tümüne sahip olacaklardır.

7- Barış zamanında asker alma işlemi için alınan ve istihdam edilecek sivil tabiplere seferde olduğu gibi tahsisat ve yolluk verilecektir.

8- İşbu kanun yayın tarihinden geçerlidir(111).

Sıhhi olayların on günde bir, aylık özet istatistikleri raporlar halinde, hastanelere giren ve çıkanlarla ölüm miktarlarının her ayın sonunda gönderilmesi istendi.

Milli Savunma Bakanlığı tarafından 22 Eylül 1920 tarihinde Sevki Mecruhin ve Zuafa Yaralı ve Zayıfları Yollama Talimatı ıkarıldı. 28 Ekim 1920'de zayıf askerlerin memleketlerine refah içinde sevk edilmeleri için bir nizamname kabul edilmiştir(113).

MADDE 1 — Askeri zuafanın müreffehen memleketlerine kadar şevkine Ahziasker suabatı memurdur. Bu hususun temini için ahziasker şuabatında fırka ve kolordular ile Müdafaai Milliye vekâletinin şubei aidelerinde bu hususla iştigal eden mıkdarı kâfi memur bulundurulacaktır.

MADDE 2 — Esnayi seferde işbu vezaif için menzil teşkilâtı bulunmıyan mahallerde nokta kumandanlıkları tesis olunur. Fakat tesis olunmamış mevakide işbu vazaifî kemakân ahziasker şubeleri ifa eder.

MADDE 3 — Şubelerin zuafayı memleketine kadar şevki için "iaşe, İskân, vesaiti nakliye, mualece ve ledelicap ücreti tedavilerine,, muktezi tahsisat ahziasker şuabatının tahsisatı meyanında ita olunur. Zuafanın derhal şevki ve istirahatlerinin temini akdemi vazaif bulunduğundan bunun için muktezi mebalîğ tercihan ve avans olarak mahalli memurini maliyesince temin olunacaktır.

MADDE 4 — Şubelerin bulunduğu mevakide askerî hastaneleri şubelerile temasederek zuafanın bilumum noksanları ikmal edildikten sonra memleketlerine şevklerini temin edeceklerdir.

MADDE 5 — Ahziasker Şuabatının bulunmadığı mahallerde memurini mülkiye zuafanın müreffehen memleketine kadar sevk ve mualecat ve iaşeleri gibi hususat için muktazi parayı belediyece sarf ettirilip alacakları makbuzları civarındaki ahziasker şubesine irsal ile meblağı mezburu tahsil edeceklerdir.

MADDE 6 — Zuafanın müreffehen şevkinde takâsülü görülenler kuvvei harbiyeye nakise vermek töhmetile istiklâl mahkemelerinde muhakeme olunurlar.

MADDE 7 — İşbu nizamnamenin icrasına Dâhiliye ve Müdafaai Milliye vekâletleri memurdur(112).

4.4. SAĞLIK MALZEMESİ NAKLİ ve PERSONELİN DURUMU

İstiklal Savaşında Mülki sağlık hizmetlerinde istihdam edilmek üzere Ankara'da dört ay süreli, bir "küçük sağlık memuru okulu" açılmıştı.

Küçük Sıhhiye Memurları Mektebi'ne kabul şartları şöyleydi: Mektebin süresi dört aydı. Mektepten mezun olanlar başlangıçta 800 kuruş maaşla istihdam edileceklerdi. Ancak mezun olanların, en azından iki sene mecburi hizmet yapmaları şarttı. Buna karşın hizmet verilen süre, askerliğe sayılacaktı. Mektebe girmek için en az, yirmi yaşında olmak ve otuz yaşını geçmemek gerekmektedir.

Birinci Cihan Savaşı sonunda birliklerinden ayrılamayan az sayıda hekimlerden maadası gerek yaşlılık, gerekse yorgunluk yüzünden İstanbul'a gelmişlerdi.

İstanbul'da itilaf kuvvetlerinin Anadolu'ya askerî tabip ve eczacı şevkine engel olmaları üzerine OHAC merkezi, 12 Nisan 1921'de 10 askerî tabiple, 6 askerî eczacıyı; 18 Nisan'da 21 askerî tabiple, 4 askerî eczacıyı OHAC tabibi sıfatıyla İnebolu'ya çıkarmayı başarmıştı.

Anadolu'ya geçecek hekimlerin seçiminde İstanbul'da Felah Grubu ve Muharip Grubu etkiliydi. İnebolu'ya çıkan sağlık personelinin Ankara'ya kabulü işlemini şöyleydi: "Şayan-ı itimad" olup olmadıkları Dersaadet'teki grup tarafından tahkikle, itimatnameleri gönderiliyor, akabinde grubun OHAC merkeziyle teması isteniyordu. Grubun 24 Nisan 1921 tarihli şifre yazısında, OHAC heyetinin İnebolu'ya sevk edilmekte olduğu, ikinci kafilenin birinci postasını teşkil eden ve çoğunluğunu operatör ve bakteriyolog mütehassıslarından oluşacak 25 tabibin 25 Nisan 1921 tarihinde Ümit Vapuru ile İstanbul'dan ayrılacakları bildirilmişti. İşgal altında hekim de olsa Anadolu'ya geçiş kolay değildi. Hekimlerin OHAC tarafından düzenlenen sihhi imdat heyetleri arasına karışarak Anadolu'ya geçmesi usuldeni.

Cephenin hekim ihtiyacını karşılamak için ilk teşebbüsler, Gülhane hocaları ve vatanperverlerin telkinleri ile başlamıştı. Zaman içinde teşkilatlı, düzenli bir mahiyet almıştı. Kişiyeye özel davetiyeler çıkarılıyordu. Davetiyelerde “Millî Müdafaa Vekâleti celilelerince talep ve millî orduda ifayı hizmete davet edildiğiniz tebşir olunur. Daveti vakıaya icabet ettiğiniz takdirde merkez kumandanlığında Mülazım Efendiye müracaat ediniz. Esbâb-ı istirahatınız istikmal edilmiştir.” ifadesi yer alıyordu. Davet yazısını alanlar, Merkez Kumandanlığının inzibat memuruna tebellüğ ediyordu. İkinci bir zarf veriliyor, ilk çıkacağı Anadolu iskele kumandanlığına hitaben yazılan bir yazıyla Anadolu'ya sevk ediliyordu. Bu zarf ile Kızılay Derneği İstanbul murahhası (Temsilci) binasında Dr. Hamit veya Hikmet Beylere başvuranlara, tertip edilen iskeleye kadar olan vapur parası ve bir miktar yolluk verilmiş, hareket günlerini acenteden öğrenerek hazırlıklı bulunmaları tavsiye edilmişti.

Kızılay'dan paralarını alanlara ayrıca Osmanlı Kızılay Derneği'nin sıhî misyon üyesi olduğunu belirten Türkçe-Fransızca yazılı, sivil fotoğraflı birer tanıtma belgesi verilmişti. Dağıtılan para, genellikle Binbaşya kadar olanlara ikinci mevki, daha üst rütbelere birinci mevki bileti ile 25 lirayı geçmemişti.

Yollamaların düzenli bir şekilde sokulmasından evvel (Ayın-pe) Askerî Polis örgütü aracılığı ile değişik şekil ve fırsatlarla ve elde edilen imkânlar içinde tüccar, celep, tayfa ad ve kıyafetleri ile kaçanlar ve kaçırılanlar olmuştu. Nitekim Tıbbiye öğrencileri ve hekimlerin bir kısmı bu şekilde kaçabilmişlerdi. Ancak öğrenci iken gidenler kısa bir süre hizmetten sonra eğitimlerini tamamlamak üzere geri gönderilmişlerdi. Bunların meraklı ve enteresan serüvenleri ile o zamanın sağlık durumunu tespiti yarayan bazı notları belirtmekte fayda mülâfaza edilmiştir .

Şöyle ki; İstanbul A.P. teşkilâtının tıbbiyedeki kolu, moral ve manevî cihazlandırmalar yanında öğrencilere Bahariyedeki depodan bomba kaçırmayı, İngilizlerden silâh ve teçhizat temini ve bunların birer vesile ile Anadolu'ya geçirilmelerinin sağlanmasını da telkin ediyordu.

Öğrenciler bu yoldan temin ettikleri ve taşıyabildikleri maddeleri okula getirmeyi başarmışlardı. Öğrencilerden birisi tarafından durumun İngilizlere ihbarı üzerine okul basılmış, alarm halinde bütün Tıbbiye taranmış, bu arada bombaları getirenler, okul subayları tarafından kaçırılmışlardı.

Anadolu'nun sağlık personeli ihtiyacı had safhada idi. Müdafaa-i Millîye Vekâleti'nden Kastamonu ve Havalisi Kumandanlığına gönderdiği 25 Nisan 1921 tarihli bir yazıda OHAC'ın, Anadolu'ya sevk ettiği kırk tabip ile on eczacının İnebolu'da bekletilmeden acilen Ankara'ya gönderilmesini emir buyurmanızı rica ederim denmektedir.

OHAC'ın İstanbul'dan Anadolu'ya gönderdiği bir kısım sağlık personeli, kısa bir soruşturmadan sonra getirdikleri ecza sandıkları ile cephaneler hemen hayvanlara yükletilmiş, kendileri de yaya olarak Kastamonu'ya buradan da yaylılarla Ankara'ya gelmişlerdi. Burada Cebeci Hastanesi'nde misafir kaldıktan sonra birliklere dağıtılmışlardı. Muallimler kafilesi için tezkiye biraz uzamış, kendilerini tanıyan kimse olmayan birçok subay gibi han ve otellerde beklemeye başlamışlardı.

Sihhi yardım kabileleri ile birlikte İnebolu'ya 3 059, Samsun'a 1 400 balya malzeme, hastane eşyası ve hasta çamaşırı gönderilmişti. Bunlar Birinci Cihan Savaşı'ndan kalan İstanbul ambarlarında saklı malzemeydi.

Esarettten kurtululardan Dr. Cevdet (Alkaya)'in de dâhil bulunduğu 38 kişilik doktor ve eczacı grubu, OHAC Sihhi İmdat Ekibi olarak Loyd Triyestino kumpanyasının Evantino gemisi ile İnebolu'ya çıkmışlardı. Kfile, arabalarla Kastamonu'ya gelmiş, ikinci bir sorgudan sonra Ankara'ya ve cephelere sevk edilmişti.

2 Nisan 1921'de Gülhane'den bir grup öğretim üyesi eşliğinde bir OHAC Heyeti, 25 doktor ve eczacısı ile İnebolu'ya çıkmıştı.

1921 Eylül'ünde İstanbul Hükûmeti'nce alınan bir kararla, arzu eden devlet memurlarına yarım aylıklı olarak istediği yerde iskân etme izin ve imkânı verilmişti. Bu karar sağlık personeline hareket serbestisi sağlamış ve daha fazla elaman, Anadolu'ya geçerek tedavi hizmetlerinin kalitesini yükseltmiştir. Bu kararnameden istifade edenlerden dokuz hekim, OHAC aracılığı ile Kleopatra Vapuru'na bindirilmiş, İnebolu'ya oradan da Trabzon'a gelmişlerdi.

Gülhane'nin bir kısım öğretim elemanları ile başasistanlarından imtihanları sonuna kadar millî mücadeleye katılmayanlar ve istifa veya emeklilik sureti ile ayrılanlar hariç 1922 yılı nihayetine kadar Anadolu'ya geçmemiş genç hekim kalmamıştı. 1921 (1337) mezunları da stajlarını tamamladıktan sonra OHAC'ın son yardım kafilesi ile Sakarya Zaferi'nden sonra Anadolu'ya katılmaya çağırılmışlardı.

Postacı Nazım, Zile ve Yıldızeli isyanlarında 3. Kolorduca tertip edilen kuvvetlerin sağlık hizmetleri için görevlendirilen, Sivas Numune Hastanesi bakteriyologu Yzb. Danış, millî kuvvetlerle isyancılar arasındaki çatışmada Sivas yakınlarındaki Yıldız Hanı'nın bir köşesinde yaralıları tedavi ederken isyancılar tarafından öldürülerek millî mücadele'nin ilk "Tabip Şehidi" unvanını almışlardır.

4.5. SAĞLIK KURUMLARININ BÖLGELERE GÖRE DAĞILIMI

Mütarekeden sonra 1919 yılı başlarında sağlık hizmetlerinin önemli bir bölümünü teşkil eden askeri hastanelerin sayısı barış ihtiyaçlarını dahi karşılayacak durumda değildi. Bu arada kışla ve hastanelerde haşarattan kaynaklı hastalıkların yayılmasını önlemek amacıyla ilaçlama konusunda titizlik gösterilmeye çalışıldı.

1920 yılı Aralık ayı itibariyle sağlık kurumları bölgelere göre şöyle dağılmıştı:

Ankara Komutanlığı Bölgesinde; Ankara, Polatlı, Yahşihan, Kalecik ve Keskin'de yatak sayısı; 7 100 idi.

Batı Cephesi Bölgesinde; Akşehir, Ereğli, Aziziye, Eğridir, Konya, Ürgüp, Saray, Isparta, Karaman, Bolvadin, Tavas, Burdur, Niğde, Mihaliççık, Çukurviran, Denizli, Sivrihisar'da yatak adedi 12 250 idi.

Merkez Ordusu Bölgesinde; Avanos, Amasya, Çorum, Sungurlu, Sivas, Samsun, Kırşehir, Kayseri ve Yozgat illerinde hastane kapasitesi 5 900 kadardı.

Kocaeli Grubu Bölgesinde; Bolu, Taraklı ve Geyve'de yatak adedi 950 adetti. Adana Bölgesinde; Beledik, Kozan ve Maraş yatak adedi 1 100 idi.

Kastamonu Bölgesinde; Kastamonu ve Çankırı yatak adedi 600 kişilikti.

Elcezire Bölgesinde; Harput ve Diyarbakır yatak adedi 600 idi.

Doğu Bölgesinde; Erzurum, Erzincan, Ardahan, Iğdır, Ernis, Bayburt, Sarıkamış, Trabzon ve Kars yatak adedi 2 080 idi. Batı Bölgesinin doğrudan faydalanabileceği 22 000 yatak bulunuyordu.

4.6. İLMİ – MESLEKİ ÇALIŞMALAR

Birlikler düşmanla, hekimler hastalıklar ve yaralılarla savaşmakta iken, Ankara'da bilimsel çalışmalardan da geri kalınmamıştı.

Hamamönü'nde Helvacı Osmanağa hamamının yanındaki hastane müstemelatından bir binanın üst katında üç oda bir sofada yatan bekâr doktorlardan Gülhane hocaları, Hüsamettin (Kural), Nâzım Şakir, Murat İbrahim, Talat Arif, Operatör Hayri Beylerle bir kısım asistanlar yanlarında getirebildikleri kitaplardan küçük bir kitaplık yapmışlardı. Günün gerektirdiği hizmet çerçevesinde çalışan hekimlere koruyucu ve aktif tedavi hususlarında bilgi vermek amacı ile tubbî müsamereler tertibi de kararlaştırılmıştı. 17 Ekim 1921 Cuma günü Dr. Abdülkadir (Noyan) Beyin başkanlığında Hüsameddin Şerif, Nazım Şakir, Zeki Hakkı ve Tevfik İsmail (Gökçe) Beylerden kurulu heyet tarafından Öğretmen okulu hastanesinde ilk toplantı yapılmış, sonrakilere sanat okulunda devam edilmiş olan müsamerayı Vekil

Rafet Paşa açmış, sıhhiye reisi Miralay İbrahim Tali Bey, Abdülkadir Bey'in teşebbüsü ile vekâletten verilen 125 lira ödenekle, basımı durdurulmuş olan İstanbul'daki «Ceridei Tıbbiyei Askeriyye'nin yayımı sağlanmış idi. İlk sayısı Sıhhiye Dairesi tarafından 1337- 1921 Aralık ayında neşredilerek birliklere ve sağlık kurum ve teşkillerine dağıtılan mecmuanın redaksiyonunda Menzil Başhekim yardımcısı Dr. Zeki Hakkı (Gnl. Pamir) in büyük ve enerjik gayreti görülmüştü(106).

4.7. İSTİKLAL SAVAŞINDA TIBBIYELİ ÖĞRENCİLERDEN BİR HATIRA

Tıbbiyeli öğrencilerden imtihanlarının bir kısmını vermiş bulunan Nureddin Bey, şiddetle aranmakta idi. Durum karşısında A.P. ye müracaat ederek Anadolu'ya geçirilmesini istemiş, uygun görülen bu istek yanında, Anadolu'da İngilizler tarafından toplattırılmış bulunan top ve tüfek, kama ve mekanizmalarının bulunduğu yerleri belirten bir plânı da beraberinde götürmesi istenmişti.

Yalova'daki Orman Çiftliği sahibi İbo'nun yelkenlisi ile Yemişten Adalar'a giderken bir Fransız torpidosu tarafından aranılan yelkenlide kaptanın tayfadır diye ısrarına rağmen Nureddin Bey gemiden alınıp yalı köşküne çıkarılmış, aynı zamanda tutuklanarak Bakırköy'de Reşadiye kışlasına götürülen yüz kadar kimse ile hapsedilmişti.

Burada iki gün kalan Nureddin Bey, Ermeni Tercüman aracılığı ile akrabasından müntefik mutasarrıfı'na durumunu bildirmiş, o zatın delâleti ile serbest bırakılmış, Kadıköy'den çifte bir sandalla Büyükada'ya gelmiş, ertesi gün aynı yelkenli ile Yalova'ya ulaşmıştı.

Yalova Kaymakam Vekilli Jandarma üsteğmeni kendisini misafir etmiş, ertesi gün Orhangazi üzerinden Bursa'ya gidecek bir yaylıya bindirilmişti. Arabacı Orhangazi'de atları nallatacağını söyleyerek ayrılmış, Yalova'ya kaçtığı öğrenilince Gemlik'e kadar yürümüş, fakat burada demirlemiş bulunan Yunan Kılıkış zırhlısının şerefine Rumların ve bazı yerli halkın tepeden tırnağa silâhlı gösterileri arasında

kalmanın doğru olmayacağını düşünerek ertesi gün 36 kilometrelik yolu yürüyerek Bursa'ya gelmişti. Buradan Yenişehir'e gelen Nureddin Bey, burada Sarı Efe Edip Beyin maiyetine girmiş, bir süre seyyar kuvvetlere hekimlik yapmış, Eskişehir'e gelince, karşılaştığı Doktor Adnan (Adıvar)ın delâleti ile doktor Süleyman Emin Beyin de bulunduğu kolordu subaylarını getiren trenle Ankara'ya gelmiş, Nümune çiftliği olan yerde misafir edilmiş, ertesi gün Cebeci Hastanesinde Başçavuş olarak görevlendirilmişti.

4.8. İSTİKLAL SAVAŞINDA ASKERLERİN SAĞLIK DURUMU

Türk ordusu 1922 yılında yeniden düzenlenirken, ordu sağlık sistemi de yeni baştan ele alınmıştı. Gülhane Hastanesi'nde son sınıf öğrencilerinin imtihan tarihleri öne alınarak Anadolu'ya intikalleri sağlanmış, İstanbul'da yarbay rütbesinden aşağı askerî tabiplerin Anadolu'ya davet edilmesine devam edilmiş, bir ay içinde 18 askerî tabip ve 2 eczacı celp edilerek göreve başlatılmıştı.

Adana civarında, yatak adedi Kalecik ve Sungurlu hastaneleri bölgeye sevk edilerek artırılmış, Hilâl-i Ahmer'in temin ettiği 12 kamyon, hasta nakliye aracına dönüştürülerek, nakil hizmetine hız kazandırılmıştır. Adana bölgesine hastane şevki, Büyük Taarruz'da savaşın ağırlık merkezinin güney bölgesi olacağı düşüncesiyledir. Yaralıların. Adana ve Konya bölgesine kaydırılması öngörüldüğünden Adana ve Konya'da onar bin yatak istihdamıyla Kayseri, Niğde ve Adapazarı'ndaki hastanelerin yatak sayısı ile bölgede toplam 35 000 yatak seviyesine çıkılmıştır.

Frengi hastası erlerin tedavisinin önemine binaen, hastaların silah altında ve terhisten sonra da tedavi sürecini takip için "Frengili kura ve ikmal efradının sureti ahz ve şevki ile orduda frengililerin sureti tedavileri" başlıklı bir talimatname yayınlanmıştır. Sıhhiye depolarının tıbbi malzeme ve ilaç ihtiyacı İstanbul'dan, sıhhiye depolarından, OHAC'den ve satın alma suretiyle Avrupa'dan temini cihetine gidilmiştir.

Bulaşıcı hastalıklar halk sağlığı için tehdit unsuru olmaya devam ederken hastalıklarla mücadelede daha şuurulu ve temkinli davranıldığı görölmektedir. Ordu, geçici tedbirler yerine cephe gerisinde de köklü tedbirlere başvurmakta, asker alma şubelerinden başlayarak bulaşıcı hastalıklarla mücadele ile erlerin sağlıklı olarak orduya intikalini sağlamada hassasiyet göstermektedir.

1922 yılında, orduda görölen nezle ve dizanteri kısa zamanda bertaraf edilmiştir. Garp Cephesinde görölen iskorbüt vakası gerekli tedbirler alınmakla ve efrada Adana ve Antalya ve hatta İstanbul mntıkalarından külliyetli miktarda ve mütemadiyen sebze, sirke, limon ve portakal ikmali ile az zamanda hastalığın önüne geçilmiştir.

Başkumandanlık Taarruzu'na askerin zinde girmesi sağlanmıştı. Terhis edilecek askerler aşısı, temizlik ve muayeneden geçirilmiştir. Deniz ve kara vasıtalarından istifade ettirilen erler zabitler komutasında yiyecek ve barınakları temin edilerek yolcu edilmiştir. Memleketlerine vasıl olmadan önce tekrar şubelerinde muayene ve temizlik şartlarına uygunluğu sağlandığı denetlendikten sonra sılasına gönderilmektedir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

5.1. CEPHELER

Milli Mücadele’de genellikle üç cepheden söz edilir. Bunlar Ermenistan ve Gürcistan’a karşı savaşılan “Doğu Cephesi”, İngiliz ve Fransızların Güneydoğu Anadolu’yu Mondros Mütarekesi’nin 7. maddesine dayanarak işgal etmeye başlamalarından sonra ortaya çıkan “Güney Cephesi” ve Yunanistan’ın İzmir’e asker çıkarmasıyla birlikte başlayan direnişleri de kapsayan “Batı Cephesi”. 1920 Temmuzunda Yunanlılarla Doğu Trakya’da savaşılan 1. Kolordu’nun bu savaşı bağımsız bir cephe olarak ele alınmadığından, bunu da Batı Cephesi içinde saymak gerekir. Ayrıca Batı Anadolu’da düzenli ordu birlikleri kurulmadan önce, Yunanlılarla yapılan çete savaşları da “Cephe” olarak isimlendirilir. Bunlar arasında en önemlileri, “Ayvalık ve Soma Cephesi”, “Aydın ve Nazilli Cephesi” ve “Salihli Cephesi”dir.

Sağlıklı insan sayısının az olduğu bir dönemde cephe oluşturmak ne kadar güçse, Milli Mücadele döneminde, sağlık hizmetlerinin yürütülmesi de, o kadar büyük fedakârlık ve gayret gerektirmiştir. İstanbul’dan kaçan doktorlar ve tıp öğrencilerinin, ilaç bulma ve hasta bakımı konusundaki özverileri, insanüstü çaba sergilediklerinin en önemli göstergesidir.

5.1.1. Batı Cephesi

5.1.1.1. İzmir’in İşgali

Birinci Dünya Savaşı sonrasında dünyada barış ortamını yeniden kurmak, Avrupa’nın sınırlarını çizmek ve savaşta İtilâf Devletlerine düşman olan devletlerden ayrılacak toprakları bölüşmek üzere A.B.D. Başkanı, İngiliz, Fransız ve İtalyan Başbakanları 19 Ocak 1919’da Paris Barış Konferansında bir araya geldiler.

Konferansın 3- 4 Şubat günkü oturumunda bir konuşma yapan Yunan Başbakanı Venizelos, Doğu Trakya ile Batı Anadolu'da İzmir'in de içinde bulunduğu Aydın vilâyetinin önemli bir bölümünü istedi. İtalya, Yunan isteklerinin Londra ve St. Jean de Mauirene Antlaşması ile çeliştiğini ileri sürdü. İngiltere, Londra Antlaşmasıyla İtalya'ya yalnız Antalya'nın söz verildiğini, St. Jean de Mauirene Antlaşması'nın Rusya'nın yeni rejim dolayısıyla değişen tutumu yüzünden geçerli olamayacağını belirtti.

Yunanistan bağımsızlığını kazandığı 1829 yılından beri savaşlar içindeydi ve i istikrarını bir türlü sağlayamamıştı. İzmir'i alsa bile orada barınabilecek maddî ve manevî kaynaklardan yoksundu. İngiltere, kendi çıkarlarına hizmet edeceğini bildiği Yunanistan'a yardım etti. 5 Mayıs 1919'da Yunanlıları İzmir'e çıkarmaya karar veren müttefikler, 15 Mayıs 1919'da Mondros Ateşkes Antlaşmasınının 7. maddesi gereğince harekete geçti.

Antlaşmanının 7. maddesi gereğince işgal edilen İzmir kentinde, yaşamla birlikte sağlık yapısı da değişti. Zaten refah bir hayat süren azınlıklar, işgal döneminde durumlarını fazlaca iyileştirerek, sağlık alanında da kente damgalarını vurdular. Artık Türkler için sıkıntılı günler başlarken, başta Rumlar olmak üzere azınlıklara iyice gün doğuyordu.

Mütarekenin imzalanmasından tam bir hafta sonra işgal alarmı veren düşman savaş gemisi, herkesin bildiği ve beklediği gelişmeyi, beraberinde İzmir'e getirdi. Bölgedeki Rumlar anlamlı bir sessizlikle kurtarıcılarını beklerken, Türklerin huzuru giderek bozuldu(72). İngiliz savaş gemisininin İzmir'e geldiğini duyan Rumlar ve İngilizler, Kordon'dan başlamak suretiyle İzmir'in diğer semtlerine dağıldılar. Bunlardan birinin basında Stefanopulos adlı Rum bir doktor vardı. Bu doktor, azılı bir Türk düşmanı idi. Elinde tuttuğu Yunan bayrağıyla arkasından sürüklediği binlerce Rum'u, Kordon'dan Metropolithane'ye(73) götürdü. 1793 yılında yapılmış olan ve İzmir Rumlarının merkezi(74) haline gelen Ayafotini Kilisesi'ne Yunan bayrağı çekilirken, orada bulunan Rumlar'a, Türklerle kanlarının son damlasına kadar savaşacaklarına yemin ettiren kişi, yine Stefanopulos'tu(75). O gün her yer

Yunan bayraklarıyla süslenerek, Türk esnafın yakalarına Yunan rozetleri takıldı(82). Yunan Kızılhaç Heyeti, Anfitrini vapuruyla İzmir'e gelir gelmez, Rum Hastanesi'ne koskoca bir Yunan bandırası çekildi. "...Rıhtımdan geçiyordum, Anfitrini görücüye çıkan bir kız gibi süslenmişti. Herhalde beğenilmiş olacak ki, içinde bir kafil neşe içinde gemiden çıkıyordu..."(77). Yunan askerinin, İzmir'e adım attığı saatlerde, Rumlar coşmuş, adeta kutlama yapıyorlardı. Ayrıca Rum halkı, kendi askerlerinin geçmesi için en iyi halılarını sokaklara seriyor, topladıkları çiçekleri ve yeni mahsul pirinçlerini onlara serpiyordu(78). Ferit Paşa halkı sakinleştirmeye çalışırken, halk şaşkın ve perişan, aydınlar ise kurtuluş yolu arama gayesinde idiler(79). Eğer işgal sırasında şiddetli bir yağmur yağmasaydı, "Zito Venizelos!" diye bağırmanın tamamı, süngüden geçirilecekti. Nitekim Sarıkışla önünde yakalanan Erkânı Harb Miralay Süleyman Fethi Bey, Doktor Şükrü Bey ve dört Türk askeri "Yaşasın Venizelos!" demedikleri için vücutları delik deşik edildi(80). Türk ve Yunan askerleri ile silahlı Rumlar arasında çıkan çatışmada, kışlada bulunan askerlerden bazıları şehir dışına kaçtı, birçoğu da esir alınarak, Averof zırhlısına götürüldü(81).

Yunan askeri her türlü işkence ve zulme başvurarak geçtiği yerlerde tozu dumana kattı. 16 Mayıs 1919 sabahı İzmir'in pek çok semti Türk ölüleriyle örülü, özellikle Millet Hastanesi'nin morgu ve onun yanındaki Cemal Paşa Konağı'nın bodrumu, ceset doluydu(82). Şehirde katliam had safhadaydı. Yerli Rumlar, işgalci Rumlarla kucaklaşarak, onları bağırmasına basıyordu(83). Tüm bunlar olup biterken Rumlar dışındaki işgal kuvvetleri, olayları tedirginlikle izliyor ve Türklerin karşı saldırılarından endişe duyuyorlardı.

Rumlar her türlü donanıma sahip, kendilerinden emin bir şekilde şehirde kasıla kasıla yürürken, "...Bizim kuvvetimiz Yunan'ın teçhizatlı ve muntazam ordusu ile kabili kıyas değildi. Bütün yaptıklarımız çete savaşlarından ve varlığımızı Batı dünyasına ilan etmekten ibaretti..."(80).

Yunan işgaline Türklerin tepkisi gecikmedi. Mondros Mütarekesi'nin ardından Halit ve Nail Beyler tarafından kurulan, İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti, İzmir'in Türklüğünü dünya kamuoyuna duyurmak için propaganda yoluyla

çalışmalar yaptı(84). İşgalden bir gün sonra cemiyetin adı, Redd-i İlhak olarak değiştirildi.

İşgali protesto etmek için, Yahudi Mezarlığı'nda düzenlenen "Masatlık Mitingi"nde, İzmir'in ünlü yüzleri yer aldı. İşgal sadece İzmir'i değil, tüm Anadolu'yu harekete geçirdi ve işgale tepkiler, çığ gibi büyüdü. Atatürk'ün ifadesiyle; "Ahmak düşman İzmir'e gelmeseydi, belki bütün memleket gaflete dalmış kalırdı"(85). Çünkü İzmir'de başlayan kurtuluş hareketi, tüm yurdu etkisine alacak ve düşmanı ebediyen yurttan kovacaktı.

İşgalin hemen ardından sıkıyönetim ilan edildi ve kentteki haberleşme araçlarına el konuldu. Yunan İşgal Kumandanlığı tarafından İzmir Türk basınında çıkan yazılara, sansür uygulandı. Dönemin basınına baktığımızda, gazetelerin bazı sayılarının çıkmadığına ya da sansür nedeniyle gazete sayfalarında büyük boşluklara tanık oluyoruz.

17 Eylül 1920 tarihli bir konsolosluk raporunda, İzmir'in geleceğinin pek iç açıcı olmadığı vurgulanıyor, hatta bazı zengin Ermenilerin İzmir'i terk ettiği, belirtiliyordu(86). Bir zamanlar Türklerle birlikte dostça yaşayan Rumlar, kentte nüfuz kazanmak için her geçen gün türlü taşkınlıklarla mağazaları yağmalıyor, kenti kana boğuyorlardı. Gerçi Vali Rahmi Bey I. Dünya Savaşı'nın getirdiği sıkıntıları en aza indirmeye uğraşmıştı(87). Fakat İzmir ve çevresindeki Türkler, perişan bir hayat yaşıyor, etraftan gelen yardımlarla biraz olsun nefes almaya çalışıyorlardı. Nitekim Alaşehir'de toplanan muhacirlere dağıtılmak üzere, İstanbul'dan çok miktarda un, kaşar peyniri, battaniye ve eski elbiseler gönderilerek Jandarma Kumandanı Ziya Bey aracılığıyla muhtaçlara dağıtıldı(80). Bu paylaşım, Yunanlılar'ın zulmünden kaçıp Alaşehir'e sığınan ve şefkat bekleyen vatandaşlar için iyi bir yardımdı.

Yaklaşık üç yılı aşkın bir süre devam eden mücadeleden sonra, Türk ordusu 9 Eylül 1922'de develer, katırlar, faytonlar, kamyonlar ve sarsıla sarsıla giden otomobillerden oluşan bir kortejle kente girdi(88). Pek çok Hıristiyan, sahilden

epeyce uzakta demirlenmiş mavnalara sığındı. Anadolu'nun diğer şehirleri tamamen yerle bir edilmişken, Ege'nin başkenti dimdik ayakta duruyordu.

İzmir'de Basmane Garı'ndan denize dik olarak çizilecek bir doğrunun kuzeyinde kalan bölümde, Türkler dışında Rumlar, Levantenler ve diğer azınlıklar yaşıyordu. Türkler tarımsal yaşam ile devlet memurluğunda etkin rol oynarken Rum, Yahudi ve Ermeniler ticarete aktif hizmet veriyor, bu durum beraberinde İzmir'i canlı ve hareketli bir ticaret merkezi haline getiriyordu. Ne var ki İzmir'in işgali, bu ekonomik canlılığa büyük darbe indirdi(89).

Kentte, Yahudiler Karataş'ta, Ermeniler Güzelyalı'da oturuyordu. Kırım Muharebesi'nden kaçan Tatarlar ise havadar olduğu için Değirmen Dağı'nı seçmişlerdi. Değirmen Dağı, körfezden esen rüzgârları iyi alabilen ve çok sayıda yel değirmeninin bulunduğu bir yerdi(90). Yunan işgalinin meydana getirdiği zulüm ve çaresizliğe rağmen kentte hayat devam ediyordu.

Birinci Dünya Savaşı'nın galip devletleri tarafından Anadolu'da Yunanistan'a vaat edilen ve sonra Sevres Antlaşması'yla sınırları çizilen toprak, Batı Anadolu'da küçük bir bölgeden ibarettir. Bu bölgeyi Yunanlılar 1919 Haziran'ı sonuna kadar işgal etmiş bulunuyordu. Fakat Türk - Yunan Harbinin en önemli muharebeleri bu bölgenin çok ötelinde, Orta Anadolu'da cereyan etmiştir. Yunan ordusunu İzmir'den 400- 500 km uzaklarda dövüşmeye zorlayan, biri politik, diğeri askeri olmak üzere iki sebep vardı. Politik sebep, Yunanistan'a verilen bölgeyi Edremit sahillerine kadar genişletmek ve belki Boğazların nezaretini elde etmektir. Diğer taraftan askerliğin gerekleri de bu politik durumu desteklemekteydi. İzmir'in Yunanlılara verilmesi, Anadolu'da bir milli hareketin doğmasına sebep olmuştur.

1920 Mart başında Batı'daki kuvvetler üç cephe olarak düzenlendi: 61. Tümen Kumandanı Albay Kazım Bey (Özalp) verilen "İzmir Kuzey Cephesi", 23. Tümen Kumandanı Albay Ömer Lütfi Bey emrine verilen "İzmir Doğu Cephesi", 57. Tümen Kumandanı Albay Şefik Bey emrine verilen "İzmir Güney Cephesi".

5.1.1.2. Batı Cephesi Sağlık Hizmetleri

İşgal döneminde lekeli humma, veba, tifo, çiçek, İspanyol nezlesi ve kolera hastalığı ile mücadele, ön plana çıktı. İzmir beş bölgeye ayrılarak, bölgelerin her birine muayenehane açıldı. “Reşadiye Muayenehanesi”nde Doktor Rahmi Bey ve Kabile (kadın ebe) Fatma İkbâl Hanım yer alırken, “Hamidiye Muayenehanesi”nde Doktor Mehmet Emin Bey ve Kabile Hikmet Hanım görevlendirildi. İkinci Kordon’da Avcılar Kulübü arkasındaki “Sıhhiye Muayenehanesi”, Gureba Hastanesi’nde Daireyi Mahsusa’daki “Sıhhiye Muayenehanesi” ve İkiçesmelik’te “Hilal-i Ahmer Muayenehanesi”nde, Dâhiliye ve Hariciye Hastalıkları Doktoru Sertabip Mustafa Enver, Dâhiliye Hastalıkları Doktoru Sıhhiye Müdürü Şükrü, Bakteriolog Memduh, Şehri, Osman Beyler ile Sinir Hastalıkları Doktoru Nazmi, Çocuk Hastalıkları Doktoru Memduh, Cerrahi Hastalıklar Doktoru Operatör Esat, Cemal, Nazmi Beyler, Göz Hastalıkları Doktoru Kemal Midhat Beyler Görevlendirildi(91).

XIX. yüzyılda İzmir’in en meşhur operatörlerinin basında Doktor M. Masgana geliyordu. Diğer taraftan St. Antonie Hastanesi Doktor Chasseaud tarafından iyi bir ün yapmıştı. Tek doku ularına, irin torbalarına ve çeşitli kistlere başarı ile müdahale ediliyordu. 1883 yılında Musevi Hastanesi’ndeki Doktor M. Victor ve daha sonra Ermeni Hastanesi’nden Doktor Gelebian İzmir’de ilk başarılı yumurtalık ameliyatını gerçekleştirdi. Doktorlardan bazıları, iki ayrı hastanede çalışıyordu. Bunlardan biri olan Doktor Psaltoff, Haralombo Rum Hastanesi’nde çalışmakla birlikte, Musevi Hastanesi’nde de konsültan olarak bulunuyordu(92).

Kentte yaşayan azınlıklar, işgalden önce olduğu gibi işgal yıllarında da Türklere oranla her bakımdan üstün durumda idiler. Yabancılar karşısında Türklerin rekabet ettiklerini söylemek zordur ancak Türklerin gayretleri de azımsanamazdı(93). İzmir’deki kurumların çoğu gibi sağlık kurumu da Rumların kontrolü ve tekeli altındaydı(94). Üst tabaka Rum kesimi, meslek olarak avukatlık ve doktorluk yapıyor, kentin sağlık faaliyetlerinin önemli bir kısmını ellerinde bulunduruyordu. Yunanlılar, özellikle işgal yıllarında gerek savaş gemileri ve Kızılhaç Heyetiyle,

gerek kendilerine ait kuruluşları ve çalışanlarıyla, yaptıkları sağlık hizmetlerini, birer propaganda aracı olarak kullandılar, Türklere şirin gözükmeye çalışarak adeta onların onayını almaya çalıştılar.

Yunan Komiserliği de kentteki sağlık faaliyetleriyle yakından ilgileniyor, Müslüman ve Hıristiyan fakir halka ilaç yardımında bulunarak, onların minnetlerini amaçlıyordu. İzmir'deki Yunan Yüksek Komiserliği sayesinde idari ve toplumsal birimler, Yunanlıların yönetimine geçti. Patrikhaneler işgal yıllarında etkin olarak dernekleşme, sosyal dayanışma faaliyetleri kurarak, Rumlar'a hizmet vermeye çalıştı. Muhtaçlara verilmek üzere ayrılan yiyecek paketlerinin içinde silah ve mühimmat sakladılar. Kiliseler de camaatlerinden para ve yardım toplayarak aynı amaca hizmet ettiler(95).

Eşrefpaşa Hastanesi 1921'de kapatılarak, Yunanlılar tarafından buradaki doktor ve yöneticilerin görevlerine son verildi. Gureba-yi Müslimin Hastanesi'nin yatak kapasitesi 40'a düşürülerek, hasta giriş-çıkış işlemleri belediyeye devredildi. Sakarya Savaşı'ndan sonra hastanenin kadınlar kısmı ile Darülmualimat Mektebini, askeri hastane haline getirdiler(96). Yunanlılar, işgalin ilk yıllarında halka daha ılımlı yaklaşırken, 1921 yılından sonra Türklere karşı tavırlarını sertleştirerek türlü hainlikler yaptılar.

Ağustos 1920'de mevcut sağlık teşkilatı yeniden tespit edildi. Malzeme, sıhhi araç ve tabip mevcutları yetersizliğine rağmen, sağlık hizmetlerinin aksatılmadan yürütülmesi bazı tedbirler alındı. Kolordu baştabipliklerinden ordunun sağlık işlerinin nasıl yürütüleceği ve ihtiyaçları soruldu. Ordu birlik ve kurumlarının tabip ve memur sayılarının eksiliğinin yanında, birçok alayın da tabipten yoksun olduğu öğrenildi. Tabip noksanlığının hafifletilmesi için mevcut tabiplerin en iyi şekilde kullanılması ve ihtiyaca göre görevlendirilmeleri kolordulara bildirildi.

Sıhhiye Müdürlüğü, işgal dönemi boyunca hastalıkların ve salgınların artarak devam etmesine karşı, hastalığın çeşidine göre önlem aldı. Hastaların mağdur edilmemesi için tüm doktorların, sıhhiye memurlarının ve diğer çalışanların, düzenli

olarak vazife başında bulunması gerektiğini, devamsızlığı bulunanlar hakkında da şiddetli tedbirler uygulayacağını, gazeteler aracılığıyla da duyurdu(97). Ahenk Gazetesi'nin bildirdiğine göre, Ekim 1919'da Sıhhiye Müdürlüğü tarafından, Basmahane Polis Karakolu yanında bir muayenehane açıldı. Herkese ücretsiz hizmet veren muayenehanede, Çocuk Doktoru Ali Agâh, Dâhiliye Doktoru Hüsnü Muhittin, Cavit, Rahmi, Kadın Doğum Doktoru Buruneti, Şükrü, Frengi ve Cilt Doktoru Lütfi, Yunus Fehmi, Hariciye Doktoru Recep Şefik ile Çocuk Doktoru Taşlıoğlu Ethem Bey görevlendirildi(98).

5.1.1.2.1. İnönü Savaşları ve Sağlık Hizmetleri

5.1.1.2.1.1. I. İnönü Savaşı

Yunanlıların Bursa ve Uşak bölgelerinde Afyon-Eskişehir doğrultusuna yeni bir taarruz hareketine girişimleri sonucu (6 Ocak 1921) başlayan savaşa I. İnönü Savaşı denir.

15 Mayıs 1919'da İzmir'e asker çıkarmakla başlayan Yunan hareketi 30 Mayıs'a kadar sürmüştü ve bir yönden Ayvalık, bir yönden Menderes yörelerine kadar topraklarımız işgal altına girmiştir. İkinci Yunan hareketi bir yıl sonra (22 Haziran 1920) başlamış ve Nazilli-Uşak yöresi, Bursa ve dolayları kaybedilmiştir. Bu zaman içinde, Türk halkının yer yer kurduğu savunma cephelerinin yanı sıra Büyük Millet Meclisinin açılması, emperyalizme karşı girişilen savaşın örgütlenme bilincinin dünya önünde siyasal ifadesi olmuştur. Büyük Millet Meclisi hükümetinin 6- 7 ay içinde gerek iç isyanların bastırılmasında, gerek ordunun yeniden örgütlenmesinde gösterdiği çabalar, İtilaf Devletleri'ni (İngiltere, Fransa, İtalya) yeni Tedbirler arama zorunda bırakmıştır. Çerkez Ethem'in B.M.M.'nin disiplinli ordu kurmak yolundaki çalışmalarına karşı çıkmasının yarattığı anlaşmazlığın genişlemesi ve bir buhran niteliği alması, düşmanın yeni bir taarruza geçmesini hazırlayan etkenlerin başında gelir.

Türk komutanlık karargahı İnönü'de kuruldu. Yunanlılar bütün ağırlıklarıyla İnönü üzerine yüklendiler. Taarruz eden düşmanın hem insan, hem cephane bakımından çok yüksek sayıda bulunması ordumuzun yenilmesine yol açabilirdi. Ama cephanenin en ileri hatlarında süngü süngüye yapılan savaşlarda "ya istiklal, ya ölüm...!" diyebilen Türk evladının gösterdiği büyük direnç, 10 Ocak akşamı taarruzu durdurdu. Karanlık basınca Yunan ordusu geri çekilmek zorunda kaldı. Geri çekilirken Gündüzbey yöresindeki 24. Tümenimizle temas gelmesi düşman cephesinde büyük bir korku ve şaşkınlık yaratmıştı. Çöküntü büyümüş, geri çekilme hareketinde düzensizlik baş göstermişti. Bu durumu çok iyi değerlendiren Batı cephesi Komutanı Albay İsmet İnönü Bursa yöresine çekilen düşmanı sıkı bir şekilde takip etme kararı vererek, önemli sayıda araç ve gereç ele geçirilmesini sağladı.

Sevr' den önce Eskişehir'e kadar gelen Yunanistan, Anadolu demiryolları'nın bu önemli noktasını ele geçirmek ve güçlerini ispat etmek istiyordu. Fakat Türklerin gücü hem Yunanlıları püskürttü, hem de bölgedeki ayaklanmaları bastırdı. Savaş sonunda Yunanistan ilk kez geri çekildi, halkın Meclise güveni arttı ve İtilâf Devletleri paniğe kapıldı.

Birinci İnönü Savaşı, Kurtuluş Mücadelemizin ilk büyük başarısı olmuş ve Büyük Millet Meclisinin siyasal gücünün ağırlık kazanmasını sağlamıştır(114).

5.1.1.2.1.2. I. İnönü Savaşı Sağlık Hizmetleri

Türk ordusu yeniden düzenlendikten sonra, 6 Ocak 1921'de, yapılan ilk muharebe olan Birinci İnönü Muharebesi'nde sağlık hizmetlerinde olağan dışı bir aksama olmamıştı. Eskişehir Hastanesi kullanılmıştı. Bu muharebelerde 11 subay, 117 er şehit; 12 subay, 85 er yaralı; 5 subay, 29 er esir verilmiş, toplam zayıat 252 kişi olmuştu. Yunan kayıpları ise, Yunan Tarih Ansiklopedisi'ne göre 8 subay, 49 er ölü, 9 subay 145 er yaralı olmak üzere 211 kişi idi. 10 Ocak 1921'de IV. Tümen, İnönü İstasyonu'nda sıhhiye bölükleri ile mevzi almışlardı. Yapılan muharebelerde

kuvvetlerimizin ikmal sıkıntısı ve giyecek yetersizliğine rağmen düşman birliklerine karşı İzmir'in işgalinden beri ilk defa muntazam bir kuvvetle çıkılmıştı.

Birliklerin sıhhiye bölükleri ve Tabur sıhhiye sandıklarındaki malzemenin ve teşkilâtın yetersizliğine rağmen harpte sağlık hizmetleri düzgün gitmiş, 10 Ocak 1921'de Doktor Fikri Şehidullah'ın idaresindeki 10. Tümen Sıhhiye Bölüğü, Eskişehir'de 250 yatakla hizmete girmiş, cepheden gönderilen hasta ve yaralıların bakımına memur edilmişti. Tahliye de ikişer arabalı dörder sedyeli altı sıhhiye arabasından oluşan Nakliye, müfrezesi çalıştırılmıştı.

10 Aralık 1921 den II. İnönü muharebesine kadar geçen iki ay on üç günlük süre içinde cephelerde önemli bir hareket olmamış. Eğitim, lojistik tamamlanmalarına çalışılmıştı. Çerkes Etem'in tenkili I. İnönü Savaşı'nın tamamlayıcısı sayılmıştı(106).

5.1.1.2.2. II. İnönü Savaşı

Bu çarpışmanın, Yunan Başkomutanlığının olağanüstü bir hazırlanışla, Bursa cephesindeki birliklerini 50- 60 bin kişilik bir güce ulaştırarak "son darbe" yi vurma amacından doğduğu söylenebilir. Öte yandan, 27 Şubat-12 Mart 1921'de Londra'da toplanan Konferansta B.M.M. Hükümetinin söz sahibi olmasının yarattığı gelişmeler de Yunan Başkomutanlığını bu karara zorlayan dış etkenler arasında sayılabilir.

23 Mart 1921 sabahı Bursa ve Uşak kesimlerinde saldırıya geçen Yunan ordusunun 40 000 piyade tüfeği, 4 000'e yakın ağır ve hafif makineli tüfek, 1 200 kılıç ve 144 topluk gücüne karşı ordumuz Batı cephesinde 15 000 piyade tüfeği, 150 ağır ve hafif makineli tüfek, 90 kılıç ve 56 top ile Afyon yöresinde 9 000 piyade tüfeği, 64 makineli, 51 top ve 4 000 kılıçtan meydana geliyordu. Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa (İnönü) savaşı yine İnönü mevzilerinde kabul edecek biçimde planlandığından İnegöl kesiminde bulunan birliklerimiz geri çekildiler. 30 Mart'a kadar süren savaşlarda, cepheyi koruyan ordu, Türk tarihinin en çetin sınavlarından

birini daha verdi. İyi donatılmış düşmana ilerleme fırsatını vermedi. 30 Mart 1921 günü cephenin sağ kanadına bütün gücüyle yüklenen düşmanın Savcıbey sırtlarına ele geçirmek isteyen 2- 3 tümenlik gücü karşısında alaylarımız yenik düşmediler. Aynı gün, akşama doğru son gücüyle bir atılım deneyen düşman, zayıf düşen sol kanadımıza vurunca, Ankara'dan savaş alanına gönderilen Meclis Muhafız Taburunun da kattığı güç karşısında duramadı ve 31 Mart-1 Nisan gecesi bütün hatlarda geri çekilmeye başladı.

Güney Cephesinde ise, Uşak-Afyon doğrultusunda harekete geçen Yunanlılar, 28 Mart'ta Afyon'u alarak Çay-Bolvadin hattına kadar ilerlediler. Bu cephede batıdan gönderilen güçlerle 7- 11 Nisan arasında yapılan savaşlarda Yunan kuvvetlerinin Afyon'u boşaltarak, Uşak doğrultusunda geri çekilmeleri sağlandı(114).

5.1.1.2.2. II. İnönü Savaşı Sağlık Hizmetleri

Bu savaşa Batı ve Güney Cephe Kumandanlıkları ile Kocaeli ve Kastamonu Kumandanlıkları birlikleri katılmıştı. 23 Mart-15 Nisan 1921 tarihlerinde gerçekleşen İkinci İnönü ve Aslıhanlar muharebeleri daha şiddetli geçmişti(106).

Sıhhiye teşkilatı, Birinci İnönü Savaşı'nda olduğundan daha donanımlı ve yaygın hâle geldiği halde, önceki savaşa nispetle yaralı sayısındaki büyük artış nedeniyle ilk müdahale nakliye alanında olmuştur. Sabit hastane olarak sadece Eskişehir değil, Ankara ve Konya hastaneleri de kullanılmıştır. 1921 yılı devamlı harplerle geçmiş, Birinci ve İkinci İnönü, Kütahya, Eskişehir Savaşları Batı Cephesi'nin önde gelen uğraşları olmuştur. Cephe gerisinde kargaşayı önlemek için yaralı ve hastaların çoğu Ankara ve Konya'ya sevk edilmişti. Birlik mevcutlarının yükselmesi ve yeni birliklerin teşkili yüzünden kadro ihtiyaçlarına göre sıhhiye bölüklerinin geliştirilmesine ve seyyar hastanelerin kuvvetlendirilmesine önem verilmişti. Hekim ihtiyacı artmış, Gülhane'den hekimlerin süratle intikali istenmişti. Sıhhiye müfrezelerine birer doktor, birkaç er eklenmek sureti ile tümenler sayısınca on beş sedyeli, iki arabalı birer sıhhiye bölüğü kurulmuştu. Batı Cephesi'ne münhasır

kalmak üzere, piyade tümenler emrine yirmi dört sedyeli birer sıhhiye bölüğü ile tam kadrolu ve nakil vasıtalı 200 yataklı birer seyyar hastane verilmişti. Cephede bulunan 1, 2, 3, 4 nolu harp hastaneleri ile güney cephesince eksikleri tamamlanan 5, 10, 12, 13, 14, 15 nolu hastaneler, Batı Cephesi'ne yollanmış, ayrıca on arabalı, beşer mekkâreli iki yaylı araba müfrezesi de hizmete sokulmuştu(115).

Bilemedik, 750 yataklı Avanos, Sungurlu, 1000 yataklı Kayseri, Çorum, Yozgat hastaneleri ile 5 500 yataklı Ankara hastaneleri aynı fedakârlıkla ellerinden gelen hizmeti yürütmüşlerdir. Durum icabı hastaların buralardan geriye tahliyesi, hastalarla birlikte milletvekillerinin de Ankara'yı terk etmeleri düşünülmüş, ağır vakaların son kerteye kadar bırakılması ve tedavileri öngörülmüştü. Yarası hafif ve hatta ayağından vurulmuşlar dahil yürüyerek; ağır olanlar da temin edilen araba ve kağnılarla Çankırı ve Çorum istikametine yollanmışlardı. Çalışmaların bir düzen içinde yürütülmesi amacı ile hastalar ve salgınlarla Gülhane muallimlerinden Abdülkadir (Noyan), yaralılarla da Muallim M. Kemal görevlendirilmiş ve çalışmalarını yoğunlaştırmışlardı.

İkinci İnönü Muharebesi'nden sonra Sıhhiye Dairesinin teklifi üzerine OHAC, Ravza-i Terakki Okulunda 100 yataklı bir hastane açmış, yaralı subayların yatırıldığı bu hastane sonraları Yaralı Hastanesi adı verilerek istasyonda iki binaya taşınmış, yine istasyonda açılan iki hastanenin ameliyatları bu OHAC hastanesinde yapılmıştı. Cephede Porsuk ve Sakarya bataklıklarından yayılan sivrisinekler sıtmasız er bırakmamıştı. Korunma için komprime kinin yerine toz kinin su ile karıştırılarak kaşıkla veya sigara kağıdı, kuru üzüm içine konarak içirilmişti. Hasta ve bilhassa yaralılara sıtmaya karşı ameliyattan önce ve sonra bir ampul kinin yapmak usulü tutulmuştu. Cepheye yapılan yollamalarda sevk merkezleri ve depo birliklerinde lekeli tifo eksik olmamıştı. Sıkışık günlerde hummayı racia ve tifüs artış göstermekte gecikmemişti. Ankara'da Dr. Mısbah ve Bahaeddin tifüse yakalanmışlar, Bahaeddin itinalı tedaviye rağmen tifüs şehitleri arasına katılmış, Cebeci'de bugün tıp fakültesinin bulunduğu binaların yerindeki sırttaki şehitliğe gömülmüştü(115).

Ulaştırma yolları üzerinde Asker Alma Daireleri Başhekimleri kontrolünde bir sıhhiye astsubayı ve iki sıhhiye eri, on yatak ve bir mekkâreden oluşan otuz sıhhiye istasyonu ve Ankara-Eskişehir-Konya hattında çalışacak iki hafif sıhhiye treni cephe emrine verilmişti. Sıhhiye erlerinin yetiştirilmesi için Konya'da menzil emrinde bir okul açılmış, boş kadroların doldurulmasına çalışılmıştı. Genel ikmal, cepheden 25 km uzakta kurulu ambarlardan ve mübaye ile sağlanmıştı. Bu işlerin yolunda yürütülmesi için Polatlı ve Kütahya'da birer Menzil Kumandanlığı faaliyete sokulmuştu. Hasta gıda kalorisi dört bine çıkartılmıştı. İstanbul'dan sıhhi malzeme temin edilmiş, I. Cihan Savaşı'nda Bağdat'tan Musul'a ve oradan Diyarbakır ve Elazığ'a nakledilen gazlı tülbentlerden faydalanılmıştı. Mütareke şartları gereğince Afyonkarahisar'da gözetim altına alınan sıhhiye deposu malzemesi de, Ankara'dan Sivas'a nakledilmiş; Konya, Erzurum, Diyarbakır depoları tanzim edilmiştir(115).

İnönü Muharebeleri'nde Eskişehir Hilal-i Ahmer Hastanesi büyük önem kazanmış ve ordunun isteği üzerine yatak sayısını 150'ye çıkarıldı. Cepheden gelen yaralılarından hafif olanların pansumanları yapıldıktan sonra diğer hastanelere nakledilirken, ağır yaralılar ise Kızılay Hastanesi'nde tedavi altına alındı. Bundan dolayı yaralı sevkıyat merkezi özelliğine sahip istasyonda, Cephe Komutanlığı nezdinde yapılan teşebbüsle, istasyonun bekleme salonu; istirahat yeri ve çayhane haline getirildi. Kabul salonunda yaralılara çay ve çorba dağıtılırken pansumanları da değiştiriliyordu. Faaliyet süresince 2 500 yaralının burada ilk tedavileri yapıldı(116).

II. İnönü savaşı'nda günlerce süren çatışmaların sonucunda her iki taraftan yüzlerce insan öldü veya yaralandı(117).

Tablo 5.1: II. İnönü Savaşında Türkler ve Yunanlıların tespit edilen kayıpları

	Türkler	Yunanlılar
Ölen Subay	44	53
Yaralı Subay	102	149
Ölü Asker	637	669
Yaralı Asker	1 720	2 874
Kayıp	1 359	394

5.1.1.2.2.3. Operatör Dr. Emin Bey'in Gözüyle II. İnönü

II. İnönü Muharebesi'yle ilgili olarak Bursa Milletvekili Operatör Emin Bey 7 Nisan 1921 tarihli oturumda cephede gördüklerine dair şu beyanatı vermiştir(118):

“Arkadaşlar, ordumuzun kazandığı şu parlak zaferden dolayı cümlelerinizi tebrik ederim. Cümlelerinizin gazası mübarek olsun. Çünkü arkadaşlar, ordumuzun anası da babası da sizsiniz. Orduyu siz doğurdunuz, siz büyütüyorsunuz. Onun bütün şan ve şerefi size racidir. Binaenaleyh onun kazanmış olduğu gaza da size racidir. Tekrar ediyorum: gazanız mübarek olsun!!!...

Taarruz haberini alır almaz, cepheye azimet etmek üzere Reisimiz Paşa Hazretlerinden müsaade istihsal etmiştim. Hemen gidemedim, geciktim, yani tren bulamadığımdan dolayı gidemedim. Ayın 26'ncı günü buradan ayrıldım. 27'inci günü Eskişehir'e muvasalat ettik. Öğle üzeri idi, Eskişehir'e çıkar çıkmaz ilk kabileyi mecruhinin geleceği haberini aldık ve derhal istasyona iner inmez vazifeye başladık. Mecruhlarımız bir taraftan trenle, bir taraftan karadan arabalarla sevk olunuyordu. Düşmanın yapmış olduğu fecaiden dolayı köylerini, evlerini, barklarını terk ederek Eskişehir'e iltica eden pek çok ahali Müslime mevcut idi. Bundan dolayı Eskişehir'de büyük bir izdiham vardı. Bütün oteller lebaleb dolmuş, evler kezalik dolmuş, bir halde idi. Fakat mecruhinimiz içinde lazım gelen yerleri tedarik etmek mecburiyeti vardı.

Bu izdihama rağmen ahaliyi bir kısmı da bir miktar sıkıştırarak bütün otelleri işgal ettik. Her ihtimale karşı hastanelerin yataklarını tevsi ettik ve mecruhlarımızı oralarda barındırmaya başladık. Tabidir ki, cepheden mütemadiyen yaralı geliyordu, onların ameliyatı yapılmak, yaraları sarılmak, iskân etmek, bunlar pek güç şeylerdir arkadaşlar. İki üç gün kadar sırf onların sevki, onların barındırılması, onların tevzii ile iştilig edildi. Bu maksadı temin için, istasyon binası da işgal olundu. Trenle gelen mecruhin doğruca istasyona giriyor, orada Hilal-i Ahmer tarafından kendilerine sıcak bir çay, çorba içiriliyor, yaraları istasyon binasında sarılıyor, oradan, yaraları hafif

olan yaralılar Ankara'ya, Polatlı'ya, Sivrihisar'a yani hat üzerindeki hastanelere sevk olunuyorlar.

Ağır olanları derhal ameliyat yapılmak üzere ameliyathaneye sevk olunuyordu. Bu tedabiri yapmak için mevcut askeri ve mülki bütün etıbbayı topladığımız gibi darülmualimin, muallim ve talebesini dahi vazifeye davet ettik. Onlar da bir hasta bakıcı sıfatıyla geldiler. Geceli gündüzlü bize yardım ettiler. Sizi temin ederim ki, çok geceler tabessabah gerek etıbba gerek hasta bakıcılar meşgul olurdu ve yaralılarımız, gazilerimiz layık oldukları ihtimam ile tedavi olundu. Bütün memleket ahalisi kezalik yardımımıza şıtabetmiştir. Kimisi yatak, kimisi yorgan, yastık getirmek suretiyle mecruhların bütün ihtiyacatını temin ettiler. Yani Eskişehir ahalisini memurini askeriye ve mülkiyesinin gösterdiği hamiyet ve takdirin fevkindedir. Yaralılarımızın gayet şen ve şatır vaziyette olduklarını da ilaveten arz edeyim arkadaşlar. İçlerinde en ağır yaralı olanlar bile yaralandıklarına müteessif ve bir an evvel cepheye dönmeye arzukeş...

Cepheye gelince: mecruhlarımız hakkında muhtelif muhtelif şeyler işittiğim için arkadaşlarımla tereddüdünü izale etmek istiyorum.

Esasen şimdiye kadar hiçbir şey ketmetmedim. Hususi olarak arkadaşlarımla görüştüğüm zaman gerek ilk İnönü Harbi'nde, gerek Gediz Harbi'nde hepsini açık olarak arz etmişim. Maahaza bir mahsur görmüyorum, size şimdi dahi her hakikati açık olarak arz edeceğim. Bu harpte elimizden geçen (2 600) mecruh vardır... bunların iki bini gayet hafif olduğu için Ankara'ya sevk ettik. İnşallah bunlar beş-on gün sonra yine vazifelerinin başına gideceklerdir. Diğer altı yüzün içinden bir sülüsü kadar ağır yaralılar vardır ki, bunların kâmilin ameliyatı yapılmıştır. Bu ağır yaralılarından ameliyatı yapılanlar içerisinde de inşallah sülüsünü kurtulacaktır. Diğer sülüsünü de mutavassıt derecede, yani ağır yaralı değildir. Bunların içerisinde belki ufak tefek bir arız aile malul olanlar kalabilir. Fakat bunların da miktarı haizi ehemmiyet değildir.”

5.1.1.3.1. Kütahya-Eskişehir Savaşları

Anadolu'daki kuvvetlerin sayısını iki katına çıkaran yanlarına krallarını ve İngilizlerin desteğini de alarak gelen Yunanlılar, bu kez Ankara'ya doğru yola çıktılar.

10 Temmuz 1921'de Yunan saldırıları başladığı zaman, Ankara hükümeti henüz yeni bir savaşa hazır değildi. Düşman taarruzu Fevzi Paşa'nın tahmin ettiği istikamette gelişti. 13 Temmuz'da Afyon düştü. Tümen komutanı olan Nazım Bey'in şahadetine rağmen Yunan taarruzu durdurulamadı (119).

Nihayet 17 Temmuz'da Kütahya elden çıkınca Eskişehir'de boşaltıldı ve Yunanlılar 19 Temmuz'da burayı da işgal ettiler. Eskişehir yönüne yapılan karşı taarruz gelişmeyince Türk kuvvetlerinin daha fazla kayba uğramaması için Sakarya gerisine çekilmesine karar verildi. Türk Ordusu 25 Temmuz'dan itibaren bu yeni savunma hattında gerekli koşulları sağlamaya başladı (119, 106).

5.1.1.3.2. Kütahya-Eskişehir Savaşlarında Sağlık Hizmetleri

Kütahya-Eskişehir Muharebelerinde, Sıhhiye bölük kadroları genişletilmiş, on sedye ve on iki araba üzerinden teşkilatlanmıştı. Seyyar hastane sayısı dokuza çıkarılmış yatak sayıları iki yüzer yatağa göre düzenlenmiş, yüz yirmi arabalı iki yaralı nakliye kolu teşkil edilmişti(106).

Cephede yaralılara yapılan ilk müdahale büyük önem taşıdığından dolayı, bütün erlere birer harp paketi verilmişti. İlk tedavi bu harp paketlerinden yararlanılarak yapılıyordu. Ayrıca yedek olarak her alayda 400 – 600 ve sıhhiye bölüklerine gerektiğinde bölüklere verilmek üzere 1 000 – 1 500 adet harp paketinin dağıtımını da gerçekleştirilmişti(120).

Normal olarak, yaralı yuvalarından teskerelerle alay sargı yerine taşınan yaralılar, ilk tedavileri ve sınıflandırılması yapıldıktan sonra, sargı yerine yakın bir yerde açılan araba durak yerine teskere ile getiriliyor, buradan arabalarla tümen büyük sargı yerine taşınıyordu. Tümen sargı yerinde sınıflandırılan yaralılarından daha geriye gönderilecek olanlar ise, grup seyyar hastaneleri emrindeki arabalarla seyyar hastanelere taşınmakta ve bir kısmı da menzil hastanelerine tahliye edilmekte idi. Başlangıçta demiryolu istasyonlarına yakın olan birlikler, yaralılarını imkân buldukça özel hasta trenleriyle veya boş olarak geri gidecek olan trenlere yüklemek suretiyle tahliye ediliyorlardı. Fakat bu ancak Temmuz'a kadar mümkün oldu. Bu tarihten sonra demiryolundan faydalanma imkânı kalmamıştı. Ancak Eskişehir – Polatlı- Ankara demiryolu kısmından yaralanarak yapılan tahliyede, Eskişehir'deki Yaralı Sevk Komisyonu büyük rol oynuyordu(120, 121).

Nasuhçal Muharebesi'nin kaybedildiği ve Yunan kuvvetlerinin Eskişehir'in çok yakınlarına sokulduğu sıralarda, Eskişehir Merkez Hastanesi de Ankara'ya taşınmak ve orada yeniden açılmak üzere, 18 Temmuz akşamı 800 yaralı ve hasta er, röntgen cihazı ve laboratuvar gereçleriyle birlikte istasyona nakledildi. 19 Temmuz günü saat 01.00'de Eskişehir'den trenle Ankara'ya hareket edildi.10- 21 Temmuz'daki muharebeler ve daha sonra yapılan geri çekilme harekâtı sonunda genel olarak, sıhhiye hizmetleri, ileri birliklerde iyi yürütülmüş, hiçbir yaralı geriye sargısız gelmemiş, tahliye çoğunlukla arabalarla yapılmıştır(120).

13 Temmuz 1921'de Altuntaş'ta başlayan düşman taarruzunun gelişmesi üzerine Afyon ve Eskişehir Hastanelerindeki hastalar daha gerilere gönderilmiş, Kütahya Hastanesi Haymana'ya, Afyon Hastanesi Sarayönü'ne, Eskişehir Hastanesi Ankara'ya taşınmıştı. Ağapınar ve Seyitgazi bölgeleri düşman tarafından işgale uğramış ve ordu, Sakarya'ya çekilmiş; Sivrihisar, Alpu ve Seyitgazi Hastaneleri Batı Cephesi'nin Sakarya doğusunda yerleştiği hattın gerisinde mevcut olan ve yeni kurulan sağlık tesislerine yerleşmişti. Eskişehir Hastanesi Kırşehir'e, Sivrihisar Hastanesi Yozgat'a, Alpu Hastanesi Yahşihan'a, Mahmudiye Hastanesi Polatlı'ya ve Mihaliççık Hastanesi Pazarı'na, Eskişehir Yaralı Sevk Komisyonu önce Biçer'e sonra Polatlı'ya taşınmıştı. Bu harekâta 16 sıhhiye bölüğü ile 9 seyyar hastane ve iki harp

hastanesi katılmıştı. Bu savaşa Batı ve Güney Cepheleri Kumandanlıkları ile Kocaeli ve Kastamonu Kumandanlıkları birlikleri katılmıştı. Birliklerin personel ikmali yapılamamış, İstanbul'daki subaylardan önemli bir kısmı henüz Anadolu'ya iltihak edememişlerdi(122).

Batı Cephesi Kumandanlığı mevzi ilerisinde, I. Tümen Karargâhı ve Sıhhiye Bölüğü Pazaryeri'nde, III. Süvari Tümeni Karargâhı İnegöl'de, Orhaneli kesimi Kumandanlığı Keleş'te yerleşmişti. XLI. Tümen Karargâhı, Sıhhiye Bölüğü ile Çukurhisar'da XXIV. Tümen Sıhhiye Bölüğü Bozüyük'te, XI. Tümen Karargâhı bağlı birlikleri ile İnönü'ndeydi. Cephe karargâhı bağlı birlikleri ile Eskişehir'de idi. Yunanlılar 23 Martta Batı ve Güney Cephelerinde yürümeğe başlamışlardı. Birliklerimiz mevzilerinde savunma tedbirleri almışlardı(115).

26- 27 Martta Afyon'u işgal eden Yunanlılar, Seyitgazi ve Konya istikametindeki baskılarını azaltarak, İnönü Cephesi'ne taarruzlarını sürdürmüşlerdi. 26 Mart'ta Gündüz'de yedi gün süren taarruzlar sonunda yıpranan düşman Birinci Kolordusu, 1 Nisan'da XLI. Tümenin yaptığı karşı taarruza dayanamayarak ağır zayıyla çekilmeğe başlamış, muharebe, ordumuzun zaferi ile sonuçlanmıştı(106).

Ordumuzun kaybı subaylardan 47 şehit, 102 yaralı, 4 esir, 2 kayıp, 4 kaçak olmak üzere toplam 156 kişiydi. Erlerden 637 şehit, 1 720 yaralı, 2 esir 1 359 kayıp, 1 076 kaçak olmak üzere toplam 4 794 kişiydi. Firarın önlenmesi için muharebe meydanında sert tedbirlere başvurulmuş ve netice alınmıştı. Cephe karargâh ve bağlı birlikleri Eskişehir'de idi. Yunanlılar 23 Mart'ta Bata ve Güney Cephelerinde yürümeğe başlamışlar, birliklerimiz mevzilerinde savunma tedbirleri almışlardı.

Birinci ve İkinci İnönü Savaşları'ndan olumlu sonuç elde edemeyen Yunanlılar, yeni bir taarruz için hazırlıklara başlamıştı. Fransızlarla Ankara İtilâfnamesi görüşmelerinin başlaması bu cephede Maraş'tan iki, doğudan bir tümenin batıya şevki imkanını doğurmuş, hazırlıklara başlanmıştı.

Tümenlerde sıhhiye bölükleri kurulması çalışmaları başlatılmıştı. Hasta ve yaralıların yerleştirileceği büyük sargı yerlerinden kademe seyyarına kadar ayrıntılar tasarlanmış, Çeküller'de bir seyyar hastane ile bir nakliye kolu konuşlandırılmıştı.

Geyve civarında Eşme mevkiinde hastane açılmış, bir sıhhiye müfrezesi Doğançay karşısında Karaçam mevkiindeki bir sargı yerinde görevlendirilmişti. 10 Temmuz 1921'de Bursa-Uşak hattında başlayan ağırlık merkezi Kütahya-Altıntaş istikametinde gelişen düşman taarruzu karşısında birliklerimiz çekilmeğe başlamış, 15- 16 Temmuz'da V. Kafkas Tümeni ve arkasından VII. ve XXIII. Tümenler gerilemişti. I. Tümen de iki gün süren muharebeden sonra Eskişehir'e doğru çekilmişti. Arbedede Sıhhiye Bölüğü'nün tıbbi ecza ve malzemesi ile arabaları kaybolmuştu. 16 Temmuzda Nasuhçal muharebelerinde Tümen yan ateşine maruz kalmış, piyadeler ağır kayıplara uğramış, şehitler arasında yatan muzdarip yaralılar teskerelerle ve yayan geriye çekilmeye çalışmışlardı. Eskişehir'in güneyinde Tahtalibaba bölgesinde yapılan karşı taarruzlar muvaffak olmamış, 21 Temmuz'da kuvvetlerimiz büyük zayıyla püskürtülmüştü. V. Tümen Sıhhiye Bölüğü Alayunt'ta esir düşmüş, hekimleri kaybolmuştu.

Kocaeli kesiminde de harekât ilerledikçe Eşme Hastanesi Mudurnu'ya, seyyar hastane de Sakarya bölgesine intikal ettirilmişti. Kütahya Hastanesi Haymana'ya, Afyon Hastanesi Sarayönüne, Eskişehir Hastanesi Ankara'ya intikal ettirilmişti. OHAC Hastanesi de geriye sevk edilmişti. Kütahya cephesinde bulunan XXIII. Sıhhiye Bölüğü, Dumlupınar'da açılmıştı. Sıcak temas başladığında sargı yeri Muttalib'e intikal etmişti. Eskişehir'de Kanlıpınar'da düşmanın önünden çekiliş sıkıntılı olmuş, sıhhiye bölüğü ricattan haberdar edilmediğinden esir düşmekten, kıl payı kurtulmuşlardı.

Eskişehir'in boşaltılması sırasında hastanede nakli mümkün görülmeyen 17 ağır hasta bir hekim nezaretinde geride bırakılmıştı. Yüz yirmi arabalık bir kafiye ile taşınan hastane ve yaralılar, Alpiköy'den sonra boşaltılan Sivrihisar, Seyitgazi, Mahmudiye Hastaneleri ile Sakarya doğusuna ve İç Anadolu'ya sevk edilmişlerdi. Ankara'ya nakli gereken Eskişehir Hastanesi, Kırşehir'e, Sivrihisar Hastanesi

Yozgat'a, Alpköy Hastanesi Yahşihan'a, Mahmudiye Hastanesi Polatlı'ya, Mihaliççık Hastanesi Adazarı'na intikal ettirilmişti. Eskişehir yaralı yollama komisyonu Biçer'de, daha sonra Polatlı'da işe başlamıştı. 12 Temmuz'dan itibaren yaya çekilmeye başlayan birliklerden, VII. Tümen eratı on üç gün yürüyüşle menziline ulaşmış büyük zayıat vermişti. Ayak vuruqları şikâyeti artmış, muharebe hattı sıhhiyeleri marifetiyle sargısız yaralı bırakılmamıştı.

Ordunun Kütahya-Altıntaş muharebelerinden sonra Sakarya gerisinde toplanmak üzere yaptığı bu cebri yürüyüş, yıpratıcı olmuştu. Erler günlerce iasheden yoksun Porsuk Çayı'nın kirli sularından susuzluğunu gidererek yol almıştı. Yürüyüş sırasında sağlık kurallarına da uymak çok mümkün olmamıştı(115).

Tablo 5.2: III. Tümen'in Kütahya-Altıntaş muharebesi sonrası geri çekilme zayıatı

	Şehit	Yaralı	Esir	Kayıp	Toplam
Subay	16	20	1	1	32
Er	133	492	43	1 376	2 052

Temmuz 1921 ayı içinde değişik hastalıklardan hastanelere giren personel sayısı 24.730 olup, bunların içinde bulaşıcı hastalıklara yakalanan personel sayısı hiç de az değildir(116, 115).

Tablo 5.3: Kütahya- Eskişehir Savaşlarında Temmuz 1921 Ayı İçinde Değişik Hastalıklardan Hastanelere Giren Personel Sayısı

Hastalık İsmi	Yakalanan	Ölen
Tifüs	11	3
Hummayı Racia	41	0
Çiçek	8	3
Karahumma	6	1
Kızamık	4	0
Kabakulak	37	0
Yılancık	17	3
Dizanteri	113	12
Salgın Grip	125	1
Iskorbüt	25	0
Menenjit	1	1

5.1.1.4.1. Sakarya Meydan Savaşı

Türk Kurtuluş Savaşı'nın en bunalımlı dönemlerinden birisi, Kütahya-Eskişehir Savaşları ile sonrası, bir başka deyişle Sakarya Savaşı öncesidir. Bunalımdan kurtuluşun tek yolu, Mustafa Kemal Paşa'nın ordunun başına geçmesi olarak görülmüştür. "Başkumandanlık Kanunu" ile Mustafa Kemal Paşa'ya verilen görevin niteliği; kanunun gündeme her gelişinde eleştirilere ve dokunaklı sözlere yol açmıştır. Her önemli konuda olduğu gibi, genelde, Meclis gizli oturumlarında görüşülmüş, oylanmış, alınan kararın Meclis açık oturumlarında tartışmasız kabul edilmesi yolu seçilmiştir. Nedeni, iç ve dış kamuoyuna, meclisin birlik halinde ve aynı düşüncede, kararlılık içinde olduğu izlenimini vermektir. Başkumandanlık Kanunu, Büyük Millet Meclisi'nin 5 Ağustos 1921 günü yapılan iki gizli oturumundan sonra, Rıza Nur Bey (Sinop) ve arkadaşlarının teklifi, Şeref Bey (Edirne)'in, "Vatanın istihlâsı ve milletin istiklâlini istihdâf eden bu kanunun bilmünakaşa kabulünü rica" etmesi, oturum başkanı Dr. Adnan Bey'in tartışmasız ve görüşmesiz oylaması, oylamaya katılan 184 üyenin kabul oyu vermesi ile kabul edilmiştir(123).

Mustafa Kemal Paşa Başkomutanlığı fiili olarak üzerine aldıktan sonra ordunun insan, taşıt, araç ve gereç bakımından eksikliklerinin tamamlanması, yiyecek ve giyeceklerinin sağlanması için tedbirler almaya başladı. Bu maksatla 7-8 Ağustos 1921'de "Tekâlif-i Milliye" emri adı altında 10 emir çıkardı. Bu emirler şunlardı:

- Her kazada bir Tekâlif-i Milliye Komisyonu kurulacak, bu komisyonlar toplanan malzemenin orduya ulaştırılmasını sağlayacak.
- Her aile birer kat çamaşır, birer çift çorap ve çarık verecek.
- Bu komisyonlar başkomutanın emriyle halkın ve tüccarın elinde bulunan, askerin ihtiyaçlarına yarayacak malların %40'ına bedeli sonradan ödenmek üzere el koyacak.

- Yine bu komisyonlar aynı amaçla ve aynı şartlarla halkın ve tüccarın elinde bulunan yiyecek maddelerinin de %40'ına el koyacaklar.
- Taşıt sahipleri ayda bir defa olmak üzere 100 km mesafeye ücretsiz askeri nakliyat yapacak.
- Ülkenin bütün sahipsiz mallarına el konacak.
- Halk elindeki silah ve cephaneyi üç gün içinde bu komisyonlara teslim edecek.
- Savaş araç-gereci yapabilecek sanat erbabı ve imalathanelerinin sayıları ve kapasiteleri belirlenecek.
- Halkın elinde bulunan araba ve hayvanların %20'sine el konacaktı (119).

Bu emirlerin uygulanmasında bir suiistimale meydan vermemek için Ankara, Samsun, Kastamonu, Konya ve Eskişehir'de İstiklal Mahkemeleri kuruldu. Türk Milleti, seve seve bu şartları yerine getirerek vatani için üzerine düşen görevi en iyi şekilde yaptı. Tekâlif-i Milliye emirlerinin zamanında ve eksiksiz uygulanması ile ordunun ihtiyaçları büyük ölçüde karşılandı. Bununla birlikte Yunan kuvvetleri ile Türk kuvvetleri arasındaki dengesizliği ortadan kaldırmak mümkün olmamıştı. Çünkü Yunanlılar dünyanın büyük bir kısmını sömüren İngilizler tarafından desteklenirken, Türkler uzun harp yıllarının yıpratıp, bütün kaynaklarını tükettiği fakir Anadolu'ya dayanıyordu. Bu sebeple Türk idari heyeti Ankara'nın düşmesi halinde mücadeleye Kayseri'de devam ederek, her ne pahasına olursa olsun düşmanı yurttan atmayı düşünüyordu (119, 115, 109)

Yunanlılar Kütahya-Eskişehir savaşlarında elde ettikleri başarıları abartarak, dünyaya ilan etmekle birlikte, Türk ordusunu tamamen zararsız hale getiremediklerine inanıyorlardı. Bundan dolayı emellerine ulaşmak için bir meydan muharebesi ile Türk ordusunu yok etmeyi düşündüler (119).

Bizzat cepheye kadar gelen Yunan kralı Konstantin'de 15 Ağustos'ta ordularına "Ankara'ya"! emrini vermişti. Bu emri alan Yunan kuvvetleri tıpkı Kütahya-Eskişehir savaşlarında olduğu gibi taarruza geçti. 23 Ağustos 1921 sabahı bütün gücüyle Türk ordusunun sol kanadına yüklenen Yunan kuvvetleri bir çevirme taktiği denemek istiyorlardı. Bu saldırıyla onlar bazı stratejik mevkiileri ele geçirdiler (119, 115).

Gelişmeler karşısında cephe komutanı, Genel Kurmay Başkanlığına ordunun geri çekilmesini ve yeni bir savunma hattı kurulmasını teklif etti. Fakat Genel Kurmay Başkanı Fevzi Paşa , İsmet Paşa'nın bu teklifin kabul etmeyerek, grupların buldukları yerleri "adım adım savunmalarını başarılı olacağını bildirdi. Bu sırada 100 km lik savunma hattında yer yer parçalanmalar meydana geldi. Türk ordusunun sol kanadı Ankara'nın 50 km güneyine çekildi ve muharip birliklerin yönü Batıdayken Güneye döndü". Bu şartlar altında Mustafa Kemal Paşa "Hatt-ı müdafaa yoktur sath-ı müdafaa vardır. O sath da bütün vatandır. Vatanın her karış toprağı vatandaşın kanıyla ıslanmadıkça, terk olunamaz." emrini verdi. Bu emri gereğince kırılan ilk savunma hattının gerisinde yeniden savunma hatları kuruluyordu. Bu arada Yunan taarruzu da bütün şiddetiyle devam ediyordu. 30 Ağustos günü savunma bakımından önemli olan Çal Dağı da düşmüştü. Buna rağmen Türk birlikleri inancından ve cesaretinden hiçbir şey kaybetmeden muharebeye sabırla ve disiplin içinde devam ediyordu (119).

Devamlı taarruz halinde olmalarına rağmen bu inatçı savunma karşısında geçen zaman içinde bir sonuç alamayan Yunan kuvvetlerinde yorgunluk belirtileri ortaya çıkmıştı. 5 Eylül'den itibaren Yunan saldırısının iyice gevşediğinin anlaşılması üzerine Mustafa Kemal, Türk sağ kanadından hareketle taarruza geçti. 10 Eylül'de Duâtepe'ye doğru Türk taarruzunun gelişmesi üzerine Yunan kuvvetleri geri çekilmek zorunda kaldı. Nihayet bu zamanlaması ve taktiği fevkalade isabetli taarruz sonunda düşman kuvvetleri 13 Eylül itibariyle Sakarya'nın doğusundan tamamen atıldı (119).

Ankara hükümeti böylece, yalnız Yunanlılara üstünlük sağlamakla kalmamış, Türk Milletinin haklı davasını bütün dünyaya anlatmak ve kabul ettirme istikametinde büyük mesafe kat etmiştir (119).

5.1.1.4.2. Sakarya Savaşı Sırasında Sağlık Hizmetleri

Ordu, Sakarya'nın doğusuna çekildiğinde sıhhi teşkilat gözden geçirilmiş, sıhhiye nakliye müfrezelerinin araba sayıları dokuza, sıhhiye müfrezelerindeki sedye adedi otuz altıya çıkarılmıştı. Yaralıların Ankara'ya getirileceği düşünülerek Ankara'da, Cebeci Hastanesi takviye edildiği gibi Rum Okulu, Sarıkışla ve bazı camiler, Ahırlı Otel, Taşhan, Yahudi mahallesinde, Hamamönü'nde uygun evler, bazı ahırlar temizletilerek hastaneye çevrilmişti. Sanayi Mektebi, Darümuallimin binaları(129) Dr. Rıza (Nur) tarafından hastane haline sokulmuştu. Ne hekim, ne ilaç ne de alet edâvat vardı. Rıza, terzi dükkânlarındaki paçavraları toplatarak kırıntı yünlerle talaşlar kullanarak iki bin yatak ve yastık yaptırmıştı. Darümuallimin, öğretmen ve öğrencilerine çarşaf, havlu diktirip, sakat askerlerden hademe hastabakıcı tayin etmişti. İlaçları İstanbul Eczanesi sahibi Hüseyin'den karşılıksız temin etmişti. Yeni hastanelerin pansuman malzemeleri orduca temin edilmiş fakat alet verilememişti. OHAC Hastanesi'nden alınan birkaç parça pens, makas gibi aletler tencereler içinde kaynatılarak hizmete devam edilmişti. Bakım işleri; önlerine numaralar yazılmış gömleklerle sıhhiye kıyafeti verilmiş sakat erlerle sağlanmıştı. Hasta müşahede kâğıtları mecliste mebuslar tarafından çizilmiş, hastaların başuçlarına bunlar asılmıştı. İstanbul Eczanesinin sahibi Hüseyin'in, verdiği ilaçları koymak için rakı içtikleri öğrenilen kimselerden elde edilen şişelerle noksanlık giderilmişti. Su için evlerden şarap fiçileri buldurulmuş, askere su taşımak için sakalara verilmişti. Sakarya'da atılan toplar bu hastanelerden duyuluyordu. Vaktiyle Balkan Harbi'nde de Haydarpaşa Hastanesinde yatan yaralılar Çatalca'da patlayan top seslerini böyle yakından duymuşlardı. Hasta ve yaralıların bakımı ve beslenmesi de bir problem olmuştu. Yakacak odun temini için Menzil Başhekimi, Cebeci semtindeki bağ ve bahçelerin asma meyve ve kavak ağaçlarını kestirmiş, bu günahı, sıhhate kavuşan erlerle sevaba çevirmiş olduğu inancını savunmuştu. Sanayi

Mektebi'ni genel yaralıları için, Darülmuallimin'i ise ağır yaralıları ve zabıtlar için hazırlatılmıştı(130, 115).

Ankara OHAC Hastanesi, Sakarya Savaşı sırasında teyakkuza geçmişti. 18 Temmuz-18 Ekim 1921 tarihleri arasında 660 yaralı tedavi edilmişti. 24 Ağustos'tan sonra "Ağır Mecruhin" Ağır Yaralı Hastanesi ismiyle anılan kurum Sakarya savaşından sonra bütün ağırlığıyla Isparta'ya naklolunmuştu(107). Hastanenin Isparta'ya naklini sağlayan heyet arasında yer alan Halide Edip, Isparta'ya intikallerinin ertesi günü hemşire üniformasıyla açılışı yaptığını anlatır(132).

Sakarya Muharebeleri'ne girildiği sıralarda her tûmende bir sıhhiye bölüğü bulunuyordu. Sabit olarak kurulmuş olan ve II. İnönü Muharebesi'nden sonra seyyar hale getirilen 11 hastaneden bir kısmı ihtiyaca göre Batı Cephesi Komutanlığı birliklerine sevk edildi(128).

Ankara-Kayseri, Ankara-Çorum, Ankara-Kastamonu karayolu üzerinde Köprüköy, Balâ, Kırşehir, Avanos, Ürgüp, Hacıbektaş, Kayseri, Yozgat, Sungurlu, Çorum, Kalecik, Çankırı ve Kastamonu Hastaneleri yeniden açılarak hafif yaralı askerler buralara yöneltılmışti. Cephede, Haymana'da, Kütahya- Babayakup'ta, Mahmudiye, Polatlı Hastaneleri'yle Polatlı ve Malıköy yaralı Sevk Komisyonları faaliyetinden olmak üzere Bâla gerisine seyyar hastaneler ile sıhhiye nakliye kollarından sıhhiye kademeleri göndermek üzere tertibat alınmıştır. Düşmanın Haymana'ya yaklaşması üzerine buradaki yaralıları Çayırılı köyüne taşınmıştır. Sakarya Savaşı'na katılan askere yeterli giyecek ve iaşenin verilememesi solunum ve sindirim yolu hastalıklarının baş göstermesine neden olmuş, iaşelerin yeniden düzenlenmesiyle durum kontrol altına alınmıştır. Sakarya muharebelerinde takip hareketi de dahil olmak üzere 730 subay 12 110 er yaralanmıştır(133).

Sakarya boylarından hasta ve yaralıları akın halinde Ankara'ya tahliye edilirken şehrin de boşaltılmasına başlanmıştır. Sıhhiye Reisi Albay İbrahim Tali (Uzgören) bu hastaları yerleştirme hususunda imkânsızlıkları gidermeğe çalışmış, Cebeci Hastanesine ek olarak Rum okulu, Sarıkışla ve bazı camiler hastane şekline

sokulmuş, artan ihtiyaç karşısında Ankara'nın meşhur Ahırlı oteli Taşhan. Yahudi mahallesinde Hamamönünde uygun görülen evler işgal, edilmiş, Sarıkışla yanındaki süvari kışlası ile beyaz kışlayı da hastaneye çevirmek zorunluluğu doğmuş, ahırlar temizlettirilerek insan yatacağı yapılmıştı(106).

Millî Mücadelede Ankara kadınları da büyük bir gayret içindedir. Halide Edip hatıralarında, "Türk ordusunun bu çetin savaş günlerinde, yardıma ihtiyacı vardı. Bu yardımı da yalnız Ankara'da bulunan Hilâl-i Ahmer'den görebiliyordu. Bunu Ankara kadınları hazırlamışlardı" der(131). Adıvar'ın, OHAC Kadınlar Kolu mensupları hakkındaki tespitleri özetle; hanımlar kız öğretmen okulunda çalışıyorlardı. İdare İstanbullu iki hanımın elindeydi, cemiyet, genellikle memur ve mebus hanımları idi. Eğitilmiş ve hizmet etmeye gönüllüydüler. Ankara kadınları, İstanbullulara mesafeliydi. Anadolu kadınlarının çekingenliği belki öğrenim seviyeleri nedeniyleydi. İstanbul kadınları ise, bir yükseklik duygusu taşıdığı izlenimi veriyordu, şeklindedir. Halide Edip'in gayretleriyle bu ikilik nispeten kaldırılmış ve 6'sı Ankaralı kadınlardan, 6'sı da İstanbullulardan olmak üzere 12 kişilik bir icra komitesi kurulmuştu. Başkanlığa Halide Edip, başkanvekilliğine de Belediye Başkanının eşi Zehra Hanım seçilmişti(115).

Milletvekili hekimler de bizzat bu çalışmalara katılmış, bunlardan Operatör Rıza Nur ve Operatör Emin (Yurdakul Seyitoğlu) Beyler birer hastane şekline sokulan Sanat Okulu ile Kız Öğretmen Okulunda görev almışlardı. Buralarda yeteri kadar ne malzeme ne de ilâç ve personel vardı. Sanat Okulu'nda aynı zamanda idare sorumlusu bulunan Dr. Rıza Nur Bey, terzi dükkânlarındaki paçavraları toplattırılmış. Bakanlıktan temin edilen kırpıntı yünlerin ve talaşların karışımından iki bin kadar yatak ve yastık yaptırmıştı. Öte yandan Kız Öğretmen Okulundaki öğretmen ve öğrenciler tarafından yapılan yüzlerce hasta eşyası ile buralar donatılmış, yer yatağından kurtarılan hasta ve yaralı subaylar, buralarda yatırılmıştı(106).

İkinci İnönü muharebesinden sonra Sıhhiye Dairesinin teklifi üzerine Kızılayca Ravzai Terakki Okulunda 100 yataklı bir hastane açılmış, yaralı subaylar yatırılan bu

hastane sonraları Yaralı Hastanesi adı verilerek istasyonda iki binaya taşınmış, yine istasyonda açılan iki hastanenin ameliyatları bu Kızılay hastanesinde yapılmıştı.

Açılan yeni hastanelerin pansuman malzemeleri orduca temin edilmiş fakat alet verilmemişti. Kızılay Hastanesinden alınan birkaç parça pens, makas gibi âletler tencereler içinde kaynatılarak hizmete devam edilmiş, bakım işleri; önlerine numaralar yazılmış gömleklele sıhhiye kıyafeti verilmiş sakat erlerle sağlanmıştı. Hasta müşahede kâğıtları mecliste mebuslar tarafından çizilmiş, hastaların başuçlarına bunlar asılmıştı. Ankara eczanesinin sahibi Hüseyin Bey, ilâç vermiş, bunları koymak için içki içtikleri öğrenilen kimselerden elde edilen şişelerle noksanlık giderilmişti. Su için evlerden şarap fiçileri buldurulmuş, saka işlerinde kullanılmıştı(106).

Hasta ve yaralıların bakımı ve beslenmesi de bir problem olmuştu. Yakacak odun temini için Menzil Başhekimi, Cebeci semtindeki bağ ve bahçelerin asma meyve ve kavak ağaçlarını kestirmiş, bu günahı, sıhhata kavuşan erlerle sevaba çevirmiş olduğu inancını savunmuştu(106).

Kurtuluş Savaşı sürerken; tifo, tifüs, kolera, trahom, verem, sıtma, çiçek, sifilis (frengi), Anadolu'da çok yaygındı(124, 125, 126). Sakarya Vadisi'nde askerlere yapılan muayene sonucu %49'unun kanında sıtma parazitine rastlanmıştır(127).

Cephede Porsuk ve Sakarya bataklıklarından yayılan sivrisinekler sıtmasız er bırakmamıştı. Korunma için komprime kinin yerine toz kinin su ile karıştırılarak kaşıkla veya sigara kâğıdı, kuru üzüm içine konarak içirilmiştir. Hasta ve bilhassa yaralılara; deklare olan sıtmaya karşı ameliyattan önce ve sonra bir ampul kinin yapmak usul tutulmuştu(106).

Cepheye yapılan yollamalarda sevk merkezleri ve depo birliklerinde lekeli tifo eksik olmamıştı. Sıkışık günlerde hummayı râcia ve tifüs artış göstermekte gecikmemişti. Ankara'da Doktor Mısbah ve Bahaeddin Beyler tifüse yakalanmışlar,

Bahaeddin Bey itinalı tedaviye rağmen tifüs şehitleri arasına katılmış, Cebeci'de bugün Tıp Fakültesinin bulunduğu binaların yerindeki sırttaki şehitliğe gömülmüştü. Bu nedenle mücadeleye hız verilmiş, özellikle seyyar ordunun korunması için Ankara ve Konya merkezlerinden başka Batı Cephesi için Sivrihisar, Sarayönü, Akşehir, Bolvadin'de büyük temizlik, muayene, ayırma merkezleri kurulmuş ve demiryolu vagonlarının temizlikleri önemle kovuşturularak, erlerin hastaliksız ve bitsiz olarak seyyar orduya gönderilmeleri ve Batı Cephesi'nin bulaşıcı hastalıklardan korunması sağlanmıştı(106).

Salgın hastalıklar kadar tehlikeli bir durum ise Anadolu halkının bilgisizliği yanında çaresizliğini de bağlı olarak temizlik kurallarının neredeyse hiç uygulanamamasıdır. Bunların başında da su kaynaklarının temiz tutulmaması gelmektedir. Gerek askerler, gerekse halk çamaşırlarını çeşme başlarında veya dere yataklarında yıkamakta, buralardan çıkan pis sular da aynı şekilde temiz sulara karışmaktadır. Özellikle askeri çamaşırların belli kaplarda yıkanması, kirli suların biriktirilerek açılan büyük çukurlara dökülmesi, ayrıca çamur, kum ve toprakla temizlenen karavanların da kaynar su ve sabunla yıkanıp temizlenmesi yönünde girişimler yapılmış olsa da bunların uygulanması mümkün olmamıştır. Bu arada dikkat edilen ancak pratikte fazla uygulanamayan bir tedbir de asker için sahra banyoları kurularak pis suların belli merkezlerde toplanması, ayrıca köylerde ve sahra karargâhlarında kurulacak helâların sıhhi temizliği konusunda açılacak çukurlarda toplanılan pislğin her zaman üzerinin örtülmesi bulunmaktadır(134).

Ankara'da yapılacak bit mücadelesi için etüv, buğu sandıkları hazırlanmış, ancak bunların çalıştırılması için yakacak temini önemli bir problem olmuştu. Menzil Baştabibi buna da bir çözüm yolu bulmuştu. Bugünkü Gazi Çiftliği önündeki sivrisinek yuvası bataklıklarda insan boyu sazlıklardan faydalanmayı öneren menzil baştabibinin düşüncesini uygun gören Millî Savunma Bakanlığı elli kişilik bir ekiple sazları biçirmiş, buğu sandıklarının çalıştırılmaları sağlanmıştı(106).

Cebeci merkez hastanesi, Hamamönündeki büyük hamam, istasyon temizleme evi, Sarıkışlada bidonlu buğu sandıklarından kurulmuş merkezlerde yapılan

mücadele sayesinde Ankara ve dolaylarındaki birliklerin temizlenmesi mümkün olmuştur(106).

Aynı zamanda Sivrihisar, Akşehir, Konya, Sarayönü ve Bolvadin'de açılan büyük temizleme merkezlerinden faydalanılmış, sevkiyat katarlarının temizliğine önem verilmiş, erlerin seyyar orduya bitsiz girmelerine çalışılmıştır(106).

Bu suretle Sakarya'da salgın hastalıkların önü alınmış, kahramanca bir savaş verilmiş, olumlu sonuçlar hekimlere karşı güveni arttırmıştı. Fedakârhane hizmetlerinden dolayı 20 Eylül 1921 tarih ve Batı cephesi kumandanı İsmet imzalı genelgede: «Yapılan tahkikat neticesinde harpte yara ihtilatlarının az olduğu, vesaiti nakliye noksanına rağmen, yaralı nakliyatının hüsnü suretle tedvir (iyi bir biçimde yürütüldüğü) edildiği, bilhassa ileri hatlarda sağlık hizmetlerinin muntazam bir surette cereyan etmiş bulunduğu, hastanelerde yaralılara iyi bakılmış olduğu anlaşılmıştır. Gösterdikleri faaliyet ve vazife perverlikten dolayı ordumuz heyeti sıhhiyesine alanen teşekkür eder ve bu teşekkürlerimin kıtaat ve hastanelere kadar iblağını reca ederim.»

I., II., III., IV., V. Kolordu kumandanlıklarına, Kocaeli Grubu kumandanlığına, Konya ve Ankara menzil müfettişliklerine, 3. ve 12. seyyarlar tababetine ve müstakil kıtaat ve hastanelere yazılmıştır, satırları ile takdir edilmişlerdir(106).

Tablo 5.4: Sakarya Muharebelerinde Batı Cephesi Kuvvetlerinin Personel Zayıyatı

Birlik	SUBAY						ER					
	Şehit	Yaralı	Esirler	Kayıp	Fırar	Yekûn	Şehit	Yaralı	Esir	Kayıp	Fırar	Yekûn
1. Kolordu	54	89	6	3	0	262	1036	4053	398	2721	332	8540
2. Kolordu	75	18	5	0	0	408	1340	3983	75	2524	193	8115
3. Kolordu	56	168	3	2	1	230	1097	2887	40	1089	2907	8020
4. Kolordu	49	196	5	2	0	252	950	3264	100	927	622	5863
5. Kolordu	4	14	1	0	2	21	257	142	18	68	841	1326
Cephe K.lığı Bağlı Birlikleri ve Batı Anadolu Menzil Müfettişliği	39	173	3	0	1	216	756	3093	174	1273	740	6036
Toplam	277	1058	23	27	4	1389	5436	17422	805	8602	5635	37900

5.1.1.5.1. Büyük Taarruz

Türk ordusunun kazandığı Sakarya Zaferi sonrasında Yunanlılar, Eskişehir-Afyonkarahisar hattına yerleşmişti. Türk kuvvetleri, Yunan ordusu karşısında toplanırken bir yandan da taarruz etmek düşüncesindeydi. Bu amaçla daha 15 Ekim 1921'de birliklere hazırlık emri verilmişti. "Sad (Kutlu) Taarruz planı" adıyla anılan bu plan o anda uygulanamamış, fakat taarruz hazırlıklarına devam kararı alınmıştır (135). Hazırlıkların tamamlanmasıyla şekillenen Taarruz planı düşmanın başka bir yerde toplanmasına imkan verilmeden yok edilmesi esasına göre hazırlanmıştı (136).

14–15 Eylül 1921 tarihinden geçerli olmak üzere seferberlik ilan edildi. İnsan sayısı bakımından Yunan ordusuna denk duruma gelen Türk kuvvetlerinin araç ve gereç noksanları da çeşitli kaynaklardan temin edilmeye çalışıldı. Başta İstanbul'daki silah depolarından büyük fedakârlıklarla kaçırılan silahlar, İnebolu üzerinden Anadolu'ya nakledildi. Sıkıntısı çekilen bazı silahlar da Ruslardan, Fransızlar ve İtalyanlardan satın alınarak karşılanmaya çalışıldı(119). Taarruz öncesinde iki ordunun silah ve asker durumu yaklaşık olarak eşitti. Yunan tümeninin personeli

Türk tümenlerine göre %25 fazlaydı. Türk ordusunun da süvari üstünlüğü bulunuyordu. Türk kuvvetlerinin 5 süvari tümeni, Yunan kuvvetlerinin ise 1 süvari tümeni vardı. Bu arada, Yunan kuvvetlerinin de yeni süvari teşkilâtları yapmaya başladıkları haber alınmaktaydı (137).

Taarruzun başarıya ulaşabilmesi için taarruz birliklerinin 1/3 oranında fazla olması düşünülmekteydi. Yapılan bütün hazırlıklara rağmen ancak Yunanlılara yakın bir kuvvet oluşturulabilmişti. Yunanlılar makineli tüfek ve uçak kuvvetinde üstündü. Türk kuvvetleri ise süvari sayısı bakımından Yunanlılardan fazlaydı. Bunda Başkomutan Atatürk'ün rolü büyüktür. Çünkü Atatürk, taarruz, baskın ve takip harekâtlarında süvarinin üstünlüğünü çok iyi bilmekteydi. Bu yüzden de harekât öncesi güçlü süvari birliklerinin oluşturulmasını emretmiştir(138).

TBMM hükümeti bir taraftan bu hazırlıkları yürütürken bir taraftan da barışı engelleyen taraf durumuna düşmemek için diplomasi yolunu açık tutmaya çalışıyordu. Bu maksatla İçişleri Bakanı Fethi Bey Avrupa'ya gönderildi. Fakat İngiltere bu teşebbüsü Türklerin bir zaafı olarak değerlendirip, “İngiltere şimdi müzakere istemiyor” diyerek barış yollarını kapattı. Bunun üzerine şimdiye kadar ertelenen taarruz kararının uygulanmaya konması kararlaştırıldı (119).

Büyük taarruz 26 Ağustos sabahı bütün Türk topçusunun ateşiyle başladı. Türk kuvvetlerinin ağırlıklı kısmı Afyon'un güneyinden taarruza geçerek düşman birliklerini parçalayacaktı. Önceden tasarlanan bu plan uygulamada da son derece başarılı oldu. Birliklerinin bir kısmı güneye kaydırıldığından dolayı zayıf denen II. Ordu kuzeyde düşmanı oyalarken, birlikleri takviye edilmiş I. Ordu kuvvetleri düşman hatlarını yarak, bir İngiliz Kurmay Subayını “eğer Türkler bu mevzileri 4–5 ayda işgal ederlerse, bir günde düşürdüklerini iddia edebilirler” dediği mevzileri bir saatte düşürüp, Yunan ordusunun büyük bir kısmını Dumlupınar'da sıkıştırılmayı başarmıştı (119).

Yunan kuvvetleri 30 Ağustos'ta Türk birlikleri tarafından tamamen sarılmış bulunuyordu. Bu kuşatma kesin bir sonuçla tamamlamaya kararlı olan Mustafa

Kemal Paşa, bizzat sevk ve idare ettiği meydan teslim etmelidir. Yunan hükümeti üç buçuk yıldan beri Yunan ordusunun Anadolu'da yaptığı tahribatı telafi etmeyi taahhüt etmelidir(119).

Diplomatik temaslar devam ederken Türk ordusunun Yunanlıları Anadolu'dan atmak için giriştiği harekât da sürüyordu. Türk birlikleri 9 Eylül sabahı İzmir'e girerek, üç buçuk yıla yakın işgal altında kalan bu şehrimizi kurtardı. 10 Eylül'de Mustafa Kemal Paşa da şehre girdi. Büyük zafer başta İzmir olmak üzere Türkiye'nin her tarafında büyük bir sevinçle kutlandı (119).

Anadolu'nun kurtarılmasından sonra sıra Trakya ve İstanbul'un kurtarılmasına gelmişti. Bu amaçla Türk kuvvetlerinin kuzeybatıya (Çanakkale) doğru yönelmesi, Milli Hükümetle İngiliz hükümeti arasında bir bunalıma sebep oldu. İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold'un daha 4 Eylül'de Londra'ya gönderdiği telgraf, Çanakkale bunalımının ilk işaretlerini taşıyordu. Anadolu'nun boşaltılmasının İngiltere için İstanbul'da ve Irak'ta tehlike yaratacağını, Doğu Trakya'nın Türklere devri halinde İngiltere'nin Boğazlardaki durumunun kritikleşeceğini bildiren Rumbold, Fransızlardan da yardım alınamayacağına işaretle hükümetinin dikkatini çekiyordu. Nitekim İngiliz kabinesinin 7 Eylül'deki toplantısında, Boğazlara doğru gelişecek Türk taarruzu karşısında İngiliz kuvvetlerinin karşı koyması kararı alındı. Gerçekten Çanakkale Boğazı'nı ve İstanbul'u gerekirse savaşarak savunma niyetinde olan İngilizler, buralardaki birliklerini takviye ettiler. Ayrıca İngiliz hükümeti müttefiklerinden, Balkan Devletlerinden ve sömürgelerinden Türklere karşı yardım istedi. Amacı I. Dünya savaşından sonra kendi düzenine kafa tutan Türkleri sindirmek suretiyle dünyadaki otoritesini sarstırmamaktı. Ancak Yeni Zelanda'nın dışında ne sömürgelerinden, ne Balkan Devletlerinden ve ne de müttefiklerinden umduğu desteği bulabildi. Türklere karşı tek başına yeni bir savaşa da cesaret edemedi (119).

Bu gelişmeler üzerine Müttefikler Türk askeri hareketini diplomatik yollarla durdurma çareleri aramaya başladılar. İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri General Pelle 18 Eylül'de Mustafa Kemal Paşa ile görüşüp, müttefikler tarafından 13

Eylül 1921’de tarafsız bölge ilan edilen Boğazlar Bölgesine girilmemesini istedi. Bu görüşmede Mustafa Kemal Paşa; Türk hükümetinin böyle bir bölge tanımadığını, düşman işgalinden Trakya’yı da kurtarmadan Türk askeri hareketinin durdurulmasının mümkün olmadığını söyledi. Bu arada Çanakkale Bölgesi’nde birbirine iyice yaklaşan Türk ve İngiliz kuvvetleri arasında her an bir çatışma çıkabilirdi. Fakat taraflar olabildiğince ihtiyatlı davranarak, yürütülen diplomatik girişimlerin olumlu sonuçlanmasına imkan ve zaman tanıdılar (119).

Büyük Taarruz’un Türk Ordusu’nun başarılı saldırısı sonucunda kısa sürede başarı ile sonuçlanması ve Yunanlıların bozgun halinde geri çekilmeleri İtilaf Devletlerini harekete geçirmiş ve duruma müdahalelerini gerektirmiştir. TBMM Hükümeti’ne ateşkes önerisi İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Bey tarafından Başkumandan Mustafa Kemal Paşa’ya iletilmiş ve Yunanlıların Anadolu için görüşmeye gerek kalmadığı, 1914 sınırına kadar Trakya’nın boşaltılması ve savaş zararlarının karşılanması konusunda görüşme yapılabileceği cevabı verilmişti (139).

Bu yazışmalar devam ederken Fransa ve diğer müttefik hükümetleri adına Fransız devlet adamı Franklin Bouillon, 28 Eylül 1922’de İzmir’e gelerek Mustafa Kemal Paşa ile görüştü. Bouillon, müttefiklerin Türk isteklerini kabul etmek eğiliminde olduklarını, güç kullanmaya gerek kalmayacağını ve tarafsız bölgeye girilmemesini söyledi. Bu görüşmeden sonra Mustafa Kemal Paşa, müttefiklerin 23 Eylül tarihli notasına 29 Eylül’de verdiği cevapta Trakya’nın Meriç nehrine kadar Türklere verilmesi ön şartıyla Mudanya’da 3 Ekim’de toplanacak konferansa katılmayı kabul edeceğini bildirdi (119).

5.1.1.5.2. Büyük Taarruzda Sağlık Hizmetleri

Batı cephesi Ağustos 1922’de birinci ve ikinci ordularla Beşinci süvari kolordusu ve Kocaeli grubundan oluşan 18 piyade ve 5 süvari tümeninden ibarettir. Ayrıca bir ağır topçu alayı, üç inşaat taburu, bir istihkâm, bir muhabere bölüğü ile 3 numaralı bir seyyar hastane vardı(106).

Büyük Taarruz sıklet merkezinin güney bölgesi olacağı düşüncesiyle, yaralıların Konya ve Adana civarındaki hastanelere nakli gereği öngörülmüş ve her olasılığa karşı bu bölgenin 20–30 000 yaralıyı barındırabilecek bir duruma getirilmesi, bu nedenle Adana bölgesinin 10 000 veya Konya bölgesinin 10 000 yatağa çıkarılmasına teşebbüs edilmekle birlikte, Kayseri ve Niğde’de 100’er, Adapazarı’nda 500 yataklı hastaneler açılmış ve Başkomutan Muharebesi’nden önce 35 000 yatak hazırlanmıştı(111).

Birinci kolordu ile bağımsız 6., 8., 14. piyade, 3. süvari tümenleri ve Dinar müfrezesinden kurulu idi. Orduya bağlı olarak 1. ve 14. seyyar hastanesi bulunmakta idi(106).

II. ordu, üç tümenli II., III., IV. kolordularla iki tümenli VI. kolordudan kurulu idi. Bu ordu bağlıları arasında 2 numaralı seyyar hastane bulunuyordu(106).

Kocaeli grubunda 18. piyade ve mürettep süvari tümenleri ile bağlıları arasında 14. seyyar hastane vardı(106).

5. süvari kolordusunda üç süvari tümeni ile beşinci seyyar hastane vardı(106).

Her piyade kolordusunda üç piyade tümeni için bir seyyar hastane, bir piyade tümeninde, üç piyade alayı ve diğer birlikleri ile birer sıhhiye bölüğü, beşinci süvari kolordusunda, süvari tümenlerinde dört süvari Alayı ve bir sıhhiye bölüğü bulunmakta idi(106).

5. süvari kolordusu bağlı birlikleri, Kılındıras'a gelmiş seyyar hastanesini Sandıklıda bırakmıştı.

2. tümen sıhhiye bölüğü. Havut gölü Batı kıyısında göreve başlamış, 12. tümen ise Kocatepe güneyinde toplanmış, 2 numaralı seyyar hastane, getirildiği Kuyuluyayla'da; 12 numaralı seyyar ise Efe Sultan'da göreve hazırlanmışlardı.

1. kolordunun 23. tümeni Belentepe civarında toplanmış, tümen sıhhiye bölüğü Ömer çavuşa gelmiş, bunun 500m batısında iki kademe sürmüştü. Büyük Sargı yeri Çiçek yaylasında açılmıştı.

1. tümen Otluktepe'ye yürümüş, sıhhiye bölüğü Gelintepe mevkiinde hizmete başlamıştı. Dört istikâmette taarruza geçmek zorunda kalmış bulunan bağımsız altıncı tümen, sıhhiye bölüğünü Kozluca'da açmış, 1 numaralı seyyar hastane Odagözü'ne gelmişti(106).

Cephenin en önemli ve kritik mevkiinde IV. kolordu bulunuyordu. Kuruluşundaki 1., 5., 8., 11., 12. tümenlerin sıhhiye bölüklerinden başka, emrinde üç seyyar hastane vardı. Kolordu cepheyi devir aldığı sırada 11. seyyar Banaz, 10. seyyar Seyit Sultan, 12. seyyar Feleli de bulunuyordu. 12. seyyar daha sonra 8. tümen desteğine verilerek Başhekim Hüseyin Bey idaresinde Silver köyüne nakledilmişti. Bir süre sonra da Şuhud'un Çobanlı istasyonu karşısında Kumrallı köyüne yerleşmiş, ganimet otolardan üç tanesi ile takviye edilmişti.

Kolordunun Başhekim Bnb. Mazlum (Gnl. Boysan) Beydi. 5. Kafkas tümeni Baştabibi Bnb. Fazıl (Erzurum), sıhhiye bölümünde Baştabib Bnb. Nureddin, Operatör Adil, Hayri ve Nasıçlı Naci (Alb. ilkin) Beyler bulunuyorlardı. Bölük Başhekimliğine bir ara Şamlı Halit Bey verilmiş ise de bu zatın kolordu Baştabib yardımcılığına atanması üzerine, Bnb. Nihat Bey getirilmişti. Tümenin Dokuzuncu Alayında Apdullah (Nablus), 10. alayında Binbaşı Tevfik Aslan (Kastamonu) ve Dr. Necdet, 13. alayda Bnb. Zeki (Balıkesir), Topçu alayında 322/1906 lı yüzbaşı Şükrü (Şişman) Bey gerektiğinde sıhhiye bölümünde de çalışmak üzere görevlendirilmişlerdi(106).

11. tümen Başhekim 12. tümene verilmişti. Tümenin 127. alayında Diyarbakırlı Binbaşı Kâzım ve Üsteğmen İbrahim Şevki (Tümg. ve Senato başkanlarında Atasagun) Bey vazifelendirilmişlerdi. Taarruzdan bir gün önce 12. tümen baştabibi İbrahim Bey bir apandisit krizi geçirmiş, görevden ayrılmış, yerine vekâleten 34. alay tabibi Niyazi Emrullah (Alb. Boysan) Bey memur edilmişti.

Ancak aynı tmende kendisinden kıdemli olan 335'li Fazıl (Alb. Ersin) Beyin 36. alay tabibliğini yapmakta olması uygun görülmediğinden ordu sıhhiye mlhak Dr. Cevdet Beyin tavsiye ve inhas üzerine Dr. Niyazi Bey 36. alaya, Fazıl Bey'de aynı zamanda sıhhiye bölüğünde görevlendirilmek üzere tümen hizmetine verilmişti.

kinci kolordunun 3. tümeni sıhhiye bölüğünde Dr. Ziya (Gnl. Istan köy), 4. tmende Yarbay Fethi, 40. alayda Bnb. Osman, Dr. Nzheth (Alb. şahingr) görevli idi(106).

Birinci kolordunun 57. tümeni sıhhiye bölüğü şuhut yakınlarında idi. Bölük Baştabibi şankrlı Aptullah, tabibliklerinde Dr. Rüştü (Buldan) 176. alayda Dr. Raif (çorum, Alb. Eyüboğlu) hizmette idi.

Kşn, Sakarya kıyılarında şandr köprüsü civarında kalmış olan 61. tümen erlerinde cepheye iskorbüt görülmüştü. Bu tümenin 159. alaynda Dr. Muharrem şevki, 190. alaynda Dr. Nizami, diğer alayda Kemal İbrahim (Tuğ) Topçu Alaynda Dr. Hüsnü Beyler bulunuyordu(106).

Kolordu emrindeki seyyarlardan İkincesinin operatörünün, baştabibi ile anlaşmazlık ve geçimsizlik hâlinde oldukları anlaşılmış olduğundan 12. seyyar hastaneye verilmiş bulunan Cevdet (Gnenden) bu seyyara verilmiş, 8. tümenin yarallarını Kumrallı'ya şevke memur edilmişti. Kumrallı'daki Harp Hastanesi, yaralları, geriye tahliye için Kocatepeden Karlık yolu ile Efesultan'a giden boş nakliye kollarından faydalanacakt(106).

Taarruz emrine kadar sağlık stratejisi hakkında verilen emirler tatminkr olmuş, fakat taarruz başlaypta ileri harekâta geçilince shhi hizmetler vuzuhsuzluk içinde kalmıştı. Bu yüzden sıhhiye kademeleri bermutad insiyatiflere ve tesadüflere terk edilmişti. ve tabiat ile yaralların tedavisi ve nakli işleri de karışık ve istenilen düzeyden aşağı kalmıştı(106).

26 Ağustosta topçu ateşi ile IV. kolordu ileriye atılmış, sarp arazide Yunanlıların aylardan beri tahkim ederek düşürülmesine imkân olmadığını iddia ettikleri kuvvetli mevzileri bir saatten az bir zaman da yanabilmişti. İlk hamlede 15. tümen Tınaztepe'yi, 14. tümen Kılıçaslan tepesini ele geçirmişlerdi. Muharebenin İkinci günü birinci ordu Afyon'a girmiş, Sincanlı ovasında ilerlemeğe başlamıştı.

Muharebenin beşinci günü IV. ve VI. kolordular Adatepe'ye taarruz etmişler, kesin sonuçlu savaşlar başlamış, «Başkumandanlık Meydan Muharebesi» kazanılmış, düşman bozguna uğratılmıştı(106).

5.1.1.5.3. İleri Yürüyüşte Sağlık Teşkilatı

Afyon cephesi yarıldıktan sonra Birinci kolordu Tınaztepe istikâmetinde yürüyerek beşinci süvari kolordusu ile bağlantı sağlamış, seyyar hastaneler yaralılarla dolmuştu. 34. alay baştabibi Ali Rıza Bey yaralanmış hücum taburu tabibi Binbaşı Emin ve Niyazi Beyler tarafından tedavisi, korulukta açtıkları sargı yerinde yapılarak geriye gönderilmiş 159. alay mevzie girerken Doktor İhsan Beyin yanında patlayan top mermisinin tam isabetine uğrayan sıhhiye çavuşu parçalanmış, kurtulan İhsan Bey adeta cinnet getirmiş, şehidin uçuşan organları arkasından onbaşı, onbaşı diyerek bağıra bağıra koştuğu görülmüştü. Yine bu sırada 12. tümen baştabibinin kalpağı delinmiş, vuruldu sanısı ile bayılıp düşmüştü(106).

23. tümenin Taşlıbelentepe'ye taarruzunda Kur. Bşk. Fahri Beyin dirayeti, 31. alay tabibi Süleyman Bahrinin ve 68. alay tabibinin birliklerin sağlık hizmetindeki fedakârlıkları gözden kaçmamıştı. Aynı şekilde 15. tümen Baştabibi Yarbey Raif, sıhhiye bölümünde Bıyıklı Hayri, 45. alayda Yd. Dr. Tevfik, 56. alayda 337- 1921 li Şevket Enver 38. alayda Binbaşı Refik, topçu alayında Binb. Remzi Beyler bütün bir fedakârlıkla çalışmışlar, Tınaztepe taarruzlarında kininden başka ilâç kalmamış olmasına rağmen bulabildikleri pansuman malzemesi ile yaraları sarılanlar sıhhiye bölümü aracılığı ile Operatör ve Başhekim Akşehir'li Hamdi Bey idaresindeki 10. seyyar hastaneye tahliyeyi sağlamış bulunuyordu(106).

Tınaztepe'nin zaptından sonra seyyardaki yaralılar bir hekim nezaretine bırakılmış, boş dönen vasıta ve merkezlerden faydalanılarak tahliyeye çalışılmış, bu işleri düzenlemek üzere kolordu Başhekimini bir süre Aşılıkçeşme'de kalmıştı. Taarruzun devamı süresince yaralıların tahliyesi Şuhut istikâmetinde olmuştu. IV. kolordu emrindeki Ürgüp Hastanesi, Operatör Abdürrahim, yed. Dr. Münir Atakan, Bnb. İzzet Beyler idaresinde 28 Ağustosta Afyon'a gelmişler, Yunanlıların hastane olarak kullandıkları Erkek Öğretmen okulu ile Hükümet konağına yerleşerek çalışmağa başlamışlardı. Hastanede yaralı yedi tane Yunan subayı bulunmuştu. Taarruzda binalar zarar görmemiş olduklarından hizmet aksamamış, Operatör Münir beyin yaptığı müdahalelerle yaralıların âcil ve diğer vakaların normal tedavileri sağlanmıştır(106).

102 numaralı Akşehir hastanesi; Başhekim Avni, Göz Uzmanı Osman, Operatör Ertuğrul, Kulak Mütahassısı Hüseyin Hulki, Asabiye mütahassısı Nuri Rüştü, Rönt. Müt. Ziya (RUJ), Dr. İzzet, Bakteriyolog Zeki Faik, ve Ürolog Arif Beylerden kurulu sağlık heyeti ile Afyon'a hareket etmiş, bu arada bir kısım ağır yaralı ve hastayı Dr. Nuri Rüştü (Pasiner) Bey trenlerle üç günde Konya'ya tahliye etmiş, Afyon'da arkadaşlarına yetişmişti(106).

Takip hareketleri düşmanın yeni bir muharebe hattı bulmasına imkân vermemişti. 1 Eylülde Uşak zabtedilmiş, çekilen düşman köy ve kasabaları yakmış, halka zulüm ve işkence yapmaktan adeta zevk duymuştu. Buna karşı süvari kuvvetlerimiz Rum halka ve esirlere dokunulmamasını emretmiş ve bu emrin tatbikine son derecede itina göstermişti(106).

1/2 Eylülde General Trikopis'in ve kumanda heyetinin esirlikleri ile sonuçlanan savaştan sonra orduların ileri yürüyüşleri hızlanmış, kurtarılan yerlerde geçici hastaneler kurulmakla beraber yaralıların geri hastanelere tahliyeleri, Konya, Adana, Ankara yönlerine yapılmış, sıkışık durum kısa zamanda hafifletilmişti(106).

Eylül'ün üçünden itibaren kolordulara verilen günlük yürüyüş hedefi 40km bulmuş, sekiz gün koşarcasına yol alınmıştı. Ulaştırma araçları yalnız cephane

ikmaline çalıştırılmış, yiyecek maddesi getirememiş, Düşmandan ele geçen ve satın alınabilenlerle yetinilmişti. Uşak'tan sonra yangınlara şiddet veren Yunanlılar geçtikleri köy ve kasabaları tahrip etmişler, kuyular öldürdükleri cesetlerle dolmuş, Alaşehir ovasına ininceye kadar su sıkıntısı çekilmişti. İkinci ordu, birinciden daha fazla sıkıntılı durumlarda kalmış, VI. kolordu Sarp ve dağlık arazide yiyecek hiç bir şey bulunmamış, beraberinde getirebildikleri ile yetinmişlerdi(106).

Birliklerin Çarık yedeği pek azdı. Ayaklarındakiler parçalanmış, %50'si yalınayak kalmış, yollarda ölen veya etlik olarak kesilen hayvan derilerinden çarık yapma teşebbüsleri bir fayda sağlamamıştı. Düşmanın süratle esirliği ve yok edilmesi ile sonuçlanan savaşlardan sonra hasta ve yaralılar oldukları yerlerde bırakılarak tedaviye alınmış, herhangi bir salgın görülmemiş, asıl taarruzu yapan birinci ordunun kayıpları tahmin edildiğinden çok az olmuştu. Tümenlerin sıhhiye bölükleri, kolorduların seyyarları, bir iki gün hariç, birlikleri takip ederek yaralı ve hastaları toplayıp tedaviden sonra hizmetlerine devam etmişlerdi. Yaralılar halkın yardımları ile demiryolu istasyonlarına taşınmış, Kızılay'ın verdiği onbir ambulandan faydalanılmıştı.

Afyon Karahisarda bir vagon içinde açılan laboratuvarı ile çalışmalarına devam eden Akşehir hastanesi, atılan Elvanlar köprüsünün onarımından sonra Uşak'a gönderilmişti. Bir süre sonra Alaşehir'e ve oradan trenle İzmir'e intikal ettirilmişti.

Afyonda çalışmakta olan Ürgüp hastanesi de 15 Eylülde aldığı emirle İzmir hastanesini teşkile memur edilmiş, lüzumlu araç ve gereçlerle bazen yaya olarak tünellerden geçerek, develerle nakledilen malzemesi ile Manisa'ya gelmiş iken, İzmir hastanesinin daha önce Akşehir hastanesi tarafından açılmış olduğu gerekçesi ile Bursa hastanesini teşkile memur edilmiş, tekrar Afyon üzerinden Çekürler'e gelmiş, 15 gün kadar burada, kaldıktan sonra Karayolu ile Ekim başında Bursa'ya gelerek Ahmed Vefik Paşa hastanesinde 7 numaralı Sabit Ürgüp Hastanesi adı ile faaliyete geçirilmiş, bu arada Başhekim Binbaşı Manastırlı Ahmet, Operatör Abdurrahim ve Yd. Münir Beyler idaresinde dördüncü kolordu birliklerinin sâbit sıhhi desteğine girmiş, bu sırada Çekirge'de bir de nekahathane açılmıştı.

Eylül ortalarına doğru Menzilin Aziziye'ye (Emirdağ) hastanesi Uşak'a, Bolvadin hastanesi Kütahya'ya intikal ettirilmiş, hareket esnasında Salihli de bir hastane açılmıştı.

23. tümen Manisa'dan Susurluk, Bursa, Yenişehir'den Geyve'ye, oradan İzmit'e gelmiş, sonra da Adapazarı'na intikal etmişti. 2 numaralı seyyar hastane de Manisa'ya kadar gelmiş, oradan Balıkesir, Bursa istikâmetine çevrilmiş, Sapanca'da bir süre kalmış. Kolordu Adapazarı'na gelince, hastane, 115 numaralı menzil hastanesine verilmiş, Op. Cevdet Gönenden burada görev almıştır. Bu hastane Çarh yolu üzerinde askerlik şubesi binasında açılmış. Başhekim Tevfik ve Ankaralı Lütfi Beylerle Operatör Münir Bey hizmete devam etmişlerdi.

Kolordu kumandanı Kemaleddin Sami (Paşa) 19 yerinden yaralanmış, cesur ve kahraman bir zattı. Başhekimi de kumandana lââyık vasıfta bir asker hekim ve operatördü. 5. Kafkas tümeni, İnegöl - Söğüt üzerinden Geyve'ye gelmiş, tümen başhekimi Aptullah Ahi (Boyabat), Bey seferberliğin sonuna kadar bu hizmette kalmıştı.

Bandırma civarındaki savaşlar şiddetli olmuş, birçok subay ve er şehit ve yaralı verilmiş, Yunan Kılıkış zırhlısının müessir ateşi zayıyatın artmasına yol açmış, bu arada Hücum Taburu doktoru Tahsin (Pekcan) Bey direkt mermi patlamasından yüz ve çenesinden ağır şekilde yaralanmış, Miralay Vecihi Bey şehit olmuştu.

Tablo 5.5: Yunanlılarla savaşan cephe Birliklerinin 28 ağustos - 18 eylül tarihleri arasındaki kayıpları

	Subay		Er	
Şehit	146	%17	2397	% 1,2
Yaralı	371	%4,3	9477	%40
Yatan	21	%0,2	1900	%0,8
Toplam	547		13829	

Bu cetvelde Menderes gurubu ile Kocaeli gurubundan nakledilen taburların kayıpları gösterilmemiştir.

Düşmanın tardı, Başkumandanları dahil, birçok birliklerinin esirliği ile neticelenen Büyük Zaferde, Uşak'ta Yunanlılardan büyük bir hastane ile bir sıhhiye deposu ele geçirilmişti. Buradaki ilâç ve sıhhi malzeme ordumuzun ihtiyaçlarına yıllarca yetecek bollukta idi. Ne çare ki Avrupa malı malzemeye gözlerini dikmiş bir kısım insanlar, Akşehir'den intikal eden hastane gelinceye kadar büyük bir parçanın ziyana uğratmış, geride pek az bir şey kalmıştı. 8 Eylül'de Uşak'a intikal ettirilen, Batı Cephesi Sıhhiye Deposu geride kalanlarla yetinmek zorunda kalmıştı. (Kilisli Dr. Derviş Nihat). Böyle bir depo da Mudanya'da 12. Tümenin eline geçmişti. Sayıları onbinleri bulan Neo-salvarsanlar depo olarak kullanıldığı sanılan binanın önünde sokaklara yayılmış, Alay Tabibi Niyazi Emrullah (Alb. Boysan) Bey bunların büyük bir kısmını, toplattırılmış, talancıların elinden kurtarmış, ambalajlattırarak Bursa'da ki Sabit Ürgüp Hastanesine yollamıştı.

İzmit - Gemlik - Bandırma iskelelerinde Gülcemal ve Akdeniz gemileri ile Marmara Ereğli'sine çıkartılan Birlik doktorları arasında 16., 18., 26. hücum taburları doktorları İbrahim (Alkılıç), Şefik (Erdemir), Osman Kâmil (Galatalı) ile 18. Tabur doktor olup Trakya'ya mürettep olduğu halde Edirneli olan Tümen Baştabibi Bahaeddin Bey'in recası üzerine becayış yapan Tahsin Bey, taburundan ayrılmış diğerleri Edirne'ye gelerek normal sağlık hizmetlerini yürütmeğe başlamışlardı.

5.1.1.6. Yunan Esirleri ve Sağlık Durumları

İnönü ve Sakarya savaşlarında tarafların eline geçen esir sayısının tesbiti, listelerinin gönderilmesi, durumlarının iyileştirilmesi ve savaş esiri kapsamına girmeyecek olanların salıverilmeleri için Kızılay ile Yunan Kızılhaçı arasında belli bir mutabakata varılamaması sonucu Uluslararası Kızılhaç Komitesi'nin devreye girmesi zorunlu hale geldi Komite Genel Sekreteri L. Brunel, İstanbul'da Kızılay

Cemiyeti Başkanvekili Hamit (Hasancan) Bey'e gönderdiği 28 Aralık 1921 tarihli yazısında, esir garnizonlarının teftişi için Yunanistan'a Paul Schatzmann'ın; Türkiye'ye ise, A.W. Roerich'in geleceğini bildirdi. Schatzmann, Birinci Dünya Savaşında buna benzer birkaç tahkikata katılmış tecrübeli biri olup, aynı zamanda Türkçe ve Rumcaya vâkıftı(140).

Yunan esirlerini ziyaret etmek üzere 27 Aralık 1921'de İstanbul'a gelen Doktor Roerich, ertesi günü, Anadolu'da hangi güzergâhı takip edeceğine dair Ankara'dan görüş istedi. TBMM Hükümetinin Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşek) Bey 2 Ocak 1921 tarihli telyazısında, heyetin Anadolu'da Mersin, Kayseri, Ankara-İnebolu yolunu takip edeceğini ve kendilerini karşılamak üzere Mersin'de memur görevlendireceklerini bildirdi(141, 147).

Roerich İstanbul'da gayet iyi karşılandı. Hariciye Nazırı Ahmet İzzet Paşa, 4 Ocak 1922 günü akşamı, Ayaspaşa'daki konağında Kızılay başkanvekillerinden Akil Muhtar (Özden) Bey ve bazı ileri gelenlerin de katıldığı bir davette "Dr. Roerich şerefine" bir ziyafet verdi(142). Yunan tarafı da ikram ve iltifatta pek aşağı kalmıyor; Roerich, hatırı sayılır Rum ve Yunan şahısları tarafından kabul görüyordu. Hamit Bey, Roerich'i Kızılay Genel Merkezine geldiği zaman büyük bir nezaketle karşılamış ve kendisine, Yunan esirlerinin aileleriyle haberleşmelerini nasıl gerçekleştirdikleri konusunda, Saffet Sav Bey'in idare ettiği şubede bilgi vermişti.

Hakimiyet-i Milliye, Roerich'in İstanbul'da olup, "bir haftaya kadar Mersin'e müteveccihen hareket" edeceğini, Anadolu'daki okurlarına duyurmuştu(143). Çok geçmeden, 7 Ocak'ta, Pierre Loti vapuruyla yanında Türkçe ve Rumcayı çok iyi bilen tercümanı Th. Mery olduğu halde İstanbul'dan ayrılan Roerich'i, 14 Ocak'ta Mersin'de Müdafaa-i Millîye Vekaleti adına yüzbaşı Ali Rıza ve Kızılay Ankara Temsilciliği adına veznedar Mehmet Tahir Beyler karşıladı.

Ankara Kızılay Temsilcisi İsmail Besim Paşa'nın da 7 Şubat 1922 tarihli raporunda belirttiği gibi(144), heyet Ulukışla ve Niğde üzerinden 21 Ocak'ta Kayseri'ye geldi. Burada Mutasarrıf Kemal Bey, Kumandan yüzbaşı Abdullah Bey

ve Belediye Başkanı Mehmed Hamdi Bey Kızılhaç heyetine hüsnü kabul gösterdiler. Ertesi günü, Yunan savaş esirlerinin bulunduğu Talaş esir garnizonu ziyaret edildi. Roerich, buradaki müşahede ve intibalarını raporunda detaylı bir şekilde anlatmaktadır. Kızılhaç heyeti gelmeden önce 1921 yılında, Müdafaa-i Milliye Vekaleti Sıhhiyye Dairesi Başkanı tarafından esir garnizonları teftiş edilerek bazı düzenlemeler yapılmıştı(145). Ankara'daki Kızılay Temsilciliği de bu hususta Vekâletin çalışmalarına yardımcı olmuş; maddi yönden garnizonların ıslahını desteklerken, ayrıca esirlere 300 takım çamaşır, 300 adet fanila ve 300 çift çorap dağıtmıştı(146).

Hakimiyet-i Milliye'de yer alan bir habere göre, "Kayseri üserâ garnizonunda bir çok Yunan esiri var. Şimdiye kadar Yunanlıların esirlerimize yaptıkları bütün zulümlere rağmen, bu adamlar müreffeh denecek bir hayat geçiriyorlardı". Yazılanlara bakılırsa Doktor Roerich, "bunların böyle miskin miskin oturmalarından ziyade, yollarda ve tarlalarda çalışmalarını tavsiye etmişti". Dr. Roerich, bir sağlık heyetinin refaketinde bu esirleri birer birer muayene etmiş ve hiçbir intânî (mikroplu, salgın) hastalığa rastlanmamıştı. Sadece bir kişinin, daha önce geçirdiği bir hastalığın sonucu olarak, anemi (kansızlık, fukr-üd-dem) hastası olduğu belirlenmişti. "Garnizon âdetâ bir sanatoryum halinde" idi. Esirler hastanelerde Türk hastaları ile beraber bulunuyor ve aynı yemekten yiyorlardı. Muayene sonunda malûl oldukları belirlenen 14 kişi ayrılmış, bunlardan başka üç esir doktorun mübadele suretiyle Mersin üzerinden Yunanistan'a gönderilmesine izin verilmişti. Teftiş süresince Kayseri Belediyesi heyeti çok iyi ağırlamış; "Doktor Roerich, Türk misafirperverliğini bizzat nefsinde tecrübe etmişti"(148). Yunanistan'daki Türk esirlerini ziyaret eden Paul Schatzmann da aynı ay içinde çalışmalarını tamamlayarak, 24 Şubat'ta Cenevre'ye döndü(149).

Schatzmann Uluslararası Kızılhaç Komitesi'ne verdiği raporda, Yunanistan'daki Türk esirlerin oldukça kötü şartlar altında yaşamakta olduklarını dile getiriyordu. Her iki ülkeye yapılan bu ziyaretler sonunda esirler konusunda önemli gelişmeler sağlandı; Yunanistan esir listelerini göndermeye başladı(150).

Kumandanları General Trikopolis olmak üzere Yunanlılardan alınan tutsak sayısı 20 826 kişi idi. Bunlar Batı Cephesinde 22 inşaat taburu halinde garnizonlara sevk ve Yunanlı Tabiplerin sıhhi nezaretine bırakılan bu birliklerin başına birerde Türk Baştabip tayin edilmiştir(106).

Ankara, Yanşihan, Balıkesir, Turgutlu, Nazilli, Akhisar, Kütahya, Uşak gibi kasabalarda muhafaza edilen bu esirlerin bir kısmı Ankara Cebeci Hastahanesinin yapım işlerine, büyük bir kısmı da Ankara - Yahşihan Dekovil hattı ve tünellerin açılmasında çalıştırılmış, diğerleri genellikle yıkılıp yakılan köy ve kentlerin bayındırlık işlerinde görevlendirilmişlerdi(106).

Hastalıklardan korunma amacı ile aşular ve gerekli temizlik işleri yapılmakla beraber şiddetli geçen kış aylarında görülen hastalık artışı ordu hastahanelerinde sıkışıklığa yol açmış, bu maksatla Uşak'taki Esirler kampında bir Hastahane açılmış, hepsinin burada toplattırılarak tedavilerinin sağlanması yolu tercih edilmişti(106).

İzmir'den getirilen tutsaklar arasında İzmirli bir Rum erde Tifüs görülmüş, İzmir kampında da beş vaka tespit edilmişti. Durumun incelenmesinde, Yunan ordusu sağlık raporlarında asker arasında lekeli tifonun varolduğu anlaşılmış, filyasyonun bizzat Yunan askeri olduğu tesbit edilerek kamplar birer birer taranmış, ateşli ve şüpheliler ayırt edilmişti. Bu arada Balıkesir, Turgutlu, Gördes, Bilecik, Eskişehir, Adapazarı, Çumra ve Ankara kamplarında da tifüs vakaları görülmüştü. Bu patlamalarda, esirlerin toplanmasında ve şevklerinde gerekli kontrol ve müşahade yapılmadığı, kuluçka devrinde bulunan hastaların getirildikleri yerlerde hastalıklarının baş gösterdiği kanaati hasıl olmuştu(106).

En büyük esirler kampı olan Uşak'taki hastanenin yatak sayısı 800'e çıkartılmış, kurulan Temizleme evinde sıkı bir karantina tatbik edilerek iki aylık bir çalışmadan sonra hastalığın söndürülmesi mümkün olmuştu. Uşak ve Çumra'da aralık ve ocak aylarında 447 vak'a tesbit edilmiş, şubat ayında 196'ya düşmüş, nisan başlarında tamamen söndürülmüştü. Koruyucu olarak Tifo, Kolera, Dizanteri aşuları yapılmış, mümkün olduğu kadar istirahatları sağlanmış, yapım işlerinde

çalıştırılanlar, aynı görevlerde hizmet eden Türk Amele Taburlarının tâbi oldukları kayıt ve şartlara uygun, aynı zamanda Cenevre Antlaşmasının Esirler hakkındaki bütün kurallarına eksiksiz olarak riayet hususunda mümkün olan gayreti esirgememişlerdi(106).

5.1.1.7. Batı Cephesindeki Hastaneler

5.1.1.7.1. Eskişehir Hastanesi

336 (M.1920) senesi Haziranı zarfında Yunan Ordusu'nun ileri hareketi üzerine mevki'ini terke mecbur kalan Akhisar Heyeti 15 Temmuzda Eskişehir'de bir hastane küşadiyla yeniden işe başlamıştır. Bu hastanede harp mecrûhîni (yaralıları) muntazaman ve sûret-i dâ'imede taht-ı tedavide bulundurulmakla beraber görülen lüzum ve ihtiyâca binâen ayrıca göz, kulak, boğaz şubeleri açılarak oradaki bütün askeri hastanelerin bu şubeye ait hastaları tedavi edilmiştir. Bundan başka Eskişehir İstasyonu İntizar Salonu Mecrûhîn Kabul Mahalli çayhane hâline ifrağ edilerek binlerce kap çay ve çorba tevzi olunduğu gibi ağır mecrûhîn Eskişehir Hilâl-i Ahmer Hastanesi'ne ve hafifler diğer mahallere tefrik edilerek mecrûhîninin â'lâm (elemler, acılar) ve ıztırâbâtının tehvînine (azaltılmasına) çalışılmıştır(151).

Bu hastane Mayıs 337 (M. 1921) evâsıtında (ortalığında) iki yüz yatak üzerine yeniden sûret-i mükemmele ve muntazamada tertip ve ihzar edilmiş ve bu suretle bir numune hastanesi hâlinde 19 Temmuz 337 târihine kadar icrâ-i faaliyet ederek o tarihte vaziyet-i askeriyeden dolayı Kırşehir'ne nakil ve orada tesîs edilmiştir. Bu hastanemizde tedâvî edilen mecrûhînin adedi raporun nihâyetindeki cetvel-i mahsûsunda görülecektir(151).

Bu dönemde Eskişehir Hilal-i Ahmer Hastanesi'nde hastabakıcı olarak görev alan Halide Edip Hanım, yaşanan sıkıntılardan şu şekilde bahsetmekteydi(152):

“ 2 Haziran 1921’de bir hastabakıcı üniformasıyla Eskişehir istasyonundan Hilal-i Ahmer Hastanesi’ne yürüdüm... Hastane yaralılarla doluydu. Ben, otuz hasta yatan en büyük koğuşa bakıyordum... Haziranın dokuzuncu günü hastane tıklım tıklım olmuştu. Artık her odayı bir koğuş haline sokmaya mecbur kalmıştık. Yunanlılar büyük taarruza başlamış, yüz bin kişilik ordu ve kudretli bir topçu alayı ile harekete geçmişlerdi... Bana bütün Türkiye bir hastane olmuş gibi gelirdi... İşte savaş denilen kanlı ziyafetin burası mutfağı...”

5.1.1.7.2. Kırşehir Nekahethânesi

Hastanelerden taburcu edilip uzun müddet istirahat muhtaç bir hayli zâbitânın (*subayların*) mevcut olduğu nazar-ı dikkate alınarak bunlar için geride havası iyi bir mahalde bir nekahethâne tesisi lüzumu Sıhhiye Dairesi tarafından Mayıs 337 (M.1911) nihayetinde teklif edilmekle Kırşehir’de Mekteb-i İ’dâdi binasında bir zâbitân nekahethânesi tesis edildi.

Mektebin muhtac-ı ta’mîr bir hayli aksamı bulunduğundan en az bir zaman içinde tamirât ve termimâtı ikmâl ve yüz yataklık bir nekâhethâne ihzar edilmiştir. Aynı zamanda zâbitâna bir suhulet olmak üzere yine Sıhhiye Dairesi’nin müracaatı üzerine bu nekahethaneye i’zâm edilen zâbitânın Ankara’dan Kırşehir’e masârifi seferiyeleri Hilâl-i Ahmer tarafından temin edilmiştir.

Eskişehir’in tahliyesine mecburiyet hâsıl olmasından Eskişehir Hastanemizin Kırşehir’e nakli zaruri görülmesinden Ağustos 337 (M.2922) tarihinden itibaren mezkûr nekâhethâne hastane haline ifrağ olunmuştur (sokulmuştur)(151).

5.1.1.7.3. Kırşehir Hastanesi

Kırşehir Hastanesi 16 Ağustos 337 (M.1921) tarihinde iki yüz yataklı olarak küşad edilmiştir. Evvelâ zâbitân ve neferâna mahsûs olan bu hastane bilâhare daha ziyâde hal-i mükemmeliyete ifrağ edilerek yalnız zâbitâna hasr edilmiş ve bu suretleri hastanelerden naklen ve cephelerden doğrudan doğruya gelen mecrûhîn ve zâbitânı taht-ı tedaviye almıştır.

Kırşehir'de Gurebâ Hastanesi olmadığından fukarâ-i ahâlden müracaat edenlerden muhtâc-ı ameliye olanlarına da ameliyat yapılmış ve haftada üç gün muhacirin ile fukara ahaliye ve zâbitân ailelerine de muayene günü tahsis edilerek muayeneleri icra ve tedavilerine ihtimam edilmiş ve lâzım gelen ilâçlar meccanen (ücretsiz) tevzi olunmuştur. Bu esnada yevmi hastane muayenehanesine müracaat edenlerin adedi seksenden aşağı düşmemiştir. Üç buçuk ay devam eden Kırşehir Hastanesine artık oralarca lüzum-u kat'î olmadığı anlaşılmış ve 1 Kânûn-u Evvel sene 337 (M. 1 Aralık 1921) tarihinde lağv edilmiştir. Bu hastanede ne kadar mecruh ve hasta tedavi edildiği cetveli mahsûsunda gösterilmiştir(151).

5.1.1.7.4. Ankara Hastanesi

İkinci İnönü Harbi'nin son günlerinde, yani Mart 337 nihayetinde Müdafa-i Milliye Vekâleti Sıhhiye Dairesi'nin teklifi üzerine Ankara'da dahi yüz yataklı bir mecrûhîn hastanesi açılmıştır. Vaktin darlığından dolayı sebk eden geceli gündüzlü mesaî ile üç dört gün içinde Ravza-i Terakki Mektebi'nde hastane ihzarına muvaffakiyet hâsıl olmuş ve bu hastanede Mayıs 337 (M.1921) nihayetine kadar mecruh kabul olunmuştur. Fakat bir taraftan mektep binasının kifayetsizliği ve diğer taraftan talebenin tahsile devam edememesi gibi mahzurlar nazar-ı dikkate alınarak hastanenin İstasyon civarına nakli tensip olundu(151).

İstasyon karşısında en iyi iki binadan biri zâbitâna ve diğeri efrada tahsis olunarak karyola ve yatak teçhizatı yeniden vücûda getirildi. Bilhassa

ameliyâthânesinin mükemmeliyyet ve âlât-ı cerrahiye ve mevâd-ı timariyesinin mebzûliyetini (hasta bakımı, yara tedavisi için gerekli malzemenin çokluğunu) gören Sıhhiye-i Askeriyye Dâiresi İstasyonda diğer iki askeri hastanesindeki mühim ameliyatın Hilâl-i Ahmer Hastanesi'nde yapılmasını teklif etti. Bu güzel ameliyathane sabahtan akşama kadar üç hastaneye ameliyathane vazifesini gördü. Hastane hey'et-i sıhhiyesinin ve hanımların gayret ve faaliyetleri şâyân-ı kayıttır(151).

5.1.1.7.5. Isparta Hastanesi

Eskişehir ve Sakarya Muhârebeleri'nde bilâ fasıla hizmet-i vataniyesini ifâ eden hastanemizin son zamanlarda cephe gerisinde daha büyük ve mühim hizmetler ifâ edeceğini nazâr-ı dikkate alan Hey'et-i Murahhasamız hastanenin bütün teçhizat ve malzemesiyle cephe kumandanlığının tensip edeceği mahalde tesis edilmek üzere cephe gerisine i'zâmına karar verdi(151).

Isparta'da faaliyete başlamak üzere bulunan hastanemizin tam cephe gerisinde pek büyük ve meşkûr (teşekküre değer) hizmetlere muvaffak olacağına kaniiz(151).

5.1.1.7.6. Konya Hastanesi ve Tevâbi'i

336 Eylülünde Adana muhtâcîn ve muhâcirînine muavenet etmek üzere Fransızlardan istihsâl edilen müsâade üzerine Mersin tarikiyle Adana'ya sevk olunmak üzere İstanbul Hilâl-i Ahmer Merkez-i Umumiyesi'nce sekiz tabip ve on iki memur ve hastabakıcıdan mürekkep ve her türlü imdâd ve muavenet levazımını hâmil mükemmel bir heyetin teşekkül ettiği haber alınmış idi(151).

Bu heyetin İstanbulca ihzarı esnasında Damat Ferid heyetinin sükûtu vukû'a gelmesi üzerine heyetin Antalya tarikiyle Türkiye Büyük Millet Meclisi arazisine iltica eden muhacirine muavenet etmesi tercih olunarak İstanbul işgalinden sonra

Merkez-i Umumi'nin Anadolu'ya karşı ilk tezâhür-u muâvenet-kârânesini teşkil eder(151).

Heyetin Antalya'da geçirdiği onsekiz gün zarfında muhacirinden pek muhtaç olanlara çamaşır, hasır gibi malzeme tevzi etmiş ve bazılarına mua'venât-i nakdiyede bulunmuş ve muvakkaten açtığı dispanserde bir çok hasta tedavi eylemiştir. Heyet oradan hareketle Kanûn-ı Evvel 336 (Aralık 1920) tarihinde Konya'ya muvasalat etmiş ve bu sırada Cenup cephesinde başlayan muhârebât dolayısıyla heyetin Ordu Sıhhiyesine muaveneti daha elzem görülmüş olduğundan cephe kumandanlığının tensibiyle yirmi beşi zâbitâna mahsûs olmak üzere yüz yataklı bir mecrûhîn hastanesi küşat etmiştir. Konya Hastanesi görülen lüzum üzerine Haziran 337 (M.1921) evâsıtına doğru iki yüz yatağa iblağ edilmiş ve bunun yüz adedi son aylar zarfında zâbitâna tahsis olunmuştur. İcabat-ı mevsim nazar-ı i'tibâra (dikkate) alınarak Ağustos 337 zarfında "Meram" sayfiyesinde onbeş yataklı bir de zâbitân nekahethânesi açılmış ve bu nekâhethâne el'an devam etmekte bulunmuştur. Mecrûhîn Hastanesi'ne bi'l-iltizâm en ağır mecrûhîn kabul edilmiş bi'nnetice oldukça da mühim ameliye-i cerrâhiyeler icra edilmiştir. Şimdiye kadar kısım-ı azâmi sadr (baş) ve batna (karna) âid olmak üzere iki yüz on dört ameliye icra edilmiş ve bunlardan otuzüçü muhtelif emrâz-ı ayniyeye âid bulunmuştur(151).

Heyet maksad-ı izâmına sâdık kalmak isteyerek Murahhaslıktan aldığı emir üzerine mülhakatta ve hat güzergâhında muhacirinin kesafet (kalabalık) arz ettiği menatıktaki tetkîkâtına Şubat 337 (M.1921) bidayetinde bi'l-ibtidâr Ereğli, Bor ve Nemrun kasabalarında birer dispanser tesîs etmiş ve bilâhare Pozantı-Belemedik'te de bu tesisatı idâme etmiştir(151).

Konya'da elan devam etmekte olan bir dispanserle diğer dispanserler de bi'l-cümle muhacirin ve muhtâcîn-i marzâ (arzu eden muhtaçlar) kamilen taht-ı tedaviye alındıkları gibi Bor Kasabasında belediyenin muâvenetiyle on beş yataklı bir muhtâcîn hastanesi teşkil edilmiş ve sekiz ay müddetle muhtâcîn ve muhacirinin imdadına yetişilmiştir. Heyet Konya, Ereğli, Bor dispanserlerini sıtma ve frengi mücadelesini de uhdesine almış ve bu münâsebetle elli kiloyu mütecaviz kininle bine

yakın miktarda neoselvarsan sarf etmiştir. Konya Hastanesi bakteriyoloji laboratuvarı ile Ereğli ve Bor dispanserlerinde mevcut hardebînler i'ânesiyle binlerce tahlilât-ı hardebîniye yapılmıştır(151).

1921 yılında Konya'da 12. Kolordu Hastanesinde yatanların yüzde sekseni zatürre hastasıydı. ve gereğince ilaç yoktu... Genelkurmay Sağlık Dairesi raporlarına göre, hastanelere başvuran ve yatırılan hasta sayısı, 1921'de 151 783, 1922'de 247 988'di. Yaralıların taşınması ciddi bir sorundu(151).

Bozkırlarda hasta ve yaralı nakli çok zor koşullar altında yapılıyordu. Hasta ve yaralılar at, eşek, katır ve kağnıyla yapılıyordu. Bu koşullar yalnız o günlere ait değildi. Dünya Savaşı'nda da durum aynıydı. Anadolu'nun genç insanları Balkan Savaşı'ndan beri kurşun kadar hastalıktan da kırılıp durmuştu(151).

ALTINCI BÖLÜM

6.1. GÜNEY CEPHESİ

6.1.1. Urfa - Maraş Gaziantep Savunma Hareketleri

İngiltere Hükûmeti'nin müttefiklerle anlaşarak yetkili kıldığı İngiltere Hükûmeti Akdeniz Donanması Başkumandanı Koramiral Kalthrope ile Osmanlı Hükûmeti tarafından yetkisi bulunan Bahriye Nazırı Devletli Rauf Beyefendi, Hariciye Müsteşârı utufetli Reşat Hikmet beyefendi, Genel Kurmay yarbaylarından Sadullah beyefendi arasında kararlaştırılıp imzalanan mütareke şartlarının Maraş'ı ilgilendiren maddeleri şunlardır:

Madde 4. İtilaf Hükümetlerine mensup harb esirleri ile Ermeni esirleri ve tutukluları İstanbul'da toplanacak ve kayıtsız şartsız İtilaf Hükümetlerine teslim olunacaktır.

Madde 7. Müttefikler, güvenliklerini tehdit edecek durum olduğunda herhangi strateji noktasını işgal hakkına sahip olacaklardır.

Madde 10. Toros tünellerinin müttefikler tarafından işgali.

Madde 16. Hicaz'da, Asir'de, Yemen'de, Suriye'de ve Irak'da bulunan muhafız kıtaları en yakın İtilaf Kumandanına teslim olunacaktır ve Kilikya'daki kuvvetlerin düzeni korumak için gerekli miktardan gerisi beşinci maddedeki şartlara uyularak kararlaştırılacak şekilde geri çekilecektir.

İngiltere Kraliyet Hükümeti harp gemilerinden Limni'de Mondros limanında demirlemiş olan Agamemnon zırhlısında 1918 senesi Ekiminin 31. günü iki nüsha olarak imza edilmiştir(153).

Osmanlı Ülkesi'nin herhangi bir kısmında herhangi bir asayişsizlik olursa, orasının düşman devletlerce işgal edilmesi maddesi mütarekenin esasını oluşturuyordu. Memleketin bir çok yeri bu bahane ile işgal ediliyordu(153).

26 Mart 1919'da Ermeni delegasyonu isteklerini Paris Barış Konferansına sundu. Ermenistan Cumhurbaşkanı Nubar ve M.Ahoraman Paşa görüşlerini şu şekilde bildirdiler: Kilikya ve Anadolu'nun doğusunda altı vilâyet ile Trabzon kıyılarını da içine alan büyük Ermenistan'ın kurulmasını ileri sürdüler. Osmanlı'dan alacakları bu yerleri 20 yıl süre ile manda altında bırakmayı da kabûl ediyorlardı. Avrupa'nın hedeflediği Kürdistan ile Ermenistan istekleri birbiriyle çakışıyordu. Hıristiyan Ermenileri kullanmayı Müslüman Kürtleri kullanmaktan daha kolay bir iş olarak gören Avrupa; Ermeniler'i kendi işgal gücünün içine asker olarak almaya başladı. Ermenilerle Kürtlere vaat edilen yerlerin önemli bir kısmı da gizli anlaşmalarla Fransızlara verilmişti. Ermenistan'ın en geniş hududu Osmanlı'dan Ruslara vaat edilen yerler olabilirdi(154).

İngilizler ile Fransızlar arasındaki rekâbet sebebiyle İngiltere Ermenistan ve İstanbul'la Amerika'nın ilgilenmesini istiyordu.Amerika ise o günlerde sadece Ermenistan'la alâkadarı. Bunda Amerika'ya gitmiş olan Ermeni diasporasının etkisi büyüktür.Ayrıca Ermenilerin mandayı kabûl etmesi ve Güney ile Doğu Anadolu'da yer edinecek olması Amerika'nın ilgisini çeken nokta idi. Güney Anadolu mütarekenin ilk aylarında Çukurova ve çevresi olarak işgal altına girdiği halde memleket sathında İzmir'in ve İstanbul'un işgali kadar dikkati çekmemiştir. 1918 Aralık ayında İngilizler Adana'yı işgal etmişlerdi. Gelirken Ermeniler'i de getiriyorlardı. Bölgede Fransızlar'ın eğitip silahlandığı Ermeniler yüzünden Türkler için can ve mal emniyeti kalmamıştı.

İzzet Paşa'nın Sadareten istifasının ertesi günü İskenderun'un durumunu görüşen itilaflar ile Osmanlı arasında bir sözleşme imzalandı. Fakat 24. madde gereği 11 Kasım 1918 günü erzak ambarı önünde biriken insanların yaptığı gürültüyü bahane eden Fransız komutan şehirdeki jandarma ve polis de hemen şehri terk etmelerini istedi. Onlar da hükûmetin yerlerini terk etmemeleri emrine rağmen

kasabayı bıraktılar. Fakat kaymakam ve Liman reisi İskenderun'a geri çevrildiler ve bu sefer de Fransızlarca tutuklanarak şehirde teşhir edilip ahırda tutulduktan sonra Payas'a yollandılar(155).

Kırıkhan'daki silahlara da sözleşmeye aykırı olarak el koyan Fransızlar bunları yaparken İngiliz Hükûmeti başka isteklerde bulundu.Pozantı'nın kuzeyine kadar Türk Ordusu'nun silahlarını teslim ederek çekilmesini istedi ve bunun 15 Aralık 1918'e kadar bitmesini istedi. Ayrıca bu kuvvetlerin terhisini de istedi. Bu mütarekeye aykırı hükümlere karşı Osmanlı direnmiyordu(156).

1916 yazında Londra'da Türkiye'yi paylaşma planları hazırlanırken Fransız temsilci Francois George Picot, İngiliz temsilci Sir Mark Syke'in huzurunda, Ermeni lider Bogos Nubar Paşa ile bir anlaşma imzalamıştır. Bu anlaşmaya göre Kilikya'da Türklere karşı savaşmak üzere bir Ermeni lejyonu kurulacaktır. Doğu Lejyonu denilen bu birlik, Fransa'nın Kilikya'da ileride gerçekleştirmeyi tasarladığı Küçük Ermeni Devleti ordusunun çekirdeği olacaktır (157). Bununla birlikte Çukurova bölgesini mütarekeden sonra başlangıçta İngilizler'in işgal etmesi Fransızlar'a karşı bir pazarlık konusu olarak ellerinde bulundurmak amacıyla petrol sahası Musul vilayetiyle birlikte Kilis, Cerablus, Birecik, Urfa, Maraş ve Ayıntap'ı da işgal etmeyi tasarımlarından kaynaklanmıştır (158). İngilizler 22 Şubat 1919'da Maraş'ı işgal etmiştir(159).

Mondros ateşkesine göre Maraş'ın işgal edileceğini anlayan bazı köylüler İngilizler'in şehre giriş yapacakları Pazarcıkla narlı arasındaki Aksu köprüsünü yaktılar. Antep'ten çıkan İngilizler yolları tamir ederek ilerlediler. Aksu'ya geldiklerinde dar bir köprü kurarak oradan da geçip ilerlemeye devam ettiler. Beraberinde Maraş'tan ve Zeytun'dan gitmiş Ermeniler de geliyordu ve çok taşkınlık yapıyorlardı. Şehirdeki Ermeniler de onları karşılama hazırlığındaydılar. İngiliz kuvvetlerinin şehre girişi sırasında Trasanta rahiplerinin bandosu ile ellerinde çiçekler olduğu halde Şeyhadil Caddesi'nin ilerisinden onları karşıladılar. 22 Şubat 1919 günü Ermeniler "Yaşasın İngilizler, yaşasın Ermeniler, kahrolsun Türkler" diyerek avazları çıktığı kadar bağıyorlardı. Önde bando, arkasında Ermeniler,

onların arkasında da İngiliz kuvvetleri şehre girerken onları gören bütün Türkler ağlıyordu. Kalabalık aynı taşkınlıkla hükûmet Caddesi'nden kuzeye doğru ilerleyip Uzunoluk'u geçerek Kışla Caddesi'ne yürüdü. Kışlaya yönelmeye kalkan grubu gören Mülazım Teğmen Cemal kılıcını çekmiş ve oradaki bir bölük askere silahbaşı emri vermişti. Bunu gören İngiliz kumandanı Ermeniler'i azarlayıp yönlerini Amerikan Koleji tarafına çevirmişti. Kışlanın biraz aşağısındaki bahçede (şimdiki eski Vali Konağı önündeki bahçe) çadır kurdular. Maraş'a gelen bu İngiliz kuvveti bir alay süvariden ibaretti (161). İngilizler Maraş'ta Türklerle çatışacak kadar uzun kalmasa da bereberlerinde getirdikleri Ermeniler buradaki çatışmaların esas sebebini oluşturacaktı(160).

Ermeniler; çarşı pazarda milletin hissiyatını rencide edecek tavırlarla dolaşıyordu. Elllerinde kırbaçlar, bellerinde revolver ve kama, ayaklarında çizme, başlarında önü sivri kasket olduğu halde gelip geçene sataşmaktaydılar. Bunlar köylere gidip gelen Türk yolculara da saldırmaktaydılar. Issız yollarda köylülerden öldürdükleri de olurdu. Bazı Ermeniler de Türkler aleyhine mahkemelere başvurmuşlardı. Her hangi bir Türk'ün elindeki hayvanını "benimdir" diyerek sahte şahitler gösterip aldıkları olurdu. Sürgünden evvel Türklere sattıkları malları iki şahit gösterip hükûmet marifetiyle geri almakta ve bedellerini de vermemekte idiler. İngilizler Ermenilerin bu tür tecavüzleri epey hoş görüp destekledikten sonra Türklerin galeyanına sebep olabileceğini anlayıp bazı tedbirlere başvurdular. Fransa'dan gelen asker Ermenilerin azaltılması ve Türkler'in ileri gelenlerinin sürülmesi düşünülmüştü. Maraş mutasarrıfı Ata Bey ileri gelenlere kefil olarak buna engel olmuş, sivri kasketliler de ortalıkta görünmez olmuşlardı (161).

Ermenilerin taşkınlıkları Fransızlar'ın gelmesiyle iyice artmıştı ki daha Fransızlar'ın gelişinden iki gün sonra Fransız askerleri ve onları gezdirmek niyetiyle Fransız askerî üniforması giymiş Ermeniler çarşıya çıktı. Kilikya hükümetinin kurulduğunu ilân etmeye başladılar. Buna tahammül edemeyen Türk halkından bazısı çarşı karakol amiri Komiser Cemil vasıtasıyla taşkınlıkların engellenmesi için Mutasarrıf Ata Bey'e haber yolladılar. Ata Bey ise bu müracatı yapanları hadise çıkarmamaları için tevkif ettirdi (162). Bu sırada Ermeniler yeni bir Fransız

kuvvetinin daha De Fontaine komutasında dört yüz Ermeni, bin Fransız beş yüz Cezayirli ile gelmesiyle (30 Ekim 1919) şımarmışlardı. Çarşıda önlerine gelen Türk'e sataştılar, hakaret ettiler hatta hükümet binası önüne geldiklerinde kapıdaki nöbetçiye sataşıp genelev sordular.

Hükümeti tahkir eden laflar ettiler ve ordan geçmekte olan bir posta müvezzinini dövdüler. Çarşıda yaptıklarına karşılık bir engelle karşılaşmamışlardı. Bu yüzden kışlaya dönerken iyice saldırganlaştılar. Kışla yolunda Uzunoluk'tan geçerken bir kadına sataştılar. Akşam üzeri gerçekleşen olayda Uzunoluk Çarşısı'nın köprüye yakın bir yerde bir Çavuşlu Mahallesi'nden olup değirmenden gelmekte olan ve kucağında iki yaşında bir çocuk bulunan Elbistanlı Asaf'ın karısı Elife'ye musallat olarak dinine küfreden Ermeni "daha yüzün kapalı mı kalacak?" diyerek yüz peçesini alıp götürür (163). Durumu gören Türklerden bazıları hemen taşlarla mücadeleye girişmişler Ermeniler de bunlara silahla kullanmaya kalkmış o sırada henüz şehri terk etmemiş olan İngiliz süvarilerinin yetişmesi ile olay son bulmuştu. Polis Memuru Sabri Efendi olayı araştırmak üzere Uzunoluk çarşısına geldiğinde yani yarım saat kadar sonra Ermeniler gelerek aynı yerde ikinci bir hadise çıkarırlar. Fransız elbiseli Ermeniler hamamdan çıkan kadınlara yanaşarak "burası artık Türkler'in değildir, Fransız memleketinde peçe ile gezilmez" diyerek birinin peçesini yırtar (162). Bu İngiliz işgalinin ilk gününden beri beklenen olayların öncüsü oldu (155). Çünkü peçesi yırtılan kadın bayılmış, diğerleri de bağırmaya başlamışlardı. Hadiseyi Kel Hancı'nın kahvesinden seyreden Türkler hemen gelerek müdahalede bulundular. Fransız ve Ermenilere nasihat ederek yollarına doğru dürüst gitmelerini söyleyen Çakmakçı Said ve Caffarkabuloğlu Osman düşman kurşunu ve dipçiğiyle ağır yaralandı. Çakmakçı Said'in yarası ağır olup yere düşünce Uzunoluk Camii'nin altmışlık müezzini Hacı Sütçü İmam başından beri koruduğu soğukkanlılığını bozarak geldi ve Karadağ tabancısını peçe yırtan ve Çakmakçı Said'i yaralayan Ermeni'ye doğrulttu. "Durun bire densizler! Durun bre köpek soyları namus günüdür" dedi ve silahını ateşledi. Diğer Ermeniler kaçışırken silah sesine İngiliz ve Fransız devriyeleri geldi. Yaralı Ermeni'yi otomobille kışlaya götürdüler (162).

Uzunoluk'taki olaydan sonra her tarafta Sütçü Hacı İmam'ı arayan Ermeniler onu bulamadılar. Fakat Karaküçük Zeytinliği yanından geçen Antep yolu üzerinde bulundu bir Türk gencinin bedeni bulundu. Elleri arakadan bağlı halde, boğazı , kulakları, burnu kesilmiş ve bütün azaları bedeninden ayrılmış olarak bulunan kişinin O'nun dayısı oğlu Atoluğu Mahallesinden Tiyeklioğlu Kadir olduğu anlaşıldı. Bu olay Ermenilerin Sütçü İmam'a düşmanlığının bir sonucu olarak bilindi. Bu cesedin birkaç cepheden resmini çekmek isteyenlere Mutasarrıf Ata Bey “İsyan mı çıkaracaksınız” diyerek mani oldu (162).

Bir başka yerde Küçük Çavuşlu Restabaiye Camii'nde ezan okunurken yanındaki arkadaşına “eşek anırıyor git te torbasını geçir başına” der ve bunu duyan Demirci Ahmed Ermeni'nin ağzını burnunu kırdı. Fransız subaylarının müdahalesi ve Ermeni'yi uyarmaları üzerine olayın büyümesi o sırada önlendi fakat o gece bir muhacir şehit edildi (162).

Bu olayların ertesinde 3 Kasım 1919'da Fransızlar Ermenilere silah dağıtımına başladılar. Başlangıçta Türklerin dikkatini çekmemek için tedbir alıp nakliyatta kullanacakları Ermenileri Türk askeri kılığına sokmuşlardı. Silah sevkiyatı Ermenilerin toplu buldukları yerlere akşam ile yatsı vakti arasında yapılıyordu. Bu tedbirlere rağmen onları fark eden Türkleri öldürdüler. Bu silahların numaralarından Türklere ait mavzerler olduğu ve kışladan alındığı anlaşılmıştır. İngiliz işgali döneminde bu silahlar Türk Askerlik Şubesinin murakabesinde olmak üzere muhafaza altına alınıp kışlanın kapısına Türk ve İngiliz ortak mührü konmuştu. Fransızlar ise bu mührü kırarak silahları Ermenilere dağıtmışlardı (161). Bu sırada Fransız komutanından vaize mektup getiren Ermeni mektubu vermek için cami avlusuna girince birisi “Ermeni bomba atıyor” diye bağırdı. Cemaat iyice telaşa düştü. Evliya Efendi Ermeni'yi yakalayarak Çarşı Karakoluna götürdü. Ermeni getirmiş olduğu mektubu Evliya Efendiye verdi. Ermeniler o gün için camiye bomba atmadılar fakat daha sonra bunu yapacaklardır. (155) O gün olaylar yaşayan Hüsameddin Karadağ'ın anlattığına göre Cuma namazı esnasında şu şekilde gelişti: “Cuma namazının vakti ermişti, Ulu cami hıncahınç dolmuştu. Osmaniye'den gelenlerin de bazıları camide idi. Ben de birinci safta vaiz kürsüsünün önünde

bulunuyordum. Ezan okundu, sünnetler kılındı, hatip minbere çıktı, ikinci ezan okundu, hatip hutbeye başladı. Elhamdülillah der demez dışarıda bir gürültü koptu, bu gürültü içeriye de geçti, (bayraksız namaz kılınmaz) sesleri duyuldu. Cemaat camiye boşaltmaya başladı. Biz de herkes gibi ayakkabılarımızı alarak kendilerimizi dışarı attık. Bu esnada minberdeki tarihi Sancak omuzlanarak götürülüyordu. Artık camide kimse kalmamıştı. Havluda beli iki kat olmuş bir ihtiyar: (Haydin babam din gavgasıdır bu) diyerek elleriyle halkı ileriye doğru yürütmeye çalışıyordu. Halkın Ulu camiden sancağı alarak başlayan kıyama derhal her tarafa yayıldı dükkânlar bir anda kapandı. Ermeniler büyük bir korku içinde evlerine kapandılar. Ulu camiden halk Kaleye doğru yürüdü, kalenin kapıları Governörün jandarmaları tarafından kapanmış idi. Halk Kale duvarlarına tırmandılar ve Kaleye girdiler. Kapılar da açıldı. Meydan gazilerle doldu. Al sancak yerine çekildi. Birkaç el tabanca da atılarak Bayrak selamlandı” (160).

21 Kasım 1919 da General Keret; (Querette) yayınladığı beyannamede, Fransa'nın, Padişahın müsaadesi ile işgal ettikleri bölgelerde Manda idaresi kurulduğunu ilân etmişti. Öte yandan Ermeniler, Paris'- deki Ermeni heyetinin teşebbüsü ile Doğu bölgelerinde bir Ermenistan Hükümeti kurulması yolunda söz almışlardı. Bu söz veriş; İngiliz ve Fransızlar tarafından silâhlendirilen Ermeni Halkı için büyük bir şımarıklık vesilesi olmuştu. Ceyhan nehri ile Göksün (Süleymanlı) - Zamantı çayları arasındaki dağlık kesimde zeytin ve Haçin (Saimbeyli) ile Şar Dağlan Ermenileri ayaklanmışlar, mevcutları 3 000'i aşan çetelerin giriştiği katliâm hareketi üzerine Türklerde silâha sarılarak ilk mücadeleye başlamışlardı. Her türlü silâh ve malzeme üstünlüğüne sahip modern bir askeri kuvvete karşı yapılan mücadele, tam bir millî başarı olmuş, Fransızlar karlı tipili bir kış gecesi (11/12 Şubat) Maraş'tan ve 9 Şubat 1920 de, başlayan ve iki ay süren savaşlar sonunda da Urfa'dan çekilmek zorunda kalmışlardı.

İngiliz'lerin Ayıntabı işgallerinde kumandanın maiyyetinde bulunan Ermeni LEONYAN'ın kışkırtması ile Ermenilerin Türklere karşı düşmanca hareketleri artmış, tehirden dönen yerli ve yabancı Ermeni'ler işi azıtmışlar, Memleket ileri gelenleri Suriye ve Mısır'a sürgün edilmişlerdi. Şehirde sıkı yönetim ilân edilmiş.

Hükümet konağı işgal edilmişti Halk elindeki silâh ve cephaneleri teslim etmiş olmalarına rağmen, Ermeniler ve Kollej müdürü NEZİL, Türklerin elinde daha 20 000 silâh bulunduğunu ileri sürmüştü. Ermenilerin elinde ve omuzlarında binlerce silâh varken hiç birisine dokunulmamış, on gün süren Arama - tarama da dükkânlar kapanmış, iki kişiden fazla topluluğa izin verilmemiş, fakat bir şeyler bulunamamıştı. Şehir Fransız kuvvetlerine teslim edilince yer 1927 ve Fransız Birliklerindeki gönüllü Anadolu Ermenileri sarkıntılık ve tehditlerini arttırmışlardı. Dayanılmaz bir hâle gelen bu hareketler karşısında kurulan «AYIN- TAP MÜDAFAA-İ HUKUK» cemiyeti dışardan temin ettiği silâh ve cephaneye ile şehirde ve köylerde kısa zamanda millî varlığı göstermeye başlamış, Fransızların 500 kişilik bir Birliğini MEMİK Ağa kumandasındaki Milis kuvvetler Arabdar mevkiinde perişan etmişti. 34 Aralıkta Fransız askerlerinin, kucağındaki çocuğu ile bir kadını süngülemeleri, şehirdeki kaynaşmayı arttırmış, ahalî de silâha sarılmıştı. 21 Şubatda Ermenilerle Türklerin arası tamamen açılmış, mahalleler ve sokaklarda çatışmalar artmış, yaralı ve şehitler verilmeğe başlamıştı(106).

6.1.2. Güney Cephesi Sağlık Hizmetleri

Antep'e işgal esnasında ve işgalden sonra olmak üzere iki ayrı heyet gönderildi. Üç doktor ve dört memurdan teşkil edilen ilk heyete 25 bin lira tahsis edilerek Nisan 1921'de İstanbul'dan yola çıkarıldı. Heyet beraberinde 25 bin parça çamaşır, 5 bin parça diğer levazımla birlikte birçok sağlık malzemesi de götürüyordu. Bir Fransız hastane gemisi heyeti İstanbul'dan İskenderun'a getirdi.

Antep'in dokuz ay muhasara altında kalmasından sonra Fransızlar tarafından işgal edilmesi üzerine, şehirdeki halk açlık ve sefaletle karşı karşıya kalmıştı. Öyle ki, halkın dörtte üçü zerdali çekirdeğinin öğütülerek karıştırıldığı bir undan yapılan ekmekleri yemeye mecbur olmuştu. Bu arada trahom, şark çıbanı, frengi ve bel soğukluğu gibi hastalıklar ortaya çıkmıştı.

OHAC heyeti Antep'e geldikten sora, 20 Mayıs'tan itibaren, belediyenin tahsis ettiği binalar muayenehane, ameliyathane ve eczane haline getirilerek bir dispanser açıldı. Bayramın yaklaşması üzerine, mahalli yöneticilerden teşkil edilen bir komisyonun nezaretinde 4 000 kişiye eşya ve çamaşır dağıtıldı. O sırada Amerikan Hastanesi faaliyetine durdurmuş olduğundan heyet, çalışmalarını artırarak faaliyeti süresince 3 binden fazla hastayı tedavi etti. Heyet, Antep'te Amerikan Koleji'nin alt katında bulunan Türk subay ve sivil esirlerle, yine o civarda bir mağarada tutuklu bulunan askerleri ziyaret ederek yardımda bulundu. OHAC heyetinin teşebbüsü sonucu esirlerin haftada bir defa aileleri ile görüşmeleri sağlandı.

Kilis Havalisi Komutanı, 15 Temmuz 1921'de II. Kolordu Komutanlığına "Hilâl-i Ahmer Heyetinin kâmilin İskenderun tarikiyle Dersaadet'e hareket eylemiş bulduklarını bildirmişti(107, 164). BMM Hükümeti ile Fransa arasında Ankara Antlaşması'nın imzalanması ve Antep'in tahliye edilmesinden sonra buraya ikinci bir heyet gönderildi. İstanbul ambarından sağlanan çamaşır, ilaç ve sağlık malzemesi Mersin limanına çıkarıldı. Mersin sevk memurluğu Mart 1922'de bir telgrafında, İstanbul'dan gönderilen 79 sandık ve 14 balya tıbbi malzeme ile çamaşır v.s levazımın Mersin'e geldiğini bildiriyordu. Ankara Murahhaslığı Dr. Reşit Sami'yi eşyanın dağıtımını için Mersin'e gönderdi(165).

Antep'te başlayan Millî harekete sağlık yardımında bulunmak üzere Ankara'da tedbirler aranmakta iken gönüllü olarak katılma isteğinde bulunan Yd. Tbb. Yzb. Fahri (Can) Bey de aldığı emirle Ayıntab'a hareket etmişti. Maraş'ta mutasarrıf Remzi Bey, doktorun takip edeceği yolculuğun tehlikeleri hakkında bilgi vermiş olmasına rağmen yoluna devam arzusunu belirten doktor, Dokuzuncu Tümen Kumandanı Hayri (Nakliye Müfettişi Hayri Paşa) Bey'in refakatında Antep yakınlarındaki Beyler Beline kadar gelmiş, burada Hacıbaba tepesinden bir kılavuz ile gizlice şehre girmeyi başarmıştı. Bu sırada General GOURAUD' birlikleri şehri tamamen muhasaraya almış bulunuyordu(106).

1920 yılında ordunun teşkilatlandığı ve ikmal erleri ile takviye edildiği sırada Anadolu'nun her tarafında baş göstermiş olan bulaşıcı hastalıklar, ordu sağlığı

bakımından da tehlikeli bir hal almıştı. 1921 yılında Adana Cephesi'nde lekeli humma ve hummayi racia vakalarına sık sık rastlandı. Buharla temizleme araçlarının ikmal edilmesi ve uygulamanın düzenli bir şekilde yürütülmesine önem verildi. Tümenlerde temizlik ekipleri teşkil edilerek müfrezelerde gerekli temizlikler yaptırıldı. Birlikleri bulaşıcı hastalıklardan korumak ve aşı uygulaması için İstanbul'dan bir uzman getirtildi. Ankara'da bir Aşı Hazırlama evi açıldı. Bu kurum I. İnönü Muharebesi'nden önce Sivas'a nakledildi(104).

Milli Savunma Bakanlığı Sıhhiye Şubesi teşkil edildiği zaman, Adana bölgesinde, Kuvayı Milliye emrinde, Belemelik'te 50 yataklı, bir hastane kuruldu. 1921 yılında Adana bölgesinde yatak sayısı arttırıldı. Belemelik'te 500, Kozan'da 200, Maraş'ta 400 yataklı hastaneler oluşturuldu(104).

Anteb'i içten ve dıştan müdafaa eden kuvvet 1 000 kadar muharip mücahit ile bir kısım gözü pek yardımcı kişilerdi. Martin, Mavzer, Çakmaklı tüfek ve tabancalar yanında bir tek de ağır makineli tüfekleri vardı. Şiddetli çarpışmaların başında Memleket Hastanesi tahrip edilmiş, Mevlevi Şeyhi Mustafa Efendi'nin Şeyh Camii yanındaki evi, 100 yataklı bir hastane haline getirilmiş, Cami de Ameliyathane olarak tertiplenmişti. Toplanma yeri olarak kullanılan diğer camilere kaldırılan yaralıları yolda ateşe tutan Fransızlar, tedaviye alındıkları yerleri de ateş altına almaktan geri kalmamışlardı. Hasta ve yaralıların yatırıldığı Caminin minaresine Kızılay Bayrağı bile çekilememişti(106).

Hastanede Dr. Şahap, Fahri Can, Fevzi Beyler, ateş yağmuru altında ellerinden geleni yapmaktan geri kalmamışlardı. Şehirde eli silâh tutanların hepsi görev başında çarpışırken, sokaklarda dolaşan güçlü kuvvetli bir takım erkeklerin Frengili oldukları için Dr. İbrahim Beyin raporu üzerine göreve katılmadıkları anlaşılmıştı. Merkez Kumandanı Arslan Bey'in Başkanlığında Jandarma Kumandanı ve Çınarlı Cephesi Kumandanı Kartal (Zühtü) Bey ile Doktor Fahri Çan'ın katıldığı bir toplantıda durum gözden geçirilmiş, yapılan sıkı bir muayeneden sonra 250 kişi mücadeleye sevk edilmişlerdi(106).

Kuşatma içinde haberleşme işleri Güvercinlerle yapılmış, Özdemir Bey'in sekreteri Kâmil Bey şifreleri bunlarla birliklere ulaştırmıştı. Kuşatma devam ettikçe ilâç darlığı da başlamış, Teintur d'iode bile bulunmaz olmuştu. Elde iode vardı, fakat alkol yoktu. Evlerden erzak toplamakta olan ekiplerin bir mahzende buldukları üç varil 90 derecelik ispiroto ile yeteri kadar tentür yapılmış ihtiyaç savuşturulmuş idi(106).

Kloroform olmadığından hastaların kol ve bacakları iplerle bağlanarak, bağırtı bağırtı kesilmiş, yaralar temizlenmiş, serumsuzluktan birçok yaralı Tetanoz olmuştu. Ermeni mahallesindeki Amerikan Hastanesi Baştabibi mister BOYİT'ten, Özdemir Bey bir miktar kloroform ile tetanoz serumu istemek zorunda kalmıştı. Serum verilmiş fakat Kloroforma Fransızlar izin vermemişlerdi. Pamuk ve sargılar da kıtlanmış, bu yetmiyormuş gibi şehirde ve mücahitler arasında açlık, ve kıtlık başlamıştı(106).

Ermenilerin sağlık işlerine bakan Doktor Mihran, Üsküdar Sultanisinde (Lise) okumuş, Müslüman olmuş, Askeri Tıbbiyeyi bitirmiş, yüzbaşı rütbesi ile orduda hizmet ederken mütarekede Ermeni intikam Alayına katılarak Ermeni hizmetine girmişti. Antep Onbir aylık kuşatmada, canı başı ile çarpışmış, yiyeceği, cephanesi tükenmiş, yaptıkları çıkış taarruzu başarısızlığa uğradıktan sonra (3 Şubat 1920) de teslim olmuş, Arslan ve Kartal Beylerle Dr. Fahri Can Bey, Ateş Hattından kaçarak Selâhaddin Adil Paşanın Kolordusunda, millî ordu saflarında göreve devam etmiş, Dr. Fahri Bey, Baştabib Haldun Bey'in misafiri olarak Ankara'ya gönderilmişti(106).

Antep halkı on bir aylık kuşatmada, canı, başı ile çarpışmış, yiyeceği, cephanesi tükenmiş, yaptıkları çıkış taarruzu başarısız da olsa yılmamıştı. Mücadelede, Şehabeddin sağlık hizmetlerinin ruhunu teşkil etmiş, Fahri Can her derde yetişmiş, Dr. İbrahim, Dr. Nuriler de hekimliğin gerektirdiği üstün feragati göstermişlerdi. Bu arada iki eczacının değerli yardımları da hekimlerin başarılarında başlıca amil olmuştu. Dr. Mecit, Antep'in kurtuluşundan sonra tekrar Halep'e gitmiş, vatan savunmasında değişik siyasi kanaatine rağmen memleketinde mesleki bilgisi ile meslek haysiyetinin bir ifadesi olmuştu(106).

6.2. DOĞU CEPHESİ

6.2.1. Doğu Cephesi Hareketleri

Birinci Dünya Savaşı'ndan Rusların yenik çıkması ve Sovyet İhtilali Kafkasların güneyinde üç küçük devletin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bunlar, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'dır.

Ermenistan İngilizlerin sürekli kışkırtması, Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson'un Ermenilerle ilgili düşünceleri, Sevr Antlaşması'nın Anadolu'nun doğusunun Ermenilere bırakılmasını öngördüğü topraklar yüzünden düşmanca girişimlerini arttırmıştı. Ermeniler önceleri Ermenistan sınırları yakınlarındaki yerlerde Türkleri yıldırma, yok etmek için topluca öldürme girişiminde bulunmuşlar, Türkleri kırmaya başlamışlar, 1920 Eylülü başında birlikleriyle geniş bir saldırıya geçmişlerdir. Oltu'da kurulan yerel Türk yönetimini dağıtmış, çevreyi ele geçirmiş, sınır boyundaki birliklerimize saldırarak Doğu Anadolu'ya yayılma emellerini gerçekleştirmeye koyulmuşlardır(166, 167, 168).

Türk ordusu 1918 sonunda Mütareke uyarınca Kafkasya'yı terk edip 1878 sınırları gerisine çekilince bölge halkı, kendi başının çaresine bakma yolları aramaya başladı. Özellikle ordu depolarındaki silah ve cephanenin Ermenilerin eline geçmemesine çalışıyorlardı. Zaten Kolordunun yeni kumandanı Kazım Karabekir Paşa 3 Mayıs 1919'da Erzurum'a gelince bu çalışmalar daha da düzenli bir biçime girecekti. Ermenilerin bölgedeki faaliyetlerini giderek arttırmaları üzerine Kazım Karabekir durumu Büyük Millet Meclisi'ne rapor etti. Gerekli hazırlıklar yapıldıktan ve uluslar arası siyasal ortam da değerlendirildikten sonra Bakanlar Kurulu 20 Eylül 1920 tarihli oturumunda Doğu Cephesi'nde saldırı kararı aldı. 15. Kolordu 28/29 Eylül'de Ermenilere karşı saldırıya geçti ve aynı gün Sarıkamış'a girdi. 14 Ekim'de Ermenilerin giriştikleri bir karşı taarruz püskürtüldü(169, 170, 171, 172, 173). 30 Ekim 1920'de Kars, 7 Kasım'da Gümrü alındı(174). Ermeniler barış istemek zorunda kaldılar. 3 Aralık 1920 yılında Gümrü Barış Antlaşması ile sona eren ve

Kars, Ardahan, Sarıkamış'ı tekrar anavatana kavuşturan Kazım Karabekir Paşa emrindeki kuvvetler Ermeni harekâtını sona erdirmiş bulunuyordu(175, 176).

Bu zafer ile İstiklal Harbi'nin bir cephesi kapandı, Anadolu İhtilali'nin 1920 yılı ortalarında geçirdiği tehlikelerden, sonra itibarı arttı. Asıl harbi batıda yapacak olan Türk ordusu, arkası emin olarak dövüşecek ve doğudaki birliklerden bir kısmı Batı cephesine nakledilebilecekti. Bundan başka, Rusya'dan gelecek yardımlar için, yol açılmış bulunuyordu(177).

6.2.2. Doğu Cephesi Sağlık Birimleri

3 Mayıs 1919 tarihinde Erzurum'da göreve başlayan XV. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa Kolordusunun terhisini ve silahlarının teslimini engelleyerek bölgede teslimiyetçi politikaların tersine millî şuur ve heyecanı yükseltmiş, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti taraftarlarına yardımcı olmuştu. Mustafa Kemal Paşa Erzurum'a geldiğinde Millî Mücadele konusunda kendisine tam destek sağlamış, askerlikten ayrılması üzerine de kendisinin "emrinde" olduğunu belirterek Millî Mücadeledeki önderliğini tescil etmişti. Kâzım Karabekir Paşa, 1920 yılı sonbaharında yürüttüğü Ermeni harekâtıyla Sarıkamış Kars ve havalisini tekrar anayurda ilhak ederek Ermeni meselesini nihayete erdirmişti. 1920 yılı sonlarında Doğu Cephesi'nde kazanılan bu başarı, millî mücadelenin kazanılacağına olan inancı artırmıştır. Batı Cephesi'nde henüz Yunanlılara karşı askerî bir üstünlüğün sağlanamadığı bir dönemde Doğu'dan gelen zafer haberi, Türk ordusu ve halkı üzerinde müspet bir moral desteği sağlamıştır.

1920 yılında Gümrü Barış Anlaşması ile sona eren ve Kars, Ardahan, Sarıkamış'ı tekrar anavatana kavuşturan Kazım Karabekir Paşa emrindeki kuvvetler içinde konuşlanmış 1., 3., 11., 12., piyade Tümenleri ile yedinci süvari Tümeninde üç sıhhiye bölüğü 6 ve 7 nolu seyyar hastaneler harekât süresince faaliyetlerine devam etmişlerdi. Kızılordu ile işbirliği yapan XI. Tümen, Iğdır'da bir hastane açmış, sükûnet teessüs edince 30 yatak üzerinden tensik edilerek Tümeni ile birlikte

Sarıkamış'a hareket etmiş, Erzurum'a gelince beraberinde getirdiği araç ve gereçleri ile XII. Tümen sıhhiye bölümünü takviye etmişti(115). Doğu Cephesinde, Ermeni harekâtı sırasında sınırlı sayıda görülen lekeli humma, hummayı racia (dönüşümlü humma) ve karahumma gibi bulaşıcı hastalıkların genişlemesine engel olmak için karşı tedbirlere başvurulmuş ve şiddetle mücadele edilmiştir. Pontus harekâtı sırasında eşkıya takibi nedeniyle devamlı olarak halkla temas halinde bulunan 3. Kolordu (sonradan merkez Ordusu adını almıştır.) birliklerinde tek tük lekeli humma ve dönüşümlü humma olaylarıyla yapılan mücadele sonucu genişlemesine meydan verilmemiştir(104).

Görülmekte olan bulaşıcı hastalıklar, Milli Savunma Bakanı Fevzi Paşa (Mareşal Çakmak)'yı da kuşkulandırmış ve 29 Aralık 1920 tarihinde yayınladığı şu genelgeyle ilgililerin dikkatini çekmişti(104):

“Orduda bulaşıcı hastalıklar özellikle lekeli humma, çiçek, hummayı racia ve nezle müstevliye (grip) gittikçe artmakta ve bu yüzden ölümler olagelmektedir. Bu halin devamının ordunun genel kuvvesini şiddetle sarsacağı açıktır. Günden güne azalmakta olan genel nüfusumuzun bir de bulaşıcı hastalıklar nedeniyle azalması, yurt ve ulusun felaketine sebep olacaktır. Genel kuvvenin korunması için yapılacak mücadelenin, düşmanlarımıza karşı giriştiğimiz mücadeleden daha şiddetli olması, memleketin geleceği ve kurtuluşu bakımından önemle dikkate alınması gereklidir. Bulaşıcı hastalıkların yayılmalarının önlenmesi ve tamamen söndürülmesi için tabip subayların önerecekleri sağlık tedbirleri, ilgili bütün komutanlar tarafından kabul ve tamamen uygulanacaktır. Erlerin iskân, iaşe ve sağlık durumları, amirleri tarafından sık sık kontrol edilecektir. Emirlerin yapılmasında ihmali görülenler şiddetle cezalandırılacaklardır. Ordunun bulaşıcı hastalıklardan kurtarılmasını önemle rica ederim.”

Doğu Cephesi Baştabipliği'nin merkeze gönderdiği 1920 yılı sağlık raporuna göre Temmuz 1920'de Kolordu sağlık kurumları ve faaliyetleri şöyleydi: Öbür hastanelerden sevk edilenlerle birlikte kuramlara müracaat eden 1 173 hasta ve 49 yaralıdan 540 hasta ve 27 yaralının tedavisi yapılmış, 23 yaralı ile 633 hastanın

tedavisi sonraki aya devredilmişti. Hastalar arasında 2 lekeli humma, 2 dizanteri, 4 verem, 17 sıtma, 47 frengi, 29 bel soğukluğu ve 1 İspanyol nezlesi vakasına rastlanmıştır. Doğu Cephesi'nde Ermeni harekâtına devam edildiği sırada bulaşıcı hastalıklarla mücadele konusu önemini korumaya devam etmiş, Erzurum ve Diyarbakır'da aşı üretimine devam edilmiştir. Her tümen için bir sıhhiye bölüğü, bir seyyar hastane teşkil edilmişti. XII. Tümen Seyyar Hastanesi Horasan'da, IX. Kafkas Tümeni Seyyar Hastanesi Doğu Beyazıt'ta faaliyete geçirilmişti. Erzurum ve civarında sivil tabip bulunmadığından birlik ve kuramlarda amaçlanan iki tabip uygulamasına geçilememişti. Bazı yerlerdeki sıhhiye istasyonları ise oluşturulamamıştı. Bayburt, Erzincan ve Hasankale'de temizlik birimleri; Aşkale, Gümüşhane ve Tercan'da onar yataklı birer temizlik istasyonu kurulmuştu. Sarıkamış'ın Ermenilerden temizlenmesinden sonra Horasan Hastanesi Sarıkamış'a nakledilmiş, Kars'ın devralınmasından sonra Kars'ta hastane faal hale getirildiği gibi Kop, Zigana ve Deveboynu geçitlerine birer cankurtaran birimi yerleştirilmişti. Gümrü'nün zaptından sonra Hasankale Hastanesi Sarıkamış'a, Sarıkamış'ta mukim hastane Gümrü'ye nakledilmiştir(108). Doğu Cephesi'nin verilerinden de anlaşıldığı gibi kâğıt üzerinde çeşitli ordu birliklerinin dört bine yakın yatak kapasiteli sağlık kurumu olması gerektiği halde hiçbiri tam işler durumda değildi. Sivil kuramlardaki durum askerî sağlık kuruluşlarından farklı değildi. 1920 yılının ilk aylarında Batı Cephesi'nde başlayan tifo, kolera vb. bulaşıcı hastalıklara İstanbul'da 1908 yılından beri hizmet veren "Aşhane"den istenen verim alınamayınca Ankara'da aşı üretimine geçildi(178).

Batı Anadolu'da İzmir merkezine karşılık, Doğu Anadolu'da da Erzurum merkezi OHAC'ın amaçlarına uygun faaliyetlerde bulunuyordu. Birinci Dünya Savaşı'nda Rus işgalinde mevcut azasının büyük kısmı vefat ve göç etmek suretiyle dağılmış olan Erzurum merkezi, 25 Kasım 1920'de Erzurum Sıhhiye müdürü Şerifin başkanvekilliğinde yeniden teşekkül etti. Merkez, "acize-i muhtacın" adıyla vekâletler bütçesinden "muvazene-i umumiye"den tahsis edilen parayla vilayetteki yetim ve fakirleri himayesi altına aldı. Kimsesiz çocukların hem iâşe ve giyinmeleri sağlandı hem de eğitimleriyle uğraşarak meslek sahibi olmaları için halıcılık,

dokumacılık ve çorap şubelerini içine alan bir iş yurdu kuruldu. Bunlardan başka toplanılan 22 247 kilo zahire ihtiyaçlarına sarf olundu.

Karabekir, Doğu Cephesi'nde kaldığı üç yıl içinde yaklaşık altı bin çocuğa sahip çıkarak bakımlarını ve eğitimlerini temin etmişti(179). 1 Kasım 1921'de Sarıkamış'ta(172, 180) açılan Dişçilik kursunda beş öğrenci eğitim almıştır. Köylerden topladığı mahalli ebelere er tayini vererek 15 Mart 1922 tarihinde dört aylık Ebe kursu düzenlenmiştir. Ebe adaylarına düzenlenen iki kursla 100 ebe yetiştirilmiştir. Sıhhiye Okulu 1920 yılının ilkbaharında Erzurum'da açılmıştır. 29 Eylül 1920'de Sarıkamış'ın anayurda ilhak edilmesiyle okul nakledilmiş 1921 yılı başına kadar Sarıkamış'ta eğitimine devam etmiştir. 1921 yılında ilk defa mezun ettiği 30 öğrenci "Küçük Sıhhiye Memuru" unvanıyla Erzurum Valiliği tarafından tayin edilmiştir. Sıhhiye Okulunun ikinci devresi Mart 1923 yılında tamamlanmış bu dönemde de 20 öğrenci mezun olmuştur. Konu hakkında yerel bir gazete bu olayı "İkinci devre tahsilini teori ve pratik eğitiminin Sarıkamış hastanesinde tamamlayan sıhhiye öğrencileri, bu hafta içinde geçirdikleri imtihanda liyakatlerini ispat ederek diploma almaya hak kazanmışlardır. Kısmen şehit veya malul subay evladı ile ekserisi yetim olan öğrencilerin imtihanları gerçekten takdir ve hatırlanmaya değer bir muvaffakiyetle geçmiştir", şeklinde ifade etmektedir. Sıhhiye Okulu mezunlarına Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâletinden izin alınamadığı için resmi hüviyet tanınmamış görev verilmemiştir. Bakanlık "Küçük Sıhhiye memuru" unvanı verilemeyeceğini, resmen tanınmalarının mümkün olmadığını görevlerine son verilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bakanlığın kararı Karabekir'i müteessir etmiş, meramını anlatmak için yazışmalar yapmış fakat netice değişmemiş Sıhhiye okulu üç yıl eğitim verdikten sonra Sıhhiye ve Muavenet -i İçtimaiye Vekâletinin kararıyla kapatılmıştır(180).

YEDİNCİ BÖLÜM

7.1. İSTİKLÂL SAVAŞINA AİT ZAYIAT ve İSTATİSTİKLER

Tablo 7.1: İstiklal Savaşına katılan sıhhiye subayları

	Hekim		Eczacı		Diş Tabibi	
	Muvazzaf	Yedek	Muvazzaf	Yedek	Muvazzaf	Yedek
	612	240	148	57	0	21
Özel Görevli	62	0				
Emekli	43	0	19		5	
Toplam	717	240	167	57	5	21
	957		224		26	
Genel Toplam	1207					

Tablo 7.2: Sakarya Savaşının ikiye ayrıldığı önemli safhalarda personel durumu

	Hekim	Eczacı	Diş Tabibi
Sakarya'dan sonra	660	146	14
Sakarya'dan evvel	297	78	12
Toplam	957	224	26
Genel toplam	1210		

Tablo 7.3: İstiklal Savaşının genel zayıatı

	Şehit	Yaralı	Esir
Doğu Cephesi. Ermeni Harekâtı	46	76	2
Batı Cephesi. Gediz ve Millî kuvvetler	181	131	187
Birinci İnönü	95	183	11
İkinci İnönü	1493	2470	76
Kütahya – Eskişehir	1522	4714	320
Sakarya	3288	13618	415
Başkumandanlık Meydan.	2542	9977	101
Toplam	9167	31179	1112
Genel Toplam	33558		

Tablo 7.4: Subay zayıatının muharebelere göre durumu

	Şehit	Yaralı	Esir
Birinci İnönü Muharebesinde	8	19	9
İkinci İnönü Muharebesinde	91	181	54
Kütahya – Eskişehir	121	267	54
Sakarya	345	1217	49
Büyük taarruz	122	381	7
Toplam	715	2081	360
Genel Toplam	3156		

Bu muharebelerde subay zayıatı erlere nazaran çoktu. Sakarya'da 8 ere karşı bir subay şehit olmuştu. Bütün harp boyunca gerek savaşlarda, gerekse muharebeler dışındaki subay ve er olarak yaralananlar 33 685'dir. Bunların 33 460'ı Ateşli silâhlar, 235'i süngü yarasıdır. 715 şehit subayın 662'si savaş alanlarında, 52'si de yaralı olarak kaldırıldığı hastanelerde vefat etmişlerdir. Genel olarak yaralıların 2081'i subaydır. Bunlardan 6 subay kaza sonucu, 2 Tabib Binbaşı ile 4 Eczacı, eşkiya takibinde ve isyanlarda yaralanmış, 3 Teğmen, 5 Yüzbaşı Tabib cephede yaralanmıştır.

Malûl gazilere gelince :

159'u subay 1 284'ü er olmak üzere 1 442'dir. Bunların 42'si Birinci, 641'ci ikinci, 760 ı üçüncü derecedendir .

Tablo 7.5: İstiklâl Savaşında hastanelere giren vakalar

1920	1921	1922	1923 (İlk ayı)	Toplam
41202	151783	274988	117094	585069

Tablo 7.6: 1920 yılının son yedi ayı ile 1921, 1922, 1923'ün son yedi ayına kadar hastanelerde görülen işlemler

	Şifa	Hava Değişimi	Sakat	Çürük	Vefat	Toplam
Subay	6156	681	39	128	147	7051
Er	433644	87433	8351	3065	22543	575056

Arızası olmadan girip çıkan 2 982 ile toplam 7 051 subay 585 069 er bulunmaktadır.

Tablo 7.7: Birliklerde ve hastanelerde tedavi görmüş yaralıların yaralanma durumları

Baş Yaralanmaları	2436
Boyun	637
Göğüs	2450
Karın	2104
Havsala(Basen)	1877
Üst Taraf	13897
Alt Taraf	10239
Toplam	33685

Tablo 7.8: Çeşitli âdi ve Bulaşıcı hastalıklardan ölenlerin zayıat durumları

	Subay	Er
Muharebe Alanlarında Ölen	662	8505
Yaralandıktan Sonra Ölen	33	1665
Çeşitli Hastalıklardan Hst. De	147	22543
Asker Alma Bölgelerinde :	118	2828
Birliklerde	0	688
Toplam	980	36239

Bu rakamlara göre umum orduda hastalık oranı %7,6, ölüm ise Genel kuvveye göre %0,026, hastane girişlerine nazaran %3,3 dür. Yollama işleri düzgün yürütülmüş olsaydı, bu oran, yarı yarıya düşebilirdi. Çünkü, hastanelere girenlerin yarısı sevkiyattan gelmişti. 33 685 yaralınının 1 661'i şehit düştüğüne göre yüzde oranı 5,5 dir. 4 yıllık savaşta ordunun insan kaybı, kazanılan zafere nisbetle hafifti. Bütün cephele dâhil savaş alanlarında 715 subay, 8 542 er ki toplam 9 167 şehit verilmişti.

Tablo 7.9: İstiklâl Savaşında Hastanelere Giren Yaralıların Durumu

Yıllar	Tedaviye Alınan		Birliklerden Gelenler		Bunların Toplamı		Taburcu		Değişimi	
	Subay	Er	Subay	Er	Subay	Er	Subay	Er	Subay	Er
1920	4	65	60	1906	64	1971	51	1380	5	234
1921	6	213	808	18262	814	18525	464	12096	132	3195
1922	188	2171	386	9682	574	11853	302	6528	196	3795
1923	57	726	0	0	57	726	15	279	35	257
Toplam	255	3225	1254	29850	1509	33075	832	20283	368	7400

Tablo 7.10: Personelin yıllara göre hastanelerdeki durumu

Yıllar	Sakat		Çürük		Vefat		Çıkan Toplam		Tedavide Kalan		Bunların Toplamı	
	Subay	Er	Subay	Er	Subay	Er	Subay	Er	Subay	Er	Subay	Er
1920	0	0	0	2	2	92	58	1708	6	63	263	1971
1921	0	0	0	12	30	1051	626	16354	188	2171	814	18525
1922	4	154	0	213	15	518	517	11137	57	726	594	11853
1923	1	28	0	89	0	0	51	647	6	79	57	726
Toplam	5	182	0	316	47	1661	1252	29836	257	3233	1509	33075

Tabloya göre Hasta ve yaralıların genel kuvveye göre oranı;

Yaralı %0,56, Hasta %7,6, yaralanarak ölen %0,029, hastalanarak %0,126, yaralı olarak hastanede ölen %5,4, hasta olarak girip ölen %3,3.'dür.

Ölüm oranı yurt içindeki Askerlik Şubelerinden celbedilen erler arasında, Orta Anadolu Mehmetçiklerinin diğer bölgeler erlerine nazaran daha büyük bir çoğunlukta olduğu belirlenmiş, Sivas, Çorum, Amasya, Kayseri, Ankara, Kastamonu, Kırşehir illeri önde gelmekte bulunmuştur.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

8.1. CUMHURİYET DÖNEMİ

Kurtuluş Savaşı 'nın kazanılıp, Cumhuriyetin ilan edilmesinden sonra hemen girişilen toplumsal dönüşüm etkisini hemen her yerde göstermiştir. Hem doğrudan hem de dolaylı etkilerle ülke yaşamına yerleşmeye başlayan yenilikçi ve modern anlayış hemen her türlü bireysel ve toplumsal öge üzerinde etkili olmuştur. Bu hamlenin içerisinde sağlık alanında olup bitenler de çağı yakalamak isteyen bir ülke için kuşkusuz örnek oluşturacak niteliktedir. Atatürk'ün ülkemizde gerçekleştirmek istediği bütüncül tarihsel dönüşüm içerisinde çağdaş sağlık anlayışı ve hizmetlerini de kattığı açıktır. Gerçekten de batıdaki bazı ülkeler dışında yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti yönetiminin sağlık alanında gösterdiği hamle, dünya ölçeğinde ses getiren bir girişim olmuştur. Sağlık alanında geliştirilen anlayış ve üretilen hizmet, bu alanda Türkiye 'nin o dönemde birçok ülke arasında kendine önemli bir yer edinmesi neticesini vermiştir(181).

Çağı yakalamanın araçlarından birinin sağlık alanındaki icraatlarla gerçekleşeceği, daha o zamanlar farkında olunan bir olgudur. Bu çerçevede gelişen sağlık hizmet anlayışının en temel unsurlarından biri; devlet hükümet katında bu alana özel bir bakanlık teşkilatının oluşturulmasıdır. Sağlık Bakanlığımız'ın kuruluş tarihine baktığımızda bunun, ilk Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin kuruluşundan bir gün önce 3 sayılı yasanın yürürlüğe girdiği 2 Mayıs 1920'de tarihi olduğunu görürüz (182). Görülüyor ki, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının insan sağlığının korunması ve sürdürülmesine yönelik icraat hedeflerinin temeli daha Cumhuriyet'in ilanından önce atılmıştır. Bir ülkede kurtuluş savaşı sürdürülürken, halkın sağlık sorunlarının öncelikle ele alınması Cumhuriyeti kuranların bu konuda ne kadar emin ve bilinçli olduklarını gösterir. Türkiye, sağlık hizmetlerinin bakanlık düzeyinde temsil edildiği öncü ülkelere biri olmuştur (183).

Konuyu bir kere daha vurgulamak istersek herhalde yine en iyi şekilde Atatürk'ün şu sözleri ile vurgulayabiliriz: "Ulusumuzu güvenlik içinde yaşatmak temel amaçlarımızdan biri olduğu gibi onun sağlığına özen göstermek ve olanaklarımız ölçüsünde toplumsal acularımıza çözüm bulmak hükümetimizin genel görevlerinden biridir" (184). Atatürk düşüncelerinde yer alan hedef bellidir: Ülkenin güvenliği konusunda olduğu gibi sağlık hizmetleri konusunda da gerekenleri yerine getirmek devlet yönetiminin bir görevi olmalıdır.

Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne düşen sorumluluğu yine başka sözleri aracılığıyla da dile getirmiştir. Bunlardan birinde Atatürk "Ulusun, ulus gençlerinin, çocuklarının sağlıkları, sağlamlıkları, gürbüzlükleri devletin üzerine düşmesi gereken çok önemli bir sağlık işidir" (185) derken, bir başka konuşmasında "Çocukların sağlıklı ve gülbüz olmaları için yaşadıkları bölgenin sağlıklı olmasını sağlamak Devlet halindeki siyasi kuruluşların en birinci görevidir" (186) demektedir. Bir başka sözünde olduğu gibi, Atatürk ülkedeki bir sağlık hizmetini "milli" bir görev olarak tanımlamakta ve "Kendine, inkılabın ve inkılapçılığın çeşitli ve hayati vazifeler verdiği Türk vatandaşının sağlığı ve sağlamlığı her zaman, üzerinde dikkatle durulacak milli meselemizdir" (187) ifadesini kullanmaktadır.

Yukarıdaki sözlere bakarsak, bugünkü ifade biçimleri doğrultusunda Atatürk'ün bireylerin "sağlık hizmetinden yararlanma" hakkından söz ettiğini söyleyebiliriz. 1930'da yürürlüğe giren "Umumi Hıfzıssıhha Kanunu"nun birinci maddesi de sağlık hizmetlerinin devlet tarafından sahiplenildiğini Atatürk'ün cümlelerine yakın ifadelerle şu şekilde açıklar: "Memleketin sıhhi şartlarına ve milletin sıhhatine zarar veren bütün hastalıklar veya sair muzır amillerle mücadele etmek ve müstakbel neslin sıhhatli olarak yetişmesini temin ve halkı tıbbi ve içtimai muavenete mazhar eylemek umumi Devlet hizmetlerindedir" (188). Atatürk, sağlık konusundaki bu hizmet anlayışının her Cumhuriyet hükümeti tarafından yerine getirilmesi gerektiğini önemle belirtmiştir(189).

Sağlık alanında, 19. Yüzyıldaki değişimin önemli etmenlerinden birinin insan sağlığının toplum gelişmesindeki rolünün öneminin anlaşılması olduğunu

söylemiştik. Kurtuluş Savaşı ertesindeki yokluk koşullarında insan sağlığının, ülkenin geleceği için ne anlama geldiğini ilk başta Atatürk fark etmiş ve ülkenin sosyo-ekonomik geleceğinin temellerinde insan sağlığına yapılacak olan yatırımın olduğunu dile getirmiştir. "Nüfusumuzun korunması ve artırılması amacına önemle dikkatlerinizi çekerim. Toplumun sağlığı için öngörülen köklü önlemler durmaksızın geliştirilmeli ve genişletilmelidir. Bereketli ve verimli olan Türk milletinin sürekli ve teknik sağlık önlemlerine kavuşunca, Türk vatanını dolduracak ve şenlendirecek güçte olduğuna kimsenin kuşkusu yoktur" (190).

Bugün için bir ülkenin sağlık durumunun değerlendirilmesi için anlamlı olan kavram ve değerlerin, daha o tarihlerde Atatürk'ün tarafından dile getirilen konular olduğunu söyleyebiliriz: "Memleketimizin sıhhatini korumak ve takviye etmek, ölümü azaltmak, nüfusu çoğaltmak, bulaşıcı ve salgın hastalıkların tahribine karşı koymak ve bu surette millet fertlerinin dinç ve çalışmaya kabiliyetli sıhhatli vücutlar halinde yetişmesini temin etmeliyiz" (184) sözlerinde olduğu gibi Atatürk "Sağlığın korunma ve geliştirilmesi", "ölümlerin azaltılması", "bulaşıcı ve salgın hastalıklarla savaşmak" şeklindeki bugün de geçerli olan sağlık hizmeti ilkelerinden söz etmektedir. Görüldüğü gibi Atatürk'ün çeşitli zamanlarda sağlık konusunda dile getirdiği görüşler ülkenin temel sağlık politikasını belirler niteliktedir. Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte bu temel felsefe ışığında sağlık hizmetleri şekillenmiştir.

8.2. HİZMET TEŞKİLATLANMASI

Bugün, Türkiye'de, yeterliliği tam olarak söylenemese de köylere kadar uzanan bir sağlık hizmet ağı mevcuttur. Hekim sayısının 75 bin civarında olduğu bilinmektedir. Oysa Cumhuriyet'in başında sağlık elemanı ve teşkilatlanması son derece yetersizdir. 1925 yılında ülkedeki tüm resmi kurumlardaki (Sağlık Bakanlığı, Askeri, İl Özel İdareleri gibi) hekim sayısı 1 631 'dir. Bunun yanında 600 kadar da serbest çalışan hekimin bulunduğu tahmin edilmektedir. O tarihte 74 il ve 326 ilçe bulunmakta, il merkezlerinden 61'inde sağlık müdürü görev yapmaktadır (190). İlçe merkezlerinden 96'sında hükümet tabibi bulunmamaktadır. Diğer yandan ise Sağlık

Bakanlığının elinde hekim ve öteki sağlık elemanının sayıları ise şöyledir: Hekim 560, sağlık memuru 554, ebe 136, hemşire 69, eczacı 4 (191).

Sağlık teşkilatlanması açısından Cumhuriyet'in devraldığı sistem sağlık müdürlüğü hükümet tabibliği sistemidir. Verilen sayılarda da görüldüğü gibi, devletin yetkili bir hekimi olarak daha birçok ilçe merkezinde hükümet tabibi bulunmamaktadır. Belediye, özel idare ve diğer özel nitelikteki hastanelerin sayısı ve yeterliliği hizmet açısından son derece kısıtlıdır. Atatürk ülkenin sağlık koşullarını umduklarından daha kötü olarak bulduklarını söyler (192). İşte bu ortamda Cumhuriyet yönetimi köklü bir hizmet atağını başlatarak, yukarıda değindiğimiz gibi dünya genelinde dikkat çekecek olan önemli bir sağlık hizmeti planlaması ve sunumuna yönelmiştir. Bu noktada zikredilmesi gereken çok önemli isim kuşkusuz Atatürk'ün yakın arkadaşı Dr. Refik Saydam'dır.

Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren yaklaşık 16 yıl Sağlık Bakanlığı görevinde bulunan Saydam, ülkemizdeki bugünkü sağlık teşkilatlanması ve hizmetlerinin temelini atmıştır. Atatürk'ün dile getirdiği sağlık ve hizmet felsefesinin ışığında, Saydam görevi süresince gerekli olanları sıra ile hayata geçirmiştir. Cumhuriyet döneminde Devlet bir yandan tedavi edici hizmet ağını genişletmek isterken, öte yandan da konuyu sağlık hizmetlerinde büyük bir atağa geçmiştir. Bu dönemde tedavi ve koruyucu hizmetler bir bütün olarak düşünölmüştür. Bu nitelikte bütüncül bir hizmet ağı oluşturmak Cumhuriyet yönetiminin ideallerinden biridir. Bu çerçevedeki devlet politikasının en iyi göstergelerinden biri Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nun, yasa gerekçesi metninde yer almıştır. Konuyla ilgili gerekçe metni şöyle demektedir: "Aslında ekte sunduğumuz tasarıya benzer genel koruyucu sağlık yasaları pek az devlette vardır. Onlarda tamamen başka gerçeklerden kaynaklanarak düzenlenmiş olduğu anlaşılmaktadır. Öteki bir çok devlette sağlık yasaları zaman zaman ve gereksinimler doğrutusunda hazırlanmıştır. Ancak son zamanlarda bütün sağlık konularını bir arada toplayan genel yasalar daha yararlı olduğu kabul edilmektedir. Bundan dolayı sağlık düzenlemeleri henüz yapılmamış olan yeni devletlerde kendi örgütlerine göre genel nitelikteki yasalar çoğalmaya başlamıştır. Bizde de bu konuda yapılan araştırmalar sonucunda önemli bütün sağlık konularını

kapsayan genel nitelikteki yasanın düzenlenmesi daha yararlı olacağı öngörülmüştür" (188). Böyle bir anlayışla, Dr. Saydam'ın "Anayasal" nitelikte olduğuna atıfta bulunduğu, yukarıda da söz ettiğimiz Umumi Hıfzıssıhha Kanunu 1930 yılında yürürlüğe girmiştir.

Dr. Saydam ilk başta ülkenin sağlık alanındaki ihtiyaçlarını tespit etmiştir. Ülkenin ihtiyacı olan sağlık elemanı ve kurumları onun tarafından 1925 yılında şu şekilde tespit edilmiştir (191):

- 1) Devletin sağlık örgütünü genişletmek
- 2) Doktor sayısını artırmak
- 3) Numune hastaneleri açmak
- 4) Ebe yetiştirmek
- 5) Sağlık memuru yetiştirmek
- 6) Doğum ve çocuk bakımevi açmak
- 7) Verem sanatoryumu açmak
- 8) Sıtma mücadelesi yapmak
- 9) Frengi ve öteki sosyal hastalıklarla mücadele
- 10) Trahom ile mücadele
- 11) Sağlık-sosyal örgütlenmeyi köylere kadar götürmek
- 12) Sağlık-sosyal yasalarını yapmak
- 13) "Türkiye Cumhuriyeti Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi"ni kurmak
- 14) "Hıfzıssıhha Mektebi"nin açılması

Burada, planlanan sağlık hizmetlerinin ana hatlarına bakıldığında görölmektedir ki; tespit edilmiş olan hedefler, personel/ hizmet birimi gibi sağlık hizmetleri için gerekli altyapısal gereksinimi karşılama ile koruyucu sağlık hizmeti üretme niteliğindedir. Tüm bunlar taşra ve kırsal kesime sağlık hizmeti götürme politikasıyla bir aradadır. Kuşkusuz, tespit edilen bu hedeflerin gerçekleşmesi ülkenin sınırlı olanakları içerisinde olasıdır ki, seneleri alacak bir girişimdir. Türkiye Cumhuriyeti o günden sonra tüm ülke düzeyine hizmet götürebilmek için; illerden ilçelere, ilçelerden köylere kadar sağlık personeli atayarak ve sağlık üniteleri kurarak gerekli hizmet altyapısını kurmaya çalışacaktır (193).

Atatürk de her türlü sağlık hizmetinin mümkün olduğu kadar hızlı ve kapsamlı biçimde yürütülmesini istemektedir (194). Sağlık hizmetlerinde arzulanan amaçlara ulaşabilmek için öncelikle salgın-bulaşıcı hastalıklara karşı savaşmak ve ülke çapında sağlık hizmetlerini örgütlemek öncelik almıştır. Bu dönemde sağlık hizmetlerinin büyük bir kısmının salgın hastalıkları önlemeye ve yok edilmesine harcandığı bizzat Atatürk tarafından dile getirilmiştir (195). Bu çerçevedeki politika doğrultusunda Dr. Refik Saydam köylere kadar, koruyucu ve tedavi edici hizmetleri tüm taşraya götürebilmek için büyük uğraş vermiştir. Değindiğimiz gibi, o bu konuda iki hizmet sunum yöntemi uygulamıştır. Birincisi, bazı salgın ve bulaşıcı hastalıklara karşı "dikey örgütlenme" adı da verilen teşkilatlardır. Sıtma, frengi, trahom, verem gibi hastalıklara karşı Sağlık Bakanlığı içerisinde merkezi ve taşra birimleri bulunan özel hizmet örgütleri kurulmuştur. Bunlar hem merkezde hem de ihtiyaç duyulan bölgelerde teşkilatlanmaya gitmişlerdir (dikey örgütlenme). Özellikle Atatürk'ün "başlı başına mücadele" olarak tanımladığı (196) sıtma savaşı bu konudaki en önemli örnektir ki, yalnızca hizmeti bile sağlık alanındaki "devrimsel" bir olay olarak değerlendirenler bulunmaktadır (197). Bazılarının daha Cumhuriyet'in ilk yıllarında kurulmaya başlanan bu hizmet birimleri ihtiyaçlar düzeyinde ülkede yayılmışlardır. Sıtma Savaş Teşkilatı tüm ülke düzeyine yayılırken, frengi (Karadeniz ve buna yakın bazı iller) ve trahom (Adana ve Güney-Doğu Anadolu illeri) teşkilatı ise ihtiyaç doğrultusunda bölgesel düzeyde olmuştur. Vereme karşı maddi yetersizliklerden dolayı özel bir örgüt kurulamamış, gönüllü kuruluşların katkıları ve Bakanlığın kurduğu senatoryum ve dispanserler ile mücadele yürütülmüştür. 1960'ta Bakanlık

içerisinde Verem Savaş Genel Müdürlüğü kurulmuştur. Zaman zaman ekipler kurularak ankilostoma (nekatoryuz) mücadelesi yapılmıştır. Bu mücadele teşkilatları aracılığıyla hekim ve öteki yardımcı sağlık personeli köylere kadar götürülebilmıştır (198, 199, 200)

Bazı salgın ve bulaşıcı hastalıklara karşı bu şekildeki "dikey örgütlenme" modeline karşılık Cumhuriyet yönetimi bugünkü "yatay örgütlenme" modelinin de temellerini atmıştır. Hükümet tabipliğinin yalnızca hekim ihtiyacını karşılamak ama bir sağlık hizmet ünitesini oluşturmak gibi bir amacının olmaması nedeniyle bu ihtiyacı karşılamak için taşra ve kırsal kesimde küçük hizmet ünitelerinin kurulması amaçlanmıştır. Hükümet tabiplerinin zaten koruyucu sağlık hizmetleriyle de görevli olması nedeniyle, planlanan bu hizmet ünitelerinde, ilk başta, tedavi edici hizmetlerin sunumu planlanmıştır. Bu amaçla 1924 yılında, dispanser olarak da bildiğimiz "Muayene ve Tedavi Evi" adı altında, taşrada ayaktan tedavi edici hizmet veren hizmet ünitelerinin açılmasına karar verilmiştir. Kurulmasına karar verilen muayene ve tedavi evlerinin sayısı 150 olmuştur (200, 201)

Muayene ve tedavi evlerinin sayıları artırılmaya çalışılırken 1930'dan itibaren yeni bir dönem başlamıştır. 1930'da hizmete açılan Etimesgut Numune Dispanseri ötekilerden farklı olarak, hem koruyucu ve hem de tedavi edici hizmetleri birlikte yürütecek şekilde organize edilmiştir. Ülkemizde taşra ve kırsal kesim sağlık teşkilatlanmasında hizmet birimi olarak yer alacak olan bu tür ünitelerden ilki olan Etimesgut'taki söz konusu hizmet ünitesi 1937'den itibaren Sağlık Merkezi adını almıştır. Böylece ülkemizde "Sağlık Merkezleri" dönemi başlarken, Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Hakkında Kanun aracılığıyla 1961'den sonra sağlık merkezleri "Sağlık Ocakları" adını almışlardır (193).

Etimesgut Sağlık Merkezi ile ilgili olarak söz edilmesi gereken bir başka tarihsel gerçek, burasının bizzat Atatürk'ün girişimleriyle kurulmuş olmasıdır. Ankara'nın Etimesgut bölgesi özel bir çiftlik iken sahibi tarafından 1925 yılında Atatürk'e armağan edilir. Atatürk 1928 yılında Bulgaristan'dan gelen 50 hanelik bir göçmen grubunu buraya yerleştirir. Etimesgut Ankara merkezine bağlı bir bucak

merkezine dönüşür. Etimesgut'ta özel bir önem verdiği anlaşılan Atatürk başka hizmet birimlerinin yanı sıra, sağlık hizmetlerinin de yürütülmesi için buraya bir de dispanser açılmasını ister. Değindiğimiz şekilde o zaman için çok özel çalışma koşullarına sahip bu merkezi Atatürk 1937 yılında ziyaret eder ve açılan deftere izlenimlerini yazar (202).

Hastane hizmetleri ise Cumhuriyet'den önce daha çok Özel İdare ve Belediye hizmetleri şeklindedir. Cumhuriyet döneminde devam eden bu uygulama 1950'lere kadar sürdürülmüştür. Bununla birlikte Cumhuriyet'in ilk yıllarında Sağlık Bakanlığı hastane hizmetlerinde de öncülük etmiş ve Türkiye'de mevcutlara kıyasla son derece gelişmiş hastaneler yapılmıştır. "Numune" hastaneleri olarak adlandırılan bu hastaneler adlarına layık biçimde gerçekten örnek oluşturacak nitelikte kurulmuşlardır. Çeşitli il merkezlerinde bu şekilde açılan hastanelerin sayısı 7 olmuştur (200).

ÖZET

Sağlıklı insan sayısının az olduğu bir dönemde cephe oluşturmak ne kadar güçse, Milli Mücadele döneminde, sağlık hizmetlerinin yürütülmesi de, o kadar büyük fedakârlık ve gayret gerektirmiştir. Türk halkı ülkenin her bir yanındaki azınlıkların zulmu ve baskısına rağmen büyük bir mücadele etmiştir. Öyle ki; yeri geldiğinde kloroform olmadığı için insanlar bağırtıla bağırtıla ameliyatlara yapılmış, yeri gelmiş ameliyat sonrası tetürdiyot olmadığı için tetanoz olunmuş yada ameliyat sonrası sargı bezi yokluğu çekilmiştir. Bütün “yok” lara rağmen Türk milleti bu devleti var etmeyi başarmış aziz bir millettir.

Bütün zorluklara rağmen B.M.M ‘sini açmış ve milli mücadeleyi bunca zorluk içinde yönetmiştir. Halk tüm varını yoğunu aç kalmayı göze alarak cephedeki askerine göndermiştir.

Bu çalışmanın amacı Milli Mücadele yıllarında Türk milletinin genel sağlık durumunu göstermek ve bu durumu Türk halkının nasıl korumak ve geliştirmek için çabaladığını gözler önüne sermektir.

SUMMARY

Maintaining health services during the National struggle required as many sacrifices and efforts as forming a front in a period when the number of healthy people is limited. Turkish public made a great struggle despite the oppression and pressure by the minorities. Moreover, at times some medical operations are performed inflicting a lot of pain on the patients and making them wail. What is worse is that some patients either caught tetanus because of the absence of iodine or suffered from tourniquet shortage. Turkish nation is a mighty nation that founded Turkish state despite all hardships.

Turkish nation opened Turkish Grand National Assembly and continued national struggle despite the hardships. The public, venturing being hungry, gave away all that they have to their soldiers fighting in the fronts.

The aim of this study is to state the general health of Turkish public during the national struggle and to imply how much they struggled to deal with this situation.

KAYNAKÇA

- 1- LEMON Eğitimci Rehberi (Learning Materials On Nursing); Bölüm 1: “Yaşam, Sağlık ve Çevre”, T.C.Sağlık Bakanlığı Tedavi Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 1998.
- 2- SARI, N. vd., (2007). Tıp Tarihi ve Tıp Etiği Ders Kitabı, Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- 3- UZLUK, F.N. (1959). Genel Tıp Tarihi, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi yayınları, Ankara.
- 4- SEMMELWEIS, I. (1983) Etiology, concept, and prophylaxis of childbed fever. 1st ed. Madison, WI: The University of Wisconsin Press.
- 5- BOZFAKIOĞLU, Y. (2002). Cerrahi infeksiyonlar. Kalaycı G (editor). Genel cerrahi. Nobel Tıp Kitapevleri.
- 6- Practical Guidelines for Infection Control in Health Care Facilities. Searo Regional Publication No. 41 WPRO Regional Publication, India, World Health Organization 2004.
- 7- SACAR, S.(2006). Am J Infect Kontrol.
- 8- VAN DEN BROEK, PJ.(2003). Historical perspectives for the new millennium. In: Wenzel RP (ed). Prevention and Control of Nosocomial Infections. 4th ed. Philadelphia: Lippincott Williams and Wilkins.
- 9- RUPPRECHT, C.E., HANLON C.A., HEMACHUDHA. T. (2002) Rabies re-examined. Lancet Infect Dis.
- 10- GELFAND, T. (2002). 11 January 1887, the day medicine changed: Joseph Grancher's defense of Pasteur's treatment for rabies. Bull. Hist. Med.
- 11- LEROY, D.V. (1994). History Of Anesthetic Practice. In: Rd Miller Ed. Anesthesia. New York: Churchill Livingstone.
- 12- VINCENT, J.C. (1993). The History Of Anesthesiology. In Principles of Anesthesiology. Philadelphia. Lea&Febiger.
- 13- SYKES, W.S. (1982). Essays on the first hundred years of anesthesia vol III, Churchill Livingstone. Edinburgh.
- 14- MCKAY, R.E., Sonner, J., McKay, WR. (2007). Inhaled anesthetics In: Stoelting RK, Miller RD, eds. Basics of Anesthesia, 5th ed. Philadelphia: Churchill Livingstone, Elsevier.
- 15- LECENE, P. (1923). L'Evolution de la Chirurgie; Paris.
- 16- THORWALD, J. (1995). "Cerrahların Yüzyılı-4- Sevginin Eldivenleri" ; Çev. K.Ergin ; A.Ü.T.F. Mecmuası, c:48.
- 17- Sıhhiye Mecmuası. (1922). “ Osmanlı Teşkilat-ı Sıhhiyesi'nin Tarihçesi,” Sıhhat ve İçtima-i Muavenet Vekâleti Yayınları, Matbaa-ı Bahriye, Sayı: 13, Kânunusani 1338.
- 18- BAYKAL, B. S. (2000). Tarih Terimleri Sözlüğü, İmge Kitabevi, Ankara.

- 19- ŞEHİSUVAROĞLU, B.N., v.d. (1984). Tıp Tarihi, Taş Kitapçılık Yayıncılık, Bursa.
- 20- DEVELİOĞLU, F. (2003). Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat, 20.baskı, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara.
- 21- TÜRKMEN, M.N. (2005). " II. Mahmut Dönemine Kadar Osmanlı Ordusunda Sağlık Hizmetleri", Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi, Yıl:3, Sayı:6, Genelkurmay Basımevi, Ankara.
- 22- ALTINTAŞ, A. (2000). Osmanlılarda Tıp Eğitimi (Tıbhane-i Amire Dönemi), Osmanlı Devleti'nde Sağlık Hizmetleri Sempozyumu, Ankara.
- 23- NASUHİOĞLU, İ. (1975). Tıp Tarihine Kısa Bir Bakış. Diyarbakır Tıp Fakültesi Yayını No.9. İkinci Baskı. Ayyıldız Matbaası A.Ş. Ankara.
- 24- UNAT, (1987). "Türk mikrobiyoloji tarihinde önemli bir yıl: 1886," T. Mikrobiyol. Cem. Derg., c.17, s.69- 72.
- 25- GÜRAN, A.R. (1947). "İstanbulda ilk bakteriolojihane tarihi hakkında," Tıp Dünyası, c.20, 2- 226 (Şubat 1947), s.5861- 5869.
- 26- YILDIRIM, N. (1994). Viladethane. Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, İstanbul: İletişim yayınevi.
- 27- Dünyü ve Bugünü ile Haliç Sempozyumu Bildirileri, 22- 23 Mayıs 2003. Ed. S.F.Göncüoğlu, Kadir Has Üniversitesi Yay. İstanbul 2004.
- 28- YILDIRIM, N. (2000). "Disinfecting Stations in Ottoman Empire", Science in Islamic Civilisation. Proceedings of the international symposia "Science Institutions in Islamic Civilisation" and "Science and Technology in the Turkish and Islamic World". Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu-Feza Günergun. İstanbul.
- 29- BOA. Y.A.RES.56/10(11M.1309/17 Ağustos 1891). ; Revue Médico-Pharmaceutique, C.4,No.7(31 Temmuz 1891).
- 30- CLEMOW, F. (1893). The Cholera Epidemic of 1892 In The Russian Empire. London-New York.
- 31- YILDIRIM, N. (2001). "Edirne'de Kolera Salgını-,I. Edirne Tıp Tarihi Günleri Bildirileri, 3- 4 Ekim 2001 "Dr. Rıfat Osman Anısına"(1874- 1933). Yay. Haz. Ender Bilar, Edirne.
- 32- Başbakanlık Osmanlı Arşivi. MV.84/84(24 Za.1312/19 Mayıs 1895)
- 33- TAHSİN, R. (1914) Mir'at-ı Mekteb-i Tıbbiye. İkinci Kitap.İstanbul, s.60. , DZ. KK. Kasımpaşa Deniz Hastanesi 1973- 1974 Yıllığı.
- 34- "Âlet-i tebhîr etüv", Servet-i Fünûn,No.69(22 Nisan 1308/4 Mayıs 1892).
- 35- Başbakanlık Osmanlı Arşivi. Y. MTV. 63/80(16 Za.1309/12 Haziran 1892).
- 36- Revue Médico-Pharmaceutique, C.5,No.6(30 Juin 1892).
- 37- Başbakanlık Osmanlı Arşivi. Y. MTV. 73/22(4 C.1310/2 Aralık 1892)
- 38- Başbakanlık Osmanlı Arşivi. Y. MTV. 72/72(25 Ca. 1310/14 Aralık 1892)

- 39- "Âlât-ı Tebhiriye ve Usûl-i Tathîr", Vekâyi-i Tıbbiye, Sene 15, No.12(25 S.1312/28 Ağustos 1894), s.2818- 2821, No.13(13 Ra.1312/14 Eylül 1894),s.2837- 2840, No.14(27 Ra.1312/28 Eylül 1894),s.2855- 2859, No.15(14 R.1312/15 Ekim 1894),s.2869- 2887, No.16(28 R.1312/28 Ekim 1894), s.2883- 2887, No.17(15 Ca.1312/14 Kasım 1894),s.2897- 2901.
- 40- <http://www.gata.edu.tr/dahilitipbilimleri-/radyolojiad/atdradyolojitarhce-1413.asp>
- 41- FIRAT, T. (1980). Göz ve Hastalıkları, c.I, [Ankara] Emel Matbaacılık Sanayi.
- 42- YARAR, N.R., Ünver, A.S. (1972). Müderris Doktor Ve Göz Mütihazası Esad "Işık" Paşa 1865- 1936, İstanbul: İstanbul Tabip Odası tarafından bastırılmıştır.
- 43- AYBERK, N.F. (1945). XIX Asırdan zamanımıza kadar Türk göz hekimliği tarihi. Göz Kliniği.
- 44- PAZARLI, H. (1998). Oftalmoloji. Tıp Dallarındaki İlerlemelerin Tarihi. İstanbul: Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Vakfı Yayınları.
- 45- ÜNVER, A.S. (1950). 1903 de oftalmoskobu tadil eden göz hekimi müderris Dr. Esat Işık Paşa. Oto-Nöro-Oftalmoloji , ayrı bası, İstanbul, Kulen Matbaası.
- 46- AYBERK, N. () Müderris Dr. Esat Işık Paşa (1865—1936). İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi A.D. Kütüphane ve Arşivleri, Esat Işık dosyasından.
- 47- TEZERİ, B. (1937). Prof.Dr.Esat Işık, 1865- 1936. Türk Oftalmoloji Gazetesi.
- 48- CANBAY, N. (1990). Göz Tabibi – Müderris Dr.Esat Işık Paşa (1865- 1936). Hekim Forumu.
- 49- YILDIRIM, N. (2004). İlk Modern Göz Kliniğinin Kurucusu Esat (Işık) Paşa. Doktor.
- 50- Ana Britannica Ansiklopedisi. (1988). cilt 11, İstanbul, Hürriyet Ofset.
- 51- YILDIRIM, N. (1994). Esat Işık maddesi. İçinde Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, cilt 4. İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı ortak yayını.
- 52- BAYAT, A.H. (1999). Osmanlı devletinde hekimbaşılık kurumu ve hekimbaşılar. Ankara: Atatürk Yüksek Kurumu.
- 53- DİNÇ, G. (1997). Yeryüzünden Silinen Bir Hastalığın Öyküsü: Çiçek. Bilim Ve Ütopya.
- 54- UNAT, (1987). "Türk mikrobiyoloji tarihinde önemli bir yıl: 1886," T. Mikrobiyol. Cem. Derg., c.17.
- 55- UNAT, (1968). "Türkiye'de Mikrobiyolojinin başlangıcı," Cumhuriyet, sayı 15863, 25 Eylül.
- 56- "L'Institut bactériologique de Constantinople," Revue générale des sciences pures et appliquées, 10e année, no.19, 15 Octobre 1899.
- 57- UNAT, (1970). Osmanlı İmparatorluğunda Bakteriyoloji ve Viroloji, İstanbul, İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fak., yay.
- 58- GÜRAN, A.R. (1947). "İstanbulda ilk bakteriolojihane tarihi hakkında," Tıp Dünyası, c.20.

- 59- ESENER, Z.K. (1996). Türkiye’de Anesteziyolojinin Gelişimi.Türkiye’de Anesteziyoloji. İstanbul: Atak Matbaacılık.
- 60- TURAN, R., Safran, M., Hayta, N., Şahin, M., Çakmak, M.A., Dönmez, C. (2007). Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi, Ankara: Gazi Kitapevi.
- 61- SELVİ, H., Şahin, E., Demir, M. (2006). Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi, İstanbul: Değişim Yayınları.
- 62- ERTAN, T.F. (2001). Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Ankara: Siyasal Kitapevi.
- 63- ARMAOĞLU, F. (2005). 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, İstanbul: Alkım Yayınevi.
- 64- EROĞLU, H. (1990). Türk İnkılâp Tarihi, Ankara: Savaş Yayınevi.
- 65- AKŞİN, S. (2004). Ana Çizgileriyle Türkiye’nin Yakın Tarihi (1789- 1980), Ankara: Kırangıç Yayınları.
- 66- Sıhhiye Mecmuası, “Osmanlı Teşkilat-ı Sıhhiyesi”, Sayı:13,
- 67- Tıp Dünyası, “14 Mart Tıp Bayramı’nın Tarihçesi”, Sayı: 151, 1 Mart 2007.
- 68- Sıhhiye Mecmuası, “Osmanlı Teşkilat-ı Sıhhiyesi”, Sayı: 13.
- 69- AYDIN, E. (2003). “Tanzimat ve Osmanlı Sağlık Hizmetleri”, IV. Türk Tıp Tarihi Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler”, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- 70- STANFORD J.SHAW, EZEL KURAL SHAW. (2000). Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, C:2, E Yayınları, İstanbul.
- 71- TURAN, Ş. (2004). Türk Devrim Tarihi İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direnişe, I.Kitap, 2. Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- 72- SÜRGEVİL, S. (1993). “Türk Yunan İlişkileri İçinde İzmir’in İşgali Sorunu”, Ç.T.T.A.D., 1/3, İzmir.
- 73- TAÇALAN, N. (1997). “Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Yıllarında İzmir”, Ege Kültürü’nden Damlalar, Asır Matbaacılık, İzmir.
- 74- ATAY, Ç. (1993). İzmir’in İzmir’i, Esiad Yayın No: 93/ KY- 1, İzmir.
- 75- Anadolu, 8 Kasım 1334 (1918).
- 76- BERNARD LEWIS, Modern Türkiye’nin Doğuşu,
- 77- BAYAR, C. (1997). Ben de Yazdım, Milli Mücadeleye Giriş, c. 5, Yön Matbaacılık, Sabah Kitapları, İstanbul.
- 78- SOTİRİU, D. (1995). Ölüler Bekler, Çev: Dr. Kriton Dinçmen, Arion Yayıncılık, İstanbul.
- 79- SERTEL, S. (1987). Roman Gibi, Belge Yayınları, İstanbul.
- 80- KAYGUSUZ, B.N. (2002). Bir Roman Gibi, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir.
- 81- TELCİ, C.M., Turan, H.G., (2003). Seydiköy’den Gaziemir’e Bir Kentleşme Süreci, Gaziemir Belediyesi Kültür Yayını, I. Basım.

- 82- TAÇALAN, N. (1971). “Ege’de Kurtuluş Savaşı Başlarken”, Milliyet Yayıncılık.
- 83- MORALI, B. (1980). Punta’dan Alsancak’a (Alsancak’ın Tarihine Kısa Bir Bakış), Güzelele Matbaası, Alsancak, İzmir.
- 84- AYBARS, E. (2000). Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I, Ercan Kitabevi, 7. Baskı, İzmir.
- 85- AVCIOĞLU, D. (1995). Milli Kurtuluş Tarihi I, Tekin Yayıncılık, İstanbul.
- 86- GÜRSOY, M. (1993). Bizim İzmirimiz, Yaylacık Matbaası, İzmir.
- 87- ARIKAN, Z. (1992). “II. Meşrutiyet Döneminde İzmir 1908–1918”, Üç İzmir, I. Baskı, İstanbul.
- 88- TARTAN, H. (2003). Atatürk’ün İzmir’i, Tülov Kültür Dizisi-1, İzmir.
- 89- ARI, K. (1992). “Kurtuluş Savaşı Sonrasında İzmir’e Yönelik Göçler ve Etkileri”, Üç İzmir, I. Baskı, İstanbul.
- 90- BERBER, E. (2002). Rumeli’den İzmir’e Yitik Yaşamların İzinde, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, I. Basım.
- 91- KÖYLÜ, 2 Nisan 1335 (1919).
- 92- ATAY, Ç. (1978). Tarih İçinde İzmir, Tifset Basım ve Yayın Sanayii A. Ş., Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayını, İzmir.
- 93- YERASİMOS, S. (1992). Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye III, Belge Yayınları, 6. Baskı, Türkçesi: Babür Kuzucu, İstanbul.
- 94- BİLGET, A. (1949). Son Yüzyılda İzmir Şehri (1849- 1949), Mehşer Basımevi, İzmir.
- 95- DURGUN, B. (1998). 1919- 1922 Yılları Arasında İzmir’de İktisadi Durum, Yüksek Lisans Tezi, D.E.Ü., İzmir.
- 96- KARAYAMAN, M. (2005). İzmir’de Sağlık (1920–1938), Doktora Tezi, İzmir.
- 97- Islahat, 26 Mart 1335 (1919).
- 98- Ahenk, 22 Ekim 1335 (1919).
- 99- Gn. Kur. ATASE Arşivi, İSH, K: 12, G: 21, B: 1477.
- 100- Gn. Kur. ATASE Arşivi, İSH, K: 714, G: 145, B: 2190.
- 101- Gn. Kur. ATASE Arşivi, İSH, K: 945, G: 11, B: 9083.
- 102- Gn. Kur. ATASE Arşivi, İSH, K: 1002, G: 74, B: 14527.
- 103- <http://www.osmanlicaturkce.com/?k=mekare&t=@> (03.02.2012)
- 104- Türk İstiklal Harbi VII. Cilt, İdari Faaliyetler (15 Mayıs 1919 – 2 Kasım 1923); Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları, Seri No:1, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1975.
- 105- Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti (1335- 1338)
- 106- ÖZBAY, K. (1976). Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Askeri Hastaneleri, Cilt:1, Yörük Basımevi, İstanbul.

- 107- ÇAPA, M. (2002). DİA, "OHAC", C. 25, Ankara.
- 108- TİH, C.II, K, 5. Kitap 2.
- 109- Atatürk, M.K. Nıttuk Söylev, C. 1, 3. b. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yük. Kur. TTK Yay; XXIII. Dizi.
- 110- TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 1, Toplantı 1, Cilt 1 (1336).
- 111- Türk İstiklal Harbi VII. Cilt, İdari Faaliyetler (15 Mayıs 1919 – 2 Kasım 1923); Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları, Seri No:1, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1975.
- 112- DÜSTUR (Üçüncü Tertip) , Cilt:1 – 3, Milliyet Matbaası, İstanbul, 1929.(resmi yayın)
- 113- Askeri Zuafanın Müreffehen Memleketlerine Sevki Hakkında Nizamname 28 Teşrinievvel 1336 - No: 289
- 114- Cumhuriyet Ansiklopedisi, cilt:6, Arkın Yayınları, 1970.
- 115- ÖZBAY, K. (1954). Tarihte Lekeli HummaTifüs ve Ordularımızda Tahribatı, Dirim.
- 116- ÇAPA, M. (2006). “Milli Mücadele’de Eskişehir Kızılay (Hilali Ahmer) Hastanesi ve Yunan İşgali”, Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi, Genelkurmay ATASE ve Denetleme Başkanlığı Yayınları, Yıl:4, Sayı:8.
- 117- GÜNEŞ, İ., Yakut K. (2007). Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Eskişehir (1840 – 1923), T.C Anadolu Üniversitesi Yayınları; NO. 1721 Edebiyat Fakültesi Yayınları NO. 25, Eskişehir.
- 118- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM Zb. C.) Devre I, CİLT: 9, Ankara, 1954. (resmi belge)
- 119- TURAN, R., Safran, M., Hayta, N., Şahin, M., Çakmak, M.A., Dönmez, C. (2007). Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi, Ankara: Gazi Kitapevi.
- 120- Türk İstiklal Harbi II. Cilt, (Batı Cephesi) 4. Kısım, Kütahya, Eskişehir Muharebeler; T.C. Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları, Seri No:1, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1974.
- 121- Gn. Kur. ATASE Arşivi, İSH, K: 1402, G: 11, B: 6147.
- 122- TİH, C.II, K, 5. Kitap 2.
- 123- TBMM Zabıt Ceridesi, C 12, 1: 62, Ankara TBMM Matbaası, (5.8.1921).
- 124- Gn. Kur. ATASE Arşivi, İSH, K: 1281, G:169, B: 10794.
- 125- Gn. Kur. ATASE Arşivi, İSH, K: 1495, G:67, B: 13068.
- 126- AYDOĞAN, M. (2005). Türkiye Üzerine Notlar 1923 – 2005, Umay Yayınları, 25. baskı, İzmir.
- 127- TEKELİ, İ., İlkin, S. (2004). Cumhuriyet Harcı. Köktenci Modernitenin Ekonomik Politikasının Gelişimi, İstanbul Bilgi üniversitesi Yayınları, İstanbul.

- 128- Türk İstiklal Harbi II. Cilt, (Batı Cephesi) 5. Kısım, 2. Kitap, Sakarya Meydan Muharebesi ve Sonraki Harekât; T.C. Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları, Seri No:1, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1973.
- 129- NOYAN, A. (1956). Son Harplerde Salgın Hastalıklarla Savaşlarım, Ankara Tıp Fakültesi Y...
- 130- NUR, R. (1967). Hayat ve Hatıratım, C. III, İstanbul.
- 131- ADIVAR, H.E. (1987). Türkün Ateşle İmtihanı, İstanbul: Atlas Kitabevi.
- 132- T.C. Müdafaa-i Millîye Vekâleti, Sıhhiye Dairesi, İstiklâl Harbi Sıhhi Raporu (336, 337, 338 Senesi, Mudanya Mütarekesi'ne Kadar), İstanbul: Matbaai Askeriye, 1341.
- 133- TİH, C.II, K, 5. Kitap 2.
- 134- KESER, U. (2008). "Milli Mücadele Döneminde Anadolu'da Sağlık Faaliyetleri", I. Uluslararası Türk Tıp Tarihi Kongresi 10. Ulusal Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı, Cilt: 2, Konya.
- 135- HATİPOĞLU, M.M. (1988). Yunanistan'daki Gelişmelerin Işığında Türk Yunan İlişkilerinin 101 Yılı(1821- 1922), Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları:75.
- 136- ÇAYCI, A. (2002). Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Milli Bağımsızlık ve Çağdaşlaşma Önderi (Hayatı ve Eseri), AKDITYK, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- 137- ALTAY, F. (1970). On Yıl Savaş 1919- 1922 ve Sonrası, İnsel Yayınları, Dilek Matbaası.
- 138- BAL, R. (2007). "Milli Mücadele'de Süvariler", Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi, Ağustos 2007, Yıl:5, Sayı:10, Genelkurmay Basımevi, Ankara.
- 139- ATATÜRK, M.K. (1994). Nutuk 1919- 1927, (Sadeleştiren: Zeynep Korkmaz), Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yay,..
- 140- ÇAPA, M. (1989). Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914- 1925), A.Ü. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nde Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- 141- Kızılay Arşivi (KA), ds. 529- 2;
- 142- Osmanlı Hilâl-i Ahmer Mecmuası (OHAM), 15 Ocak 1922, No: 5, s. 105.
- 143- Hakimiyet-i Milliye, 29 Aralık 1921(gazete)
- 144- Kızılay Arşivi (KA), ds 529 (1922),
- 145- Atase Arş., Kls. 687,
- 146- J. NİCOLLE, MAURICE NİCOLLE (1862- 1932). Un homme de la renaissance à notre époque, Paris, La Colombe, 1957.
- 148- Hakimiyet-i Milliye "Ne Gördüler? Kayseri Üserâ Garnizonunu Teftiş", 1 Şubat 1922, No: 420.
- 149- OHAM, 15 Eylül 1922, No: 13, s. 295.

- 150- "Yunanistan'daki Türk Üserâsının Cedvellerinden Büyük Bir Kısmı Nihayet Gelebildi", OHAM, 15 Ekim 1922, No: 14.
- 151- HACIFETTAHOĞLU, İ. (1338). Osmanlı Hilal-İ Ahmer Cemiyeti Ankara Hey'et-İ Muarahhasası Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Teşekkülünden Sakarya Zaferi'ne Kadar İcraat Raporu 23 Nisan 1336 – 23 Eylül 1337 Matbaa-İ Ahmet İhsan Ve Şürekası İstanbul.
- 152- ADIVAR, H. E. (2006). Türk'ün Ateşle İmtihanı (İstiklal Savaşı Hatıraları), Özgür Yayınları, İstanbul.
- 153- SELEK, S. (2000). "Anadolu İhtilali", Kastaş Yayınları, İstanbul, 400s. Sempozyumu, Düzenleyen Atatürk Üniversitesi Sağlık-Kültür- Spor Dairesi, Erzurum. 9.Oturum.
- 154- BELEN, F. (1983). Türk Kurtuluş Savaşı, Başbakanlık Basımevi, Ankara.
- 155- TANSEL, S. (1991). Mondras'tan Mudanya'ya Kadar, M.E.B Yayınları, İstanbul, Cilt I.
- 156- Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 33, Belge 825.
- 157- YURTSEVER, R. (1976). Türk Devrimi ve Kurtuluş Savaşı, Genelkurmay Basımevi, Ankara.
- 158- Türk İstiklal Harbi I, Genelkurmay Yayınevi, Ankara. 1992.
- 159- AKGÜN, S. (1984). Kurtuluş Savaşı Başlangıcında Türk Ermeni İlişkilerinde ABD'nin Rolü, Tarih Boyunca Türkler'in Ermeni Toplumuna İle İlişkileri.
- 160- KARADAĞ, H. (1943). Millî Mücadelede Maraş, Mersin.
- 161- BAĞDATLI, A., (1974). Uzunoluk, Kervan Yayınları, Toker Matbaası, [y.y.].
- 162- ÖZALP, Y. (1984). Mustafa Kemal ve Milli Mücadelenin İlk Zaferi, Semih Ofset Matbaacılık , Ankara .
- 163- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, HR, SYS. 2543- 7/10, 30, 72
- 164- Atase Arşivi, kls. 1170, ds. 96- 97
- 165- Hakimiyeti milliye, 19 mart 1922 (gazete)
- 166- KİLİ, S. (2006). Türk Devrim Tarihi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- 167- KİLİ, S. (2000). Gözübüyük A.Ş., Türk Anayasa Metinleri (Sened-i İttifaktan Günümüze), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- 168- Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri; Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006.
- 169- ATEŞ, T. (1985). "Milli Mücadele'nin Mali Kaynakları", Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, Cilt: 5, İletişim Yayınları, İstanbul.
- 170- KARABEKİR, K. (1988). İstiklal Harbimiz, Merk Yayıncılık, İstanbul.
- 171- Kazım Karabekir Paşa'yı Anma Töreni (25 Ocak 1994); Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1997.

- 172- KARABEKİR, K. (1951). İstiklal Harbimizin Esasları, Sinan Matbaası Neşriyat Evi, İstanbul.
- 173- TAŞKIRAN, C. (1999). Milli Mücadele’de Kazım Karabekir Paşa, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.
- 174- ATEŞ, T. (1985). “Milli Mücadele’de Ordu, Savaşlar ve Cepheleler”, Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, Cilt: 5, İletişim Yayınları, İstanbul.
- 175- Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri Cilt: I - III, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1997.
- 176- SELEK, S. (2004). Anadolu İhtilali Mondros Mütarekesi’nden Türkiye Cumhuriyeti’nin Doğuşuna Kadar Ulusal Savaşımızın Belgeseli, Cilt: I, Kastaş Yayınları, İstanbul.
- 177- ÇAKIR, F. (1967). Elli Yıl Önce Anadolu ve Şark Cephesi Hatıraları, Çınar Matbaası, İstanbul.
- 178- "Sağlık" maddesi. Cumhuriyet Ansiklopedisi.
- 179- GÜLMEZ, N. (1999) Kurtuluş Savaşında Anadolu’da Yeni gün, Ankara Atatürk: Araştırma Merkezi.
- 180- KÖSTÜKLÜ, N. (1985). "Karabekir’in Açtığı Okullar II", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, S. 5.
- 181- BROCKINGTON, C.F. (1975). "The History of Public Health" In: The Theory and Practice of Public Health Edited W. Hobson (ed), 4th ed. Oxford University Press, London, p. 1- 7.
- 182- Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Sureti İntihabına Dair Kanun. TBMM Kavanin Mecmuası. 1, 4 (1943)
- 183- ŞEHİSUVAROĞLU, B.N., DEMİRHAN, A.E., GÜREŞSEVER, G.C. (1984). Türk Tıp Tarihi. Taş Kitapçılık yayıncılık ltd. Şti, Bursa, s. 168.
- 184- ATATÜRK M.K. TBMM Zabıt Ceridesi. 18, 2 (1959)
- 185- ATATÜRK M.K. TBMM Zabıt Ceridesi. 25, 3 (1935)
- 186- Atatürk’ün Sağlıkla İlgili Özdeyişleri ve Sözleri. SSYB. Yay. Ankara (1981)
- 187- ATATÜRK M.K. TBMM Zabıt Ceridesi. 20, 3 (1937)
- 188- Umumi Hıfzıssıhha Kanunu. TBMM Kavanin Mecmuası. 8, 201 (1930).
- 189- ATATÜRK M.K. TBMM Zabıt Ceridesi. 19, 8 (1977)
- 190- TBMM Zabıt Ceridesi. 15, 286- 8,299- 301 (1976)
- 191- Sıhhiye Mecmuası Fevkalade Nüshası. SİMV Ankara s. 5- 8, 16- 30 (1942).
- 192- ATATÜRK M.K. TBMM Zabıt Ceridesi. 10, 2 (1925)
- 193- AYDIN, E. (1997). Türkiye’de Taşra ve kırsal kesim sağlık hizmetleri örgütlenmesi tarihi. Toplum ve Hekim.
- 194- ATATÜRK M.K. TBMM Zabıt Ceridesi. 13, 3 (1930)

- 195- ATATÜRK M.K. TBMM Zabıt Ceridesi. 28, 6 (1961)
- 196- ŞEHİSUVAROĞLU, B.N., Demirhan A.E., Güreşsever G.C., (1984). Türk Tıp Tarihi. Taş Kitapçılık yayıncılık ltd. Şti, Bursa.
- 197- AKÇAY, I. (1989). Atatürk Devrinde Sağlık Hizmetleri. 9. Türk Tarih Kongresinden Aynbasım, TTK Basımevi.
- 198- Sağlık Dergisi Fevkalade Nüsha. 22(10- 11), 24- 39, 87- 96 (1948)
- 199- Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl. SSYB Ankara s. 59, 91- 5, 101- 16, 129- 33 (1973)
- 200- Sıhhiye Mecmuası Fevkalade Nüshası Vekaletin 10 Yıllık Mesaisi. SİMV Ankara s. 47- 71, 93- 6. (1933).
- 201- TBMM Zabıt Ceridesi. 7, 72- 85 (1970)
- 202- UĞURLU, M.C. (1994). Türkiye'de öncü bir toplum hekimi Dr. Mehmet Cemalettin Or. Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası. 47, 1- 50.
- 203- .Revue Médico-Pharmaceutique, C.2, No.4 (30 Avril 1889).
- 204- DR. S. KAMİL:"Kolera İstilaları", Maarif, C.5, No.124(25 Teşrinisâni 1309/7 Aralık 1893).
- 205- UNAT, (1993). "Mikrobiyolojinin dünü," XXV. Türk Mikrobiyoloji Kongresi, Bursa, 8- 11 Eylül 1992, Kongre Kitabı, Bursa, Uludağ Üniv. Tıp Fak. yay, c.2, s.9- 13.
- 206- YILDIRIM, N. (2006). Su ile gelen ölüm: kolera ve İstanbul suları, Toplumsal Tarih, sayı 145.
- 207- STANFORD J.SHAW, EZEL KURAL SHAW. (2000). Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, C:2, E Yayınları, İstanbul.
- 208- YILDIRIM, N. (2008). "I. Dünya Savaşı'nda Tıbbiyeliler ve 14 Mart'ın Tıp Bayramı Oluşu", Toplumsal Tarih, Sayı: 171.
- 209- UNAT, E.K. (1978). "Türkiye Tarihinin Son Yüzyılında Sağlık Müesseseleri", Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Dergisi, Sayı:3, Cilt: 9, İstanbul.

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı: Elif Altıparmak

Doğum yeri: Samsun

Doğum yılı: 1987

Medeni hali: Bekâr

Ev adresi: Kökçüoğlu Mh. Sivas sk. No: 18 Kat:2 Merkez/ SAMSUN

Eğitim durumu: (Adı,yeri)

İlkokul: Necatibey İlköğretim Okulu, Samsun

Ortaokul: Kubilay İlköğretim Okulu, Samsun

Orta öğretim: 100. Yıl Lisesi, Samsun

Üniversite: 19 Mayıs Üniversitesi Ordu Sağlık Yüksek Okulu Hemşirelik bölümü, Ordu

Yüksek Lisans: Afyon Kocatepe Üniversitesi Cerrahi Hastalıkları Hemşireliği Ana Bilim Dalı (devam ediyor).

Çalıştığı Kurumlar

- Samsun Özel Büyük Anadolu Hastanesi
- Afyon Özel Park Hastanesi
- Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi (Halen devam etmekte)